
3 1761 04941008 7

CORNELIS PIETERSZ. HOOFT, *Memoriën en Adviezen* (Werken H. G., Nieuwe Serie, 16; Utrecht, 1871); GROEN VAN PRINSTERER, *Maurice et Barnevelt* (Utrecht enz., 1875; cf. Fruin, Verspr. Geschr., VII, 411 vlg. en 518 vlg.); *Verhooren van Oldenbarnevelt* (in Berigten H. G. II[2], 5 vlg.); *Verhooren en andere bescheiden betreffende het rechtsgeding van Hugo de Groot* (uitg. Fruin in Werken H. G., Nieuwe Serie, 14); VAN DEN BERGH, *Intendit tegen — Oldenbarnevelt* (Den Haag, 1875); *Historie van het Leven en Sterven van—Oldenbarnevelt* (1648[1]); cf. Fruin Verspr. Geschr., VII, 470); G. BRANDT, *Historie van de Rechtspleging* — (Rotterdam, 1708); BREEN, *Correspondentie tusschen Prins Maurits en den Amsterdamschen burgemeester Reinier Pauw in de jaren* 1617—1619 (in Bijdr. en Med. H. G., XX, 388); VAN DER VECHT, *Cornelis van der Myle* (Sappemeer, 1907); L. H. WAGENAAR, *Van Strijd en Overwinning. De Groote Synode van 1618 op '19 en wat aan haar voorafging* (Utrecht, 1909); F. PONT, *Friedrichstadt a. d. Eyder* (Friedrichstadt, 1913).

§ 11. De oorlog met Spanje tot 1635.

9 April 1621 liep het bestand ten einde. Noch in Nederland noch in België was groote lust tot het hervatten van den strijd. De aartshertogen deden in het begin van 1621 een vrij zwakke en onhandige poging, om te onderhandelen op den grondslag van de erkenning hunner souvereiniteit, wat de Staten natuurlijk van de hand wezen. Ook enkele min of meer officieuse aanbiedingen uit de volgende jaren leidden tot niets. In Spanje zelf, waar Philips IV in dit jaar zijn vader opvolgde, was de vechtlust grooter. De nieuwe Koning, even zwak als zijn voorganger, werd beheerscht door zijn minister Olivarez, die aan de groote traditie van het Spaansche wereldrijk getrouw bleef. Spanje nam reeds een levendig aandeel in den in 1618 begonnen godsdienstig-politieken oorlog tusschen het Protestantsche en Katholieke Duitschland, waartoe de opvolging in Bohemen na den dood van Keizer Matthias (1612—1619; de vroegere landvoogd!) de aanleiding gegeven had; het werkte er mede tot de nederlaag van den keurvorst van de Palts, Frederik V, door de Bohemers, die niet gediend waren van den zeer Katholieken Ferdinand II, opvolger van Matthias, tot koning gekozen. De na zijn nederlaag ook uit zijn eigen land verdreven vorst zocht en vond een toevlucht in Nederland (1621). Hier toonde men voor den strijd in Duitschland groote belangstelling, al steunde men de Protestanten niet krachtdadig, evenmin als koning Jacobus I, wiens ééne dochter met den „Winterkoning" gehuwd was, dit deed. De Spaansche bemoeiing in Duitschland had ten gevolge, dat het optreden tegen

[1]) In een uitave van 1670 is de memorie van Oldenbarnevelt aan de Staten van Holland uit 1618 opgenomen; zie verder Knuttel, Cat., no. 2624 en vlg.

Nederland vooreerst niet heel krachtig was. Wel werd de Spaansche invloed in België grooter, want aartshertog Albertus stierf in 1621, zijne gemalin kinderloos achterlatende. Het stond dus nu vast, dat de Spaansche koning na korteren of langeren tijd weêr in België zou gaan regeeren.

In de Republiek miste men de vaste hand van den geboren leider. Noch Maurits noch Aerssen van Sommelsdijk, meer diplomaat dan staatsman, kon Oldenbarnevelt vervangen. Zij gingen in hoofdzaak in de vroegere lijn voort. De omstandigheden waren weinig gunstig. Een samenzwering in Gelderland, van Katholieke zijde uitgegaan, was vlak vóór het Bestand ontdekt en had opnieuw — nu voor het laatst — de instelling van een buitengewone Generaliteitsrechtbank ten gevolge; zij veroordeelde de hoofdaanleggers, die met de Brusselsche regeering verstandhouding aangeknoopt hadden, ter dood (Jacob Mom, ambtman tusschen Maas en Waal, en nog twee Geldersche edellieden). Onder de Remonstranten heerschte sterke ontevredenheid. Enkele hunner predikanten waagden het te prediken en werden op het slot te Loevestein opgesloten. Hier waren ook De Groot en Hoogerbeets gevangen gezet. De eerste ontvluchtte, met hulp zijner vrouw, op de bekende avontuurlijke wijze en begaf zich naar Parijs, waar de regeering hem met voorkomendheid ontving. Weldra gaf hij een „Verantwoordinghe van de wettelycke regieringh van Hollandt ende West-Friesland" uit, een scherp geschrift, dat door de Staten-Generaal verboden werd; het werd toch gelezen, ook in het buitenland, en verbeterde de gezindheid tegenover de overwinnende partij niet. De buitenlandsche betrekkingen waren lang niet bemoedigend. De Staten vroegen hulp aan Frankrijk en Engeland; naar beide landen gingen in 1621 gezantschappen, naar het laatste trok Aerssen zelf mede. Het resultaat was nihil. De eerste regeeringsjaren van Lodewijk XIII (meerderjarig in 1614, maar zelf zeer zwak) bleven vol binnenlandsche onrust in Frankrijk, zoodat een krachtig optreden naar buiten onmogelijk was. De regeering hier was trouwens Maurits en den zijnen om hunne houding tegenover Oldenbarnevelt weinig gunstig gezind. In 1622 kwam er zelfs eenige spanning, toen de Hugenooten te La Rochelle, opnieuw in strijd met de regeering, van hier met oogluikende toestemming der Staten, die aldus voor een oogenblik hun meer Calvinistischen aard vertoon-

den, eenigen steun ontvingen. In Engeland zocht Jacobus I duidelijk toenadering tot Spanje. De handelskwesties maakten de verhouding tot Nederland netelig. Een nieuwe overeenkomst over Indië, in 1623 gesloten, bleef even zeer onuitgevoerd als die van 1619. De terechtstelling van eenige Engelschen op Amboina, wegens samenspanning tegen het Nederlandsch gezag (1623)— door de Engelschen een „moord" gescholden —, wekte groote verontwaardiging en beëindigde de samenwerking in Oost-Indië voorgoed.

Hier zaten de Nederlanders toen reeds vast in het zadel. Vooral onder den gouverneur-generaal Jan Pietersz. Coen (1618—'23 en 1627—'29) was de bevestiging hunner positie zeer vooruitgegaan. Met een sterke vesting in Batavia (1619 gesticht) en op enkele andere plaatsen, door tal van verdragen van alleenhandel, met Inlandsche vorsten gesloten, hadden ze èn Portugeezen èn Engelschen in den archipel geheel de loef afgestoken, terwijl ze in Achter-Indië reeds handelsverbindingen van beteekenis bezaten. Coen ontwierp grootsche plannen, ook van kolonisatie, maar vond, toen hij deze zelf in patria kwam verdedigen, hiervoor weinig bijval bij bewindhebberen, die zich het meest op groote dividenden gesteld toonden. Voor den strijd tegen Spanje was na 1621 de West-Indische Compagnie belangrijker. Zij was kort na het bestand opgericht en kreeg een dergelijke inrichting als de Oost-Indische: 5 kamers (ook één te Groningen), 19 bewindhebbers (Amsterdam 8, Zeeland 4, de andere elk 2, terwijl de Staten-Generaal n°. 19 benoemden); monopolie op de landen ten Westen van Kaap de Goede Hoop en ten Oosten van straat Magelhaëns. Onder haar octrooi viel dus ook Nieuw-Nederland, het land aan de Hudson-rivier, in 1609 door den Engelschman Hudson in dienst der Oost-Indische Compagnie, die toen daar een doortocht naar Azië liet zoeken, ontdekt en waarop gedurende eenigen jaren een Compagnie van Nieuw-Nederland krachtens een haar in 1614 verleend octrooi het recht van alleenhandel bezeten had [1]). Het doel dezer Compagnie, al gaapte dit lang niet zóó wijd als Usselinx gewild had, was toch in de eerste plaats: Spanje ter zee en in de Amerikaansche koloniën afbreuk te doen. Maar het ging eerst niet zeer vlot. Zelfs was pas in 1623 een voldoend kapitaal bijeen,

[1]) Dit waarschijnlijk in verband met het (hiervóór, p. 113, genoemde) plakkaat van de Staten-Generaal van 1614 (Van Brakel, t. a. p., 30; ald., 31, literatuur over de West-Indische Compagnie).

om het werk te beginnen. Dit is wel een zeer duidelijk bewijs, dat de oorlogszucht na het bestand hier te lande gering was, ook al heette de regeering nu meer Calvinistisch.

Te land bepaalde Maurits zich vrij wel tot de verdediging. De omstandigheden dwongen er toe en de veldheer bezat ook niet meer de volle activiteit van vroeger. De oorlogskosten stegen opnieuw aanmerkelijk (± ƒ 9½ mill. per jaar). Toch verloren de Staten nog. In het begin van 1622 nam Spinola Gulik, nu om den oorlog in Duitschland van te meer beteekenis. In hetzelfde jaar sloot hij Bergen-op-Zoom van de landzijde in. Het gelukte eerst de stad te ontzetten, nadat graaf Ernst van Mansfelt, een der Protestantsche aanvoerders uit Duitschland, met een legertje in dienst was genomen. In het begin van 1624 ondernamen de Spanjaarden onder Hendrik van den Berg, zoon van Willem, toen gouverneur van Spaansch-Gelre, een strooptocht tot over den IJsel; een andere troep deed hetzelfde in de Ommelanden. Later in het jaar sloeg Spinola het beleg om Breda en Maurits slaagde er op zijn laatsten veldtocht niet in de stad te redden. Zij moest zich na een langdurige verdediging door Justinus van Nassau, bastaardzoon van prins Willem, in Juni 1625 overgeven.

Inderdaad! niet opgewekt waren deze laatste jaren van prins Maurits. In het voorjaar van 1623 leidde de ontevredenheid onder de Remonstranten zelfs tot een samenzwering tegen zijn leven onderdeel van een grooter plan, om de regeeringskoers te wijzigen. Maar zij kwam aan het licht: de voornaamste schuldigen, Stoutenburg en diens neef Van der Dussen, namen de vlucht naar België; een der minst schuldigen, Groenevelt, werd gevat en terechtgesteld. Alleen de buitenlandsche omstandigheden begonnen een lichtelijk gunstiger aanzien te krijgen. De groote successen, die de Katholieken in Duitschland behaalden, waar Noord-Duitschland geheel voor de Protestanten dreigde verloren te gaan, en het gevaar, dat de macht van het huis Habsburg daardoor nog grooter zou worden, deden hierbij invloed gelden. Tot nu toe hadden alleen de Staten de Protestanten met subsidiën gesteund. Nu begonnen Frankrijk, waar in 1624 een staatsman van beteekenis optrad in de persoon van den kardinaal De Richelieu, en ook Engeland hunne aandacht meer aan deze zaken te wijden. Het opnieuw ingrijpen van Frankrijk, natuurlijk tegen Habsburg, merkt men onmiddellijk. Met beide landen sloten de Staten in

1624 nieuwe verdragen: bij dat met Frankrijk (te Compiègne) werd opnieuw geldelijke hulp beloofd; hunnerzijds beloofden de Staten spoedig daarna hulp tegen het door de regeering belegerde Rochelle, de hoofdvesting der Hugenooten; van dat met Engeland was het belangrijkste, dat de Republiek er een nieuwe troepenlichting mocht doen, die tot een wezenlijke versterking van het leger leidde.

Maurits heeft de uitwerking hiervan niet beleefd. Hij stierf, na de laatste jaren lijdend geweest te zijn, op 23 April 1625 in Den Haag [1]). De gewestelijke Staten — behalve die van Groningen en Drente, die Ernst Casimir kozen — benoemden Frederik Hendrik tot zijn opvolger als stadhouder. De Staten-Generaal benoemden hem tot admiraal-generaal en tevens, zonder machtiging vanwege de gewestelijke Staten, tot kapitein-generaal; het opperbevelhebberschap van het leger was dus van nu af een Generaliteitswaardigheid. Frederik Hendrik lijkt in veel op zijn broeder, dien hij zich meermalen ten voorbeeld had gesteld. Maar hij was breeder van aanleg en van ontwikkeling en had in zijn persoon iets meer aantrekkelijks. Zijne moeder, Louise de Coligny (1620 † te Fontainebleau), had op zijne vorming grooten invloed gehad. Op kerkelijk gebied was hij even verdraagzaam als zij. In buitenlandsch-staatkundig opzicht knoopte hij geheel aan bij de politiek van Oldenbarnevelt; hij had geschiktheid voor de leiding ervan. In het krijgskundige was hij geheel een leerling van zijn broeder, dien hij op dit gebied zeker niet overtrof. Tredende in Maurits' plaats, nam hij weldra een vollere positie in de Republiek in; de monarchale trek hiervan kwam toen van zelf sterker uit. Ook in zijne hofhouding, waaraan zijne jonge vrouw, Amalia van Solms, een Duitsche gravin, die in het gevolg van den Winterkoning hierheen was gekomen en die Frederik Hendrik kort vóór Maurits' dood gehuwd had, luister en waardigheid bijzette.

Van meet af begunstigde het geluk den nieuwen veldheer. Na de verrassing van Oldenzaal door Ernst Casimir in 1626 volgde in 1627 de inneming van Grol door Frederik Hendrik zelf. Het eerste succès van beteekenis na de hervatting van den oorlog! Nu

---

[1]) Ongehuwd. Hij had uit een morganatisch huwelijk met de jonkvrouw van Mechelen twee kinderen: de heeren van La Leck en van Beverweert, van wie de laatste in de 17e eeuwsche geschiedenis een rol van eenige beteekenis gespeeld heeft. — Philips Willem was in Febr. 1618 te Brussel gestorven; sedert was Maurits wettig prins van Oranje.

verloren de Spanjaarden hunne positie in den Oosthoek voorgoed. In 1628 verloren ze een heele „Zilvervloot", een uit de Amerikaansche koloniën terugkeerende scheepsmacht, die door Piet Heyn in dienst der West-Indische Compagnie werd verrast en in de baai van Matanzas op Cuba buit gemaakt [1]). Groote schatten kwamen in het land. Toen volgde in 1629 Frederik Hendrik's eerste grootsche onderneming: Den Bosch. De omstandigheden leken alleszins gunstig. Spinola was naar Spanje vertrokken en werd voorloopig vervangen door Hendrik van den Berg, die hem als veldheer lang niet evenaarde. Het verlies der Zilvervloot maakte de kans op geldgebrek aan Spaansche zijde groot. In Duitschland hadden de Katholieken sedert 1626 met nieuwe vijanden te kampen: een oogenblik met Bethlen Gabor, die tegen het Habsburgsche gezag in Zevenburgen in opstand kwam en ook steun zocht in de Republiek; langer met koning Christiaan IV, die in 1626 de Protestanten was te hulp gekomen en een verbond aanging met Engeland (waar in het begin der regeering van Karel I, sedert 1625, een sterk anti-Spaansche richting boven dreef) en Nederland, welk laatste land hem ook inderdaad met geld steunde. Met een leger van ± 28.000 man [2]) sloot Frederik Hendrik Den Bosch begin Mei van alle kanten in; de Dommel en de Aa werden verlegd, om zijn eigen legerplaats, als in een vesting herschapen, te versterken. Er was geen denken aan voor Van den Berg, om de stad door een directen aanval te ontzetten. Hij beproefde afleiding door een inval over den IJsel, dien hij bij IJseloord kon oversteken. Ongelukkigerwijze liepen de zaken in Duitschland geheel mis: Christiaan IV, van alle kanten bedreigd en niet voldoende ondersteund, sloot vrede. Een keizerlijk leger onder den graaf van Montecuculi kwam Van den Berg te hulp. Onmiddellijk, nu het gevaar dreigde, bleek, welk een krachtige geest de regeering bezielde. De Staten-Generaal, en het allermeest de Staten van Holland, spanden zich in, wat ze konden, om maatregelen van tegenweer te treffen. Frederik Hendrik kreeg last het beleg niet op te breken. Een observatie-leger onder Ernst Casimir werd bij Arnhem opgesteld, dat niet meer kon doen dan de Spanjaarden in hunne bewegingen belemmeren. Een stelsel van landsverdediging bestond toen niet. Maar men maakte gebruik, evenals in 1574,

[1]) Beschrijving hiervan door De Boer, in Tijdschr. voor Gesch. 1916.
[2]) De geheele legermacht bedroeg toen ± 75.000 man.

van het natuurlijke verdedigingsmiddel, dat Nederland biedt: bij de Grebbe, bij Vreeswijk en den Hinderdam werden inundatiën gesteld. Verscheidene vestingen werden versterkt. In Holland en Utrecht werd een deel der burgerij en der boeren opgeroepen tot de verdediging: een gedeeltelijke toepassing van de desbetreffende bepaling uit de Unie. Maar niet alles was bijtijds gereed; ook waren er particularistische tegenwerkingen, vooral te Utrecht. De vijand nam Amersfoort, bedreigde Utrecht, waarheen de Staten-Generaal hun zetel verlegden. Een oogenblik van groote spanning! Maar juist toen verraste Otto van Gent, heer van Dieden, met eenige honderden soldaten Wezel en bedreigde daardoor den toevoer voor het Spaansch-Keizerlijk leger. Van den Berg zag zich gedwongen terug te trekken en kort daarop capituleerde Grobbendonck, de bevelhebber van Den Bosch.

Deze reeks van overwinningen bevestigden het aanzien van de Republiek naar buiten. Binnenslands werd de onrust, die de kerkelijke twisten hadden nagelaten, weggenomen door het gematigde optreden van Frederik Hendrik, die zich wel wachtte voor een overhaaste bevoordeeling der Remonstranten, maar toch bevorderde, dat geleidelijk de vervolging tegen hen ophield. Van der Myle werd door den nieuwen stadhouder openlijk begunstigd [1]), Hoogerbeets begenadigd (hij mocht zich op zijn landgoed bij Wassenaar vestigen), den verbannen predikanten oogluikend de terugkeer veroorloofd, de op Loevestein gevangen predikanten, toen ze ontvluchtten (1631), ongemoeid gelaten. Op verscheidene plaatsen hielden de Remonstranten nu weldra hunne eigen godsdienstoefeningen, ongestoord. Zij vormden sedert een eigen kerkgenootschap. De provinciale synodes — van een nationale synode was geen sprake meer! — klaagden hierover meermalen, maar de regenten letten er niet op, hoewel de verbodsplakkaten niet werden ingetrokken. Alleen te Amsterdam ging deze ommekeer met eenige moeilijkheden gepaard. Niet van wege de stadsregeering, die zeer spoedig na 1619 haar Calvinistisch ijveren had gestaakt, terwijl de voornaamste drijvers hiervan, o.a. Pauw, hun invloed verloren. Maar van wege de Gereformeerden zelf, opgestookt door eenige zeer heftige predikanten, die hun gehoor tot verzet tegen de verdraagzame regeeringspolitiek durfden opwek-

[1]) Later (1632) evenals Veenhuizen ook weer in de Ridderschap beschreven.

ken en daarmede vrij wat succes hadden. In April 1628 — de regeering der stad bestond toen reeds in meerderheid uit zeer gematigden op kerkelijk gebied — kwam de stadhouder zelf naar Amsterdam, waar hij, zonder groote maatregelen te nemen, een bedarenden invloed oefende. De regeeringspolitiek zegevierde daarna geheel; een paar heftige predikers werden door het stadsbestuur uit de stad gebannen. Vondel, die in 1625 om zijn „Palamedes of vermoorde onnooselheydt" nog vervolgd was en er alleen om den ommekeer in de regeering met een geldboete was afgekomen, schreef een paar jaar later ongestraft zijne felle satyren tegen de Contra-Remonstranten en hun bedrijf. Een opleidingsschool voor Remonstrantsche predikanten en een athenaeum in Remonstrantschen geest werden in de stad opgericht (1631). Alleen Grotius profiteerde niet van de gunstiger constellatie: hij beproefde het wel (in 1631), maar maakte door zijn overigens bij een man van karakter zeer begrijpelijke, hooghartige houding de ergernis gaande en moest dientengevolge opnieuw uitwijken. Hij bleef tot zijn dood balling (trad in 1634 in dienst van koningin Christina van Zweden en werd Zweedsch gezant te Parijs [1]); † 1645 te Rostock).

In korte jaren was de positie van Frederik Hendrik zeer verbreed — zonder eenige uitbreiding zijner bevoegdheden, waarvan hij slechts een handiger gebruik dan Maurits wist te maken. Niemand had nog zulk een plaats in de Republiek ingenomen. De Geldersche edelman Van der Cappellen, die bij de „autoriteyt ende macht" der Prinsen van Oranje reeds in 1625 de „liberteit" van de „Vereenichde Nederlanden" niet geheel veilig achtte, meende in 1630, dat „wy vervallen heel in slavernye". Maar er waren genoeg regenten, vooral in de landprovinciën — en hier het meest onder de Utrechtsche, Geldersche en Overijselsche edelen —, die zich onbezorgd ten dienste van den Prins stelden, dikwijls niet zonder hoop op eigen voordeel. In de Staten-Generaal vormde zich reeds onder Maurits, maar duidelijker onder diens opvolger een kring van regenten, van wie deze gedaan kon krijgen, wat hij wilde. Ook de griffier, Cornelis Musch (sedert 1626), steunde blindelings Oranje's politiek. Van verzet merkt men in deze

[1]) Vele brieven van hem als zoodanig in de groote Zweedsche uitgave: Rikskansleren Axel Oxenstierna's Skrifter och Brefvexling, Hugo Grotii Bref, 2 dln. (Stokholm, 1889—'91).

jaren weinig of niets. Holland's macht was zeer verminderd; de invloed van Duyck beperkte zich vrijwel tot gewestelijke zaken: na zijn dood († 1629) nam Jacob Cats, toen pensionaris van Dordrecht, het raadpensionarisambt twee jaar waar; in 1631 werd Adriaan Pauw, de zoon van Reinier, gekozen en van toen af ging een krachtiger figuur Holland's belangen verdedigen. Toch werd ook in dezen tijd het gezag der Staten-Generaal qua talis niet grooter. Frederik gebruikte hen tot het uitoefenen van zijn eigen gezag, zooals Maurits dit in en sedert 1617 gedaan had. Zelfs kwam het van 1631 af meermalen voor, dat hij gemachtigd werd belangrijke zaken af te doen met een commissie uit de Staten-Generaal (besogne), bestaande uit één gedeputeerde van elk gewest met den raadpensionaris en den griffier: een kleiner college dus, dat tegelijk meer waarborgen aanbood voor geheimhouding, die in de meeste Staten-colleges alles te wenschen liet. Hoe zeer Oranje's positie op die van een vorst begon te gelijken, ziet men aan de uiterlijke eerbewijzen, die hem ten deel vielen. Een Utrechtsch gedeputeerde stelde in 1630 voor zijn vierjarig zoontje tot generaal der cavalerie te benoemen en de Staten-Generaal, hoewel niet al te happig, durfden niet weigeren. In de volgende jaren werd dezen zoon, Willem, de survivance verleend in al de waardigheden van zijn vader. Overijsel was voorgegaan met de stadhouderlijke waardigheid van het gewest, de andere gewesten volgden — het laatst en zonder animo Holland en Zeeland (1634); de Staten-Generaal deden toen hetzelfde met de waardigheid van kapitein- en admiraal-generaal (1637). In Holland werd Frederik Hendrik zelf eerste edele (1637), wat hem hier echter bij lange na niet zóó veel invloed verzekerde als in Zeeland. „Zijne Hoogheid" — dit hertogelijk praedicaat was den stadhouder door Frankrijk in 1637 toegekend — verving het eenvoudiger „Zijne Excellentie". Het symboliseerde de stijging van de macht van den Oranje-vorst, zooals de uiterlijke praal van het stadhouderlijk paar in de zich uitbreidende en verfraaiende residentie en in lusthoven (Honselaarsdijk, huis te Nieuwburg bij Rijswijk, het huis in het Bosch — het laatste ontworpen in 1645 —) daarbuiten de glans van het roemruchte huis verhoogde.

Natuurlijk deed zich Frederik Hendrik's invloed het meest gevoelen in de zaken, die de Generaliteit aangingen. De krijgszaken: men kon zich nu moeilijk denken, dat de Staten in weerwil van

den stadhouder tot een tocht naar Duinkerken zouden besluiten als in 1600! De buitenlandsche zaken: zij werden spoedig hoogst belangrijk. Tot 1630 bleven de betrekkingen met Engeland en Frankrijk vlottend. Met beide landen had zich in 1626 een ietwat pijnlijk incident voorgedaan: met het eerste, toen de Staten-Generaal met volle recht het besluit namen Carleton niet meer als lid in den Raad van State toe te laten, wat in Engeland veel ergernis gegeven had; met het tweede, toen zij om het verzet der predikanten de in 1625 naar La Rochelle gezonden hulpvloot terugriepen, wat de Fransche regeering zeer ontstemd had. Maar dit was van voorbijgaanden aard. Engeland trok zich uit de vastelandszaken haast geheel terug, toen Karel I, vooral sedert 1629, meer en meer in onmin met zijne onderdanen raakte. Frankrijk zocht toenadering, zoodra Richelieu aan de binnenlandsche onrust den kop had ingedrukt. De uitermate politieke minister, die nu Frankrijk's regeering met zeer vaste hand leidde, hervatte toen naar buiten den strijd tegen Habsburg, eerst met subsidiën, maar bereid om, indien het noodig mocht worden, het ook met de wapenen te doen. Hij spoorde Gustaaf Adolf, den koning van Zweden, die hiertoe alle neiging had, aan in de Duitsche zaken in te grijpen en ondersteunde hem geldelijk, wat de Staten op bescheiden schaal ook deden; met diens landing in Pommeren (1630) kwam een keer in den 30-jarigen oorlog. Met de Republiek sloot hij in 1630 een nieuw verdrag: een subsidie van een half millioen gulden per jaar werd haar toegezegd; de Staten beloofden niet in onderhandeling met Spanje te zullen treden, zonder 's Konings advies te hebben ingewonnen. Hier raken we aan het moeilijke probleem onzer buitenlandsche politiek van dat oogenblik. Hoe ver zouden de Staten gaan, om de welwillendheid te winnen van Frankrijk, dat het liefst wilde, dat zij zich zouden verplichten niet zonder *toestemming* van zijn koning vrede te sluiten?

Zou men niet liever ingaan op nieuwe Spaansche aanbiedingen? Deze hielden, evenals vóór 1609, nauw verband met den slechten toestand in België en de hieruit voortspruitende ontevredenheid onder de bevolking, die zich in 1629 zeer duidelijk begon te manifesteeren. Met toestemming van Philips IV deed Isabella in dit jaar — reeds vóór den val van Den Bosch — een voorstel tot een nieuw bestand. De onderhandelingen bleven lang slepende. In-

middels had de ontevredenheid een ernstig gevolg. Een niet onbelangrijk deel van den Belgischen adel klaagde over achteruitzetting tegenover de toenemende verspaansching der regeering. Een oude klacht! In het bijzonder Van den Berg, in 1631 als opperbevelhebber vervangen door den Spaanschen markies de Santa-Cruz, werd vijandig gezind. Terwijl de overige edelen zich tot een ten slotte vrij onschadelijke samenzwering bepaalden, stelden hij en de graaf van Warfusé zich met Frederik Hendrik in betrekking. Voor geld (ieder ƒ 100.000) zouden zij een krijgstocht van dezen langs de Maas begunstigen. Het kwam er toe in 1632. Het vorige jaar was een aanval met een groote, te Antwerpen uitgeruste scheepsmacht op Zeeland totaal mislukt: de vloot onder den Katholiek geworden en in Spaanschen dienst getreden graaf Jan van Nassau, een kleinzoon van Jan den Ouden, werd op het Slaak door de zonen der Watergeuzen onder Marinus Hollare compleet vernietigd. Nu, in 1632, nam Frederik Hendrik Venlo, Roermond, beide door Van den Berg verraderlijk verlaten, zonder inspanning van beteekenis en daarna na een zwaar beleg ook nog Maastricht, dat een keizerlijk leger tevergeefs had trachten te ontzetten. Het grootste deel van Opper-Gelre, van Limburg en van het land van Overmaze, want ook Daelhem en Valkenburg werden bezet, in één veldtocht veroverd! Het succes herinnerde aan Maurits' overwinningen in 1591. Tevergeefs echter trachtte Van den Berg, die nu den wijk nam, een opstand in België zelf te bewerken: het overwegend Katholieke volk, hoe ellendig de toestand was, waagde niet de kans, om onder de Protestantsche Staten te komen. En de Spaansche regeering, om de onrust te bedaren, stemde als in 1600 toe in een bijeenkomst der Staten-Generaal (1632). Toen zich in deze vergadering een zeer sterk verlangen naar vrede openbaarde, vond Isabella ook goed, dat zij een deputatie naar het Noorden zonden, om te onderhandelen. Zij zelf had opnieuw onderhandelingen aangeknoopt, ditmaal gebruik makende van de diensten van den schilder Rubens. De besprekingen over vrede of bestand, die tot het einde van 1633 duurden, bleven ten slotte vruchteloos. Ook nu was, evenals vóór 1609, de vaart op de Indiën een zeer belangrijk geschilpunt gebleven. In het algemeen was de houding dezerzijds niet toeschietelijk. Frederik Hendrik verklaarde zich wel niet tegen een vrede of bestand, maar men krijgt toch van zijne houding den indruk, dat hij

en zijne voornaamste raadslieden, onder wie ook Aerssen, liever den oorlog wilden voortzetten. Men kan hun geen ongelijk geven. De kans, om België geheel aan Spanje te ontweldigen, scheen nu schoon te staan. Van vereeniging van de beide deelen van de Nederlanden hoort men echter niet of haast niet meer. Met Van den Berg werd een plan tot verdeeling van België tusschen de Republiek en Frankrijk besproken. Ook kwam in deze onderhandelingen meer dan eens een plan ter sprake, om België te „kantonneeren" [1]), er een land van te maken als de Zwitsersche kantons, als de Noord-Nederlandsche gewesten zelf, met welke laatste de nieuwe Katholieke staat dan een verbond zou kunnen sluiten. Zelfs Philips IV scheen in 1633 even zulk een plan te willen begunstigen, met behoud van een deel van de landen voor zich wel te verstaan — maar zijne politiek had weinig vastheid; ook dit was een der redenen van de voortdurende mislukking der onderhandelingen .En nadat Isabella (Dec. 1633) gestorven was en het Spaansche bewind krachtiger bleek dan men eigenlijk verwacht had — de Staten-Generaal gingen zonder morren in Juli 1634 uiteen —, verdween zijn vredeslust geheel. De krijg in 1633 en 1634 verliep niet geheel ongunstig: Frederik Hendrik nam Rijnberg, maar Stevensweert viel in Spaansche handen en verder hielden de legers elkander in evenwicht. De kardinaal-infant don Ferdinand, broeder van den Koning, die in 1634 te Brussel kwam, om de landvoogdij op zich te nemen, bleek een krachtige figuur. Wat was er misschien nog te verwachten!

Natuurlijk had Frankrijk de onderhandelingen met Spanje naar vermogen en niet zonder succes tegengewerkt. Het zocht den band met de Republiek nader aan te halen en zond hiertoe een zijner bekwaamste diplomaten, De Charnacé, naar Den Haag. De minder goede loop van zaken in Duitschland na den dood van Gustaaf Adolf (bij Lützen, 1632) toonde, dat het Habsburgsche gevaar nog niet geweken was, en maakte dus samenwerking met Zweden en de Republiek te meer wenschelijk. Er ontstond tegen een nauwere alliantie met Frankrijk wel eenige oppositie in Holland; de raadpensionaris Pauw werd er de leider van: hij betoonde zich meer dan Frederik Hendrik voor vrede. Frankrijk won met steun van den laatsten. In 1634 kwam het in Den Haag tot een

---

[1]) Het eerst schijnt het plan in 1629 vermeld te worden; cf. ook hiervóór, p. 46.

nieuw verdrag, waarbij de Staten er in toestemden, om gedurende acht maanden — van 1 Mei af — niet met Spanje over vrede te onderhandelen. Kort daarop gingen Pauw, die toen zijn verzet schijnt te hebben opgegeven, en Johan de Knuyt, de vertegenwoordiger van den eersten edele in Zeeland, naar Parijs in buitengewone zending, om te trachten Frankrijk te bewegen openlijk den oorlog aan Spanje te verklaren. Zij hadden succès. In 1635 (8 Februari) kwamen een of- en defensieve alliantie tot stand, waarbij Frankrijk beloofde aan den wensch der Staten te voldoen (evenals het zich, ongeveer tegelijkertijd, verplichtte tegenover Zweden, om ook in Duitschland den oorlog tegen den Keizer te beginnen); beide landen zouden met een in het verdrag omschreven macht den strijd voeren; zij zouden geen vrede mogen sluiten dan „conjointement et d'un commun accord". Het doel van de alliantie was duidelijk omschreven: België zou bevrijd worden; hielp het zelf mede, het plan van het kantonnement, waarvoor Richelieu het meeste voelde, zou worden uitgevoerd tegen afstand van eenige streken aan de bevrijdende landen; deed het dit niet, het zou verdeeld worden — het plan, waarvoor de Nederlandsche staatslieden toen de meeste sympathie hadden — volgens een lijn, die van Blankenberg liep naar Rupelmonde, om vandaar de Schelde te volgen. Grootsche uitzichten openden zich aldus; een heel andere politiek dan die in 1609 den doorslag gaf, triumfeerde nu. Ongetwijfeld diende de alliantie van 1635, een der allerbelangrijkste verdragen, die de Republiek ooit sloot, haar belang. De buitenlandsche politiek van Willem van Oranje vond hier hare hoogste en laatste bekroning. Men mocht misschien eenig bezwaar maken tegen de eventueele annexatie van een min of meer belangrijk deel van België, er scheen geen andere weg op, om Spanje uit dit land te jagen, en dit bleef een eminent belang voor Nederland. Ging echter de voorwaarde omtrent het sluiten van vrede niet te ver? Het schijnt inderdaad zoo. Wat in 1580 en 1596 noodig was, was het nu niet meer. Men stond veel sterker en dus vrijer tegenover Frankrijk, dat toch den strijd tegen Habsburg nooit geheel zou opgeven en vreesde, dat Nederland vrede zou sluiten. Een grooter en dus meer vooruitziend staatsman dan Frederik Hendrik was, een Willem I of een Oldenbarnevelt, zou van de gunstiger omstandigheden misschien meer profijt getrokken hebben De band, dien men zich nu aange-

legd had, bleek spoedig knellend en veroorzaakte ten slotte misère.

Literatuur: CL. WASSENAAR en B. LAMPE, *Historisch Verhael:* 1621—1632, 7 dln. (Amst., 1622—'35); BAKHUIZEN, *Vondel met Roskam en Rommelpot* (in Studiën en Schetsen II, 1); FRUIN, *Hugo de Groot en Maria van Reigersbergh* (in Verspr. Geschr., IV, 1; cf. VII, 429); *Brieven van Nicolaes van Reigersberch aan Hugo de Groot* [1]) (uitg. Rogge in Werken, H. G., IIIe S., no. 15; cf. dez., in Gids, 1893, III, 249, 450, en Bijdr. Vad. Gesch., III^{7}. 89); *Brieven van en aan Maria van Reigersberch* (uitg. Rogge; Leiden, 1902; cf. Brugmans, in Tijdspiegel, II, 333); DE BORDES, *De Verdediging van Nederland in* 1629 (Utrecht, 1856; cf. Bijdr. en Med. H. G., XXX, 1); A. WADDINGTON, *La République des Provinces-Unies, la France et les Pays-Bas Espagnols de* 1630 *à* 1650, 2 dln. (Paris, 1895); DE BOER, *Die Friedensunterhandlungen zwischen Spanien und den Niederlanden in den Jahren* 1632 *und* 1633 (Groningen, 1898; cf. dez. in Tijdschr. voor Gesch. 1898 en 1911); GACHARD, *Actes des Etats-Généraux de* 1632, 2 dln. (Bruxelles, 1853—'66).

§ 12. De oorlog in verbond met Frankrijk (1635—1648).

De oppositie tegen Frederik Hendrik's politiek, die men vóór 1635 slechts even bemerkt, wordt daarna allengs sterker. Zij gaat uit van een groot deel der regenten, die door de positie van Oranje in hunne zelfstandigheid — hunne „vrijheid", hoorden wij Van der Cappellen zeggen — zich bedreigd achtten. Zoodra ook hunne belangen in het gedrang raken, komt het conflict. Holland neemt de leiding en in dit gewest Amsterdam.

De regenten van onze „gouden eeuw" zijn anders dan hunne vaders of grootvaders uit den Geuzen-tijd. Zij beginnen een eigen stand te vormen. De wijze van samenstelling der stedelijke regeeringen had haast noodzakelijkerwijze ten gevolge, dat zij geregeld uit dezelfde families gevormd werden. In Amsterdam en Dordrecht, de beide voornaamste Hollandsche steden, was de regeeringsmacht reeds in dezen tijd haast uitsluitend in handen van enkele aanzienlijke geslachten: daar de Bickers, onder wie Cornelis de invloedrijkste was, en de De Graeffs; hier de Van Beverens, vooral Cornelis, heer van Strevelshoek, en de De Witten. Deze regenten-geslachten zijn echter volstrekt niet geheel los van de andere rijke, aanzienlijke families. De meeste regenten drijven zelf nog handel. De vier gebroeders Bicker omspannen met hunne betrekkingen haast de geheele wereld. Maar zij zijn niet meer uitsluitend kooplieden. Velen hunner zijn rijk, sommigen zeer

---

[1]) Van De Groot's brieven bestaat nog slechts een onvolledige uitgaaf in de Epistolae: 1599—1645 (Amst., 1687; cf. Rogge, Bibliotheca Grotiana, I, 's Grav., 1883).

rijk geworden; vermogens van *f* 100.000 zijn lang geen uitzondering [1]). Zij koopen landbezit, beleggen geld in inpolderingen (Beemster, Purmer, Heer-Hugo-Waard, Schermer), worden dus ook landheeren, met buitenplaatsen (Soestdijk, de Beverwijk), tooien zich gaarne met de namen van hunne heerlijkheden en zijn gelukkig, wanneer de Fransche Koning hun een riddertitel geeft. Een nieuwe aristocratie, die zich tijdens den opstand ontwikkeld heeft, is reeds kenbaar. Zij is het juist, die — met het Oranje-huis — aan den nieuwen toestand het meeste cachet verleent. Veel meer dan andere regeeringskringen: de adellijke geslachten en de eigenerfden, die ook tot meer invloed in de land-gewesten geraakt zijn, maar toch altijd op den achtergrond blijven. Echter ontwikkelt zich ook bij deze laatste, bepaaldelijk in Friesland, het oligarchisch element in sterke mate; wij zullen later gelegenheid hebben hierop terug te komen.

In het algemeen heeft deze regenten-aristocratie in dezen tijd geschiktheid getoond tot het behartigen der haar toevertrouwde zaken in stad, gewest en Unie. Zij heeft meerdere talenten voortgebracht, enkele uitstekende. Zij heeft de opleiding harer zonen ter harte genomen in een over het algemeen gematigd kerkelijke opvoeding, in de klassiek-humanistische studiën der illustre en hoogere scholen en op de buitenlandsche reizen, die velen, vóórdat ze zich ergens vestigden, ondernamen. Zij was zeer zelfbewust, vooral in het overvloedig bloeiende en zich maar altijd uitbreidende Amsterdam, dat in 1630 ± 115.000 inwoners telde, — wat al te zelfbewust soms. Zij heeft zich in portretten, schutterstukken, in genealogieën vereeuwigd en zich daarbij met een glans van heerlijkheid omgeven, al blijft het sterke geprononceerde burger-type onder hen overheerschend Bij nadere beschouwing ontbreken de zwarte vlekken niet. Reeds Vondel zei het ± 1630 in de Roskam, toen hij de oorzaken van de „zwarigheên van onzen staat" aanwees:

„Wat 's de oorzaak, vraagt men, wat? de gierigheit alleen,
Die 't algemeen verzuimt en vordert slechts haar eigen."

---

[1]) Belangrijk voor de kennis der rijkdom is het kohier van den 200en penning van 1631 (uitg. J. G. en P. J. Frederiks in Werken van het Oudheidk. Genootschap te Amsterdam, 1890); in het bizonder voor Den Haag, waar een zeer snelle toewas te constateeren valt, de beide kohieren van 1627 en 1674 (uitg. Van Gelder in Die Haghe, Jaarboek, 1913 en 1914—'15).

De materialistische trek, die een volk in dagen van grooten bloei meer eigen is, treft bij ons zelfs heel sterk. De Bickers, die de Amsterdamsche regeering beheerschen, leveren tevens krijgsbehoeften, oorlogsschepen zelfs, aan den vijand; zij staan lang niet alleen. Men gebruikt ook de regeeringsplaatsen, die niet gehonoreerd worden, tot verrijking. In het bizonder de admiraliteitscolleges bieden gelegenheid hiertoe. Meerderen aanvaarden ook, behalve titels, geldelijke geschenken van den Franschen gezant, bepaaldelijk in 1634. De Staten-besluiten, tot de geheimste toe, zijn voor wie er belang in stelt, altijd te krijgen. Men denke bij deze geldelijke geschenken niet altijd aan omkooping, aan corruptie in den eigenlijken zin van het woord. Meermalen dienden zij tot belooning voor bewezen diensten; maar zij openden toch de poort voor grove misbruiken, voor benadeeling van den staat zelfs. Wat in het bizonder de griffier Musch met een aantal gedeputeerden ter Staten-Generaal, vooral Geldersche edelen, aandurfde, is ontstellend, al raakte het de groote staatsbelangen niet; de Generaliteitslanden hadden het meest van deze schraapzuchtige bende te lijden. En het ergste was: men trachtte den invloed van den zeer invloedrijken man te breidelen, maar durfde hem toch eigenlijk niet goed aan. Ook Frederik Hendrik zelf liet begaan....

Het is zeer begrijpelijk, dat de regenten met Frederik Hendrik in botsing kwamen, al had een groot deel hunner Maurits tegen Oldenbarnevelt gesteund. De stadhouder was nu minstens even machtig als toen de landsadvocaat, wiens val tevens Holland's invloed verminderd had. Juist in Amsterdam — en evenzoo in Dordrecht —, waarop Maurits had kunnen steunen, zou Frederik Hendrik ernstige bestrijding ondervinden. Het eerste conflict liep over het zeewezen, dat de stadhouder meer trachtte te centraliseeren, terwijl de stad om haren invloed hierop dit sterk tegenhield. In 1639 bewerkte de eerste, dat de Staten-Generaal een deputatie naar Amsterdam zonden, om de stad tot toegeven te bewegen. Hij ging een aanval op de „Bickersche ligue" doen. Maar deze won: de vroedschap verklaarde zich onbevoegd de deputatie buiten de Staten van Holland om te ontvangen — en deze droop onverrichterzake af. Het omgekeerde 1618! Frederik Hendrik, geen man van harde middelen, drong niet verder aan.

Het valt moeilijk te ontkennen, dat Frederik Hendrik's streven

in zake de marine goeden grond had. De vloot, hoe schitterende daden zij verricht heeft, was de zwakke zijde der landsdefensie. De geldmiddelen der admiraliteitscolleges waren voor de uitrusting niet voldoende; bij de heffing der convooien en licenten werd zeer veel fraude gepleegd. Al sprongen de Staten bij, toch was de uitrusting nooit voldoende, om tegelijk de Vlaamsche kust te blokkeeren of althans de Duinkerkers tegen te houden en de koopvaarders te beveiligen. Het laatste was nu ten deele opgedragen aan directiën, colleges van directeuren, in verscheidene steden bestaande, die zelf voor bewapening der koopvaarders of convooi, o.a. van de visscherij, de Oostzee- en Levant-vaart, zorgden of hierop toezicht hielden en in verband met elkander, maar ook wel zelfstandig handelden; zij bestreden hunne kosten uit het last- en veil (d. i. beveiligings)- geld, ook een in- en uitgaand recht, geheven van de waarde van schip en lading. Er werd zelfs een voorstel gedaan, dat den steun van Frederik Hendrik verwierf, om een algemeene particuliere compagnie van assurantie op te richten, die het monopolie zou krijgen, om voor de beveiliging der vaart te zorgen; maar Amsterdam, dat van deze centralisatie ook niet gediend was, deed het plan mislukken. Behalve de uitrusting, die zoowel in aantal als in kwaliteit der schepen niet het noodige bereikte, liet ook de betaling van en de zorg voor de bemanning te wenschen over. Eerst onder Piet Heyn, die in 1629 tot luitenant-admiraal van Holland werd benoemd en aldus nà Frederik Hendrik den belangrijksten post in de marine bekleedde, begonnen pogingen, om hierin verbetering te brengen. Maar hij sneuvelde nog in hetzelfde jaar tegen de Duinkerkers en het duurde tot 1637, vóórdat weer een echte zeeman tot denzelfden post benoemd werd: Maarten Harpertsz. Tromp. Met zulk een man aan het hoofd der vloot — want de luitenant-admiraal van Holland werd geregeld tot opperbevelhebber aangewezen, ofschoon dit in Zeeland meermalen op verzet stuitte — werd een betere geest over haar vaardig. De strijd tegen de Duinkerkers, die nà het Bestand den handel schatten aan schade berokkend hadden, werd toen scherper gevoerd. Met dit al was het een bedenkelijk verschijnsel, dat de Republiek zich niet tot een afdoende bescherming van een harer allerhoogste belangen in staat had getoond.

Men doet ook verkeerd dit te zwart te zien. Toen een wezenlijk groot gevaar opdaagde, bleek het, dat althans de krachten, om het

af te weren, wel voorhanden waren, al gebruikte men ze niet altijd. In 1639 rustte Philips IV een tweede „armada” uit: zij telde ruim 60 schepen van verschillende grootte en diende, om een 13.000 man troepen naar België te brengen; de landweg was door den oorlog in Duitschland afgesneden. Admiraal was de als zeeman niet onbekwame Antonio de Oquendo. Na veel vertraging kwam hij in September in het Kanaal, waar hij met Tromp, die achttien schepen onder zijne bevelen had en tijdens het gevecht met nog 12 Zeeuwsche onder Banckert versterkt werd, slaags raakte. De armada werd hierbij zóó gehavend, dat zij een toevlucht moest zoeken op de reede van Duins. Tromp blokkeerde haar hier, wachtte, totdat zijn vloot met een 50-tal schepen versterkt was, welker uitrusting in de colleges en directiën zeer glad van stapel liep, en tastte toen met machtiging van de Staten-Generaal de Spaansche schepen, na hen meermalen te hebben gesommeerd naar buiten te komen en hun zelfs masten en kruit bezorgd te hebben, op de Engelsche reede aan (12 Oct.). Het liep op een deerlijke nederlaag van De Oquendo uit, wiens macht grootendeels vernietigd werd, al gelukte het hem zelf met eenige schepen te ontkomen. Hier had de Nederlandsche zeemanschap onder een Tromp hare superioriteit glansrijk getoond.

Het was een hard gelag voor de Engelschen dit te moeten aanzien. De Oquendo had op hun steun gerekend, ofschoon er geen enkele afspraak dienaangaande bestond; maar de politiek van Karel I, hoogst onstandvastig, onder den invloed der binnenlandsche moeilijkheden, neigde in deze jaren tot een samengaan met Spanje en de Koning had ook, zelfs door het posteeren van een Engelsch eskader bij Duins, Tromp's aanval trachten tegen te houden. Hij was onmachtig zijn dreigementen kracht bij te zetten. Evenmin was hij in staat geweest een nieuwe proclamatie tot handhaving van zijne rechten in de Brittannische Zeëen (1636) te doen uitvoeren, toen de Staten ook nu van zins bleken zich met kracht te verzetten; hij moest zich tevreden stellen met de theorie van het dominium maris in het op zijn last uitgegeven Mare Clausum van John Selden (1635), waarin het recht der Engelsche koningen van oude tijden her op de souvereiniteit op de vier zeeën om Engeland heen werd verdedigd. De kwade luim over Duins was spoedig verdwenen. In den binnenlandschen strijd, die al dreigender aanzien kreeg, hoopte Karel I op den steun der Staten:

zijne toestemming tot het huwelijk zijner oudste dochter Maria met prins Willem, reeds in 1641 gesloten, niettegenstaande de jonkheid der beide kinderen, was er een eerste stap toe, hoopte hij.

Veel minder belangrijk dan men zou verwachten, was nà 1635 de landoorlog. De samenwerking met Frankrijk, dat den oorlog nu openlijk verklaard had, liet vrij veel te wenschen, al waren de bedoelingen van Richelieu en Frederik Hendrik nog zoo goed, al stemde de eerste er reeds in 1636 (verdrag van Sept.) in toe, opnieuw subsidiën te betalen, wat niet bij de alliantie van 1635 bepaald was [1]). Maar Frankrijk, dat nu ook in Duitschland oorlogde en daar in verbond met Zweden geheel de overhand op Habsburg kreeg, was niet in staat direct met alle krachten in België te ageeren; een krachtig Fransch leger moest nog gevormd worden. In 1635 namen de Spanjaarden het fort Schenckenschans in den bek van de Betuwe en het duurde tot het voorjaar van 1636, vóórdat Frederik Hendrik met een Fransch-Nederlandsch leger de belangrijke sterkte kon hernemen. Er had in dezen eersten veldtocht zóó veel aan de samenwerking ontbroken, dat de Fransche troepen, toen onder Frederik Hendrik geplaatst, sedert zelfstandig ageerden. Men overlegde alleen gezamenlijk de plannen. Maar er kwam van de uitvoering niet veel terecht. De Prins toonde zich voor den strijd in het open veld weinig geschikt. Zijn eenig succes in de eerste jaren na 1635 was de herneming van Breda (1637), waar echter het verlies van Roermond en Venlo tegenover stond. Een poging, om Antwerpen in te sluiten [2]), mislukte (1638). Veel geld kostten de jaarlijksche tochten, waarvan Constantijn Huygens, 's Prinsen secretaris, in zijne brieven aan de Prinses vele bizonderheden verteld heeft. Op één er van, in 1640, sneuvelde Hendrik Casimir, zoon en opvolger van den op den Maas-veldtocht in 1632 omgekomen Ernst Casimir, in Vlaanderen. Nu deed Frederik Hendrik moeite ook het stadhouderschap in de drie Noordelijke gewesten voor zich te verwerven; de Staten-Generaal bevorderden dit door een deputatie. De toeleg slaagde in Groningen en Drente. Maar Friesland koos Willem Frederik van Nassau-Dietz, broeder van

[1]) De goede verhouding werd ook niet gestoord door de vriendelijke ontvangst, die aan Maria de Medicis, ten gevolge van hare breuk met Richelieu uit Frankrijk gebannen, bij haar bezoek hier te lande in 1638 ten deel viel.

[2]) De meermalen geuite beschuldiging, dat een Amsterdamsch koopman de stad bij deze gelegenheid van oorlogsbehoeften zou hebben voorzien, is onhoudbaar (De Boer in Tijdschr. voor Gesch., XXVII, 1).

Hendrik Casimir, die de benoeming aannam, tot groote ergernis van zijn machtigen verwant, wiens toorn eerst bezworen werd, nadat in 1641 de survivance ook in Friesland aan prins Willem verleend was.

Harder werd Spanje buiten de Nederlanden getroffen. De Oost-Indische Compagnie breidde haar handelsrijk in Achter- en Zuid-Azië gestadig uit en nam onder den gouverneur-generaal Antonie van Diemen (1636—'45) Malakka en een groot deel van Ceylon in bezit (1636). De West-Indische Compagnie, behalve dat zij op zee den Spaanschen handel grootelijks benadeelde, kreeg door de verovering van Olinda en het Recife (1630) vasten voet in Brazilië. Zij breidde haar gezag hier aanmerkelijk uit tijdens het gouverneurschap van graaf Johan Maurits van Nassau (1637—1644), een kleinzoon van Jan van Nassau, die zich eerst in dienst der Staten onderscheiden had. Zij veroverde tevens Curaçao (1634), St. Eustatius (1632), een paar andere kleine Antillen en vestigde zich op enkele punten in West-Afrika, waar het op de Portugeezen veroverde St. George del Mina, op de kust van Guinea, haar voornaamste bezit werd. Toch was hare positie niet al te sterk: hare welvaart berustte voornamelijk op een oorlogsfactor, buit, en hare bewindhebbers toonden zich van niet zeer ruimen blik bij het stichten van een koloniaal rijk. Noch in Nieuw-Nederland, waar op het in 1626 van de Indianen gekochte eiland Manhattan Nieuw-Amsterdam ontstond, noch in Brazilië wilde het recht vlotten. Het gebrek aan kolonisten bij het in aantal inwoners kleine Nederland moet één der oorzaken hiervan geweest zijn. De vasthoudendheid der bewindhebbers, die alles in patria wilden afdoen en weinig acht sloegen op de veelvuldige klachten van de gouverneurs van Nieuw-Nederland of van Johan Maurits, die meer vrijheid van handelen — en liefst ook handelsvrijheid — verlangden, was een tweede; ook hun speelde de eigenbaat parten. „Een dictateur" — hij zou het misschien beter hebben gedaan; maar Van der Cappellen zag geen kans, dat het daartoe zou komen, en wist evenmin een persoon aan te wijzen, die als zoodanig kon fungeeren. Wel typeerend voor het staatkundig Nederland! Inmiddels begon het West-Indische rijk bij den eersten harden schok te scheuren. In 1640 kwamen de Portugeezen in opstand tegen Spanje. Zij wilden nu ook hun Brazilië terug, waar ze in Bahia, dat Johan Maurits niet had kunnen veroveren, een sterk

steunpunt vonden. De Compagnie ontruimde het land niet vrijwillig. Het kwam spoedig tot vijandelijkheden, die voor de Nederlanders een slechten keer namen, nadat Johan Maurits, uit ontevredenheid over de bewindhebbers, als gouverneur ontslag genomen had.

De Portugeesche opstand bracht de Republiek in een moeilijke positie. Voor hare Europeesche belangen was hij een gewichtig voordeel. Onder invloed van Frankrijk, dat van meet af Portugal begunstigde, kwam er dan ook in 1641 een vergelijk voor 10 jaar tot stand, waarbij de Staten beloofden Portugal hulp te verleenen, terwijl buiten Europa de status quo zou gehandhaafd blijven. Werkelijk ging in 1641 een eskader onder den vice-admiraal De Ruyter naar Portugal. Overigens bleek echter het verdrag onuitvoerbaar. De betrekkingen tot Portugal bleven dus gespannen en dit had ook een minder gunstig gevolg voor die tot Frankrijk. En deze laatste begonnen, ook om andere redenen, minder vriendschappelijk te worden. Er manifesteerde zich in de 40er jaren meer en meer vrees, dat Frankrijk al te machtig zou worden, vooral na de groote overwinning, door het Fransche leger onder den prins van Condé bij Rocroy (1643) op de Spanjaarden behaald. Van dat oogenblik af bedreigde Frankrijk België ernstig. Het viel samen met een belangrijke regeeringswisseling: Richelieu stierf in 1642 en werd als almachtig minister vervangen door den kardinaal De Mazarin, van Italiaanschen oorsprong, die na den dood van Lodewijk XIII (1643) en tijdens het regentschap van de koningin-weduwe Anna van Oostenrijk (een Spaansche prinses) het heft in handen hield en zich veel agressiever toonde dan zijn voorzichtiger voorganger. De kansen voor België begonnen toen slecht te staan; ook de regeering verzwakte er na den dood van den kardinaal-infant (Dec. 1641) en leed onder de algemeene uitputting, waarin Spanje verkeerde. Frederik Hendrik kwam de alliantie trouw na en maakte van de gelegenheid, dat de Franschen diep in Vlaanderen doordrongen, gebruik, om Sas van Gent (1644) en Hulst (1645) te nemen. Maar in breede kringen van regenten en kooplieden, v.n. in Holland, begon men zich van verdere samenwerking afkeerig te betoonen. Zelfs de inneming van Duinkerken door de Franschen (1646), wien Tromp van de zeezijde — zooals meermalen in deze jaren — hulp bood, gaf weinig vreugde. Ongetwijfeld kwam in deze stemming ook het verzet tegen Frederik Hendrik's

groote macht tot uiting. Dan bevorderden de zeer hooge oorlogskosten en de voortdurend toenemende staatsschuld, altijd vooral van Holland, de oorlogsmoeheid. Toch behield Frederik Hendrik de bovenhand. De zwakke leiding van Holland door Jacob Cats, in 1636 als raadpensionaris gevolgd op Pauw, die na het einde zijner vijfjarige ambtsperiode — niet zonder pressie van Frederik Hendrik — ontslag genomen had, begunstigde dit. De politiek van den stadhouder was niet anti-vredelievend — de verovering van heel België verlangde Frederik Hendrik blijkbaar ook niet meer — maar hij dacht er niet aan, om ten opzichte van de vredesonderhandelingen, algemeene of afzonderlijke, waarvan aanhoudend sprake was, iets buiten Frankrijk om te doen. Toen het, na lange voorbereidende besprekingen, in 1644 ernst werd met algemeene onderhandelingen, te Munster te voeren, kwam er zelfs een nieuw verdrag met dit land tot stand, waarbij de partijen elkander toezegden niets te zullen overeenkomen met den vijand dan gezamenlijk, een uitdrukkelijke bevestiging dus van de alliantie van 1635.

Scherper kwam de tegenstelling van Oranje en de regenten uit in een conflict over de zaken van de Oostzee, nadat in December 1643 een oorlog tusschen het in den 30-jarigen oorlog zeer in macht toegenomen Zweden en Denemarken was uitgebroken. De ontwikkeling onzer betrekkingen tot deze beide landen was voortgegaan in de vroeger (p. 103) aangeduide richting. Met Zweden waren zij ten gevolge van het groote aandeel, dat Nederlanders, v.n. de Amsterdamsche grootkooplieden Louis de Geer en Elias Trip, door de ontginning van Zweden's natuurlijke rijkdommen aan metalen (o.a. voor oorlogdsdoeleinden), en verder Usselinx en Samuël Blommaert door mede te werken aan Zweden's koloniale plannen (Nieuw-Zweden naast Nieuw-Nederland), aan den economischen opbloei er van namen, zeer belangrijk. De gemeenschappelijke belangen in den strijd tegen Habsburg en bij de verlaging van den Sonttol brachten Zweden en Nederland te eer tot elkander. In 1640 was een nieuw verdrag gesloten tot verzekering van de veiligheid en de vrijheid der vaart op Noord- en Oostzee; het was bepaaldelijk gericht tegen Denemarken, dat de Sont-vaart door steeds hoogere tollen bezwaarde. Zouden de Staten Zweden in den oorlog nu helpen? Het vroeg om steun en te Amsterdam was er sterke neiging, om dezen te verleenen. Maar Frederik Hen-

drik stelde, uit politiek oogpunt zeer terecht, hier tegenover, dat er groot gevaar bestond, dat Christiaan IV zich bij de Habsburgsche ligue in Duitschland zou aansluiten, indien hij al te zeer in het nauw gedreven werd. Hij wilde het met bemiddeling beproeven. De Staten zonden in 1644 dan ook een gezantschap hiertoe naar het Noorden. Maar zij bereikten hiermede niet veel. Zweden was teleurgesteld, dat het niet gesteund werd; Denemarken was ontevreden, dat voor particuliere rekening hier te lande tot tweemaal toe, door de bemoeiïngen van Louis de Geer, een vloot voor Zweden uitgerust werd, en het werd dit nog veel meer, toen de Staten zelf in 1645 ook een vloot onder den vice-admiraal Witte Cornelisz. de With zonden, om de nu zeer bedreigde Nederlandsche vaart door de Sont te beschermen. De With, die zich eerst voor Kopenhagen posteerde en de Nederlandsche schepen zonder eenige tolbetaling door de Sont convooieerde — de „sleutels van de Sont" maakten het vaarwater open — kweet zich zoo doortastend mogelijk van zijn taak. Vooral Holland had deze expeditie doorgezet, eigenlijk tegen den zin van den stadhouder, die gezwicht was, omdat het gewest dreigde anders geen credieten voor den landoorlog te zullen inwilligen. Inmiddels sloten de oorlogvoerenden buiten Nederland om vrede te Bromsebrö op voor Zweden voordeelige voorwaarden. De Nederlanders moesten zich bij het verdrag van Christianopel met Denemarken tevreden stellen met een vrij aanzienlijke verlaging van de in de laatste jaren geheven tollen, terwijl Zweden geheele vrijstelling gekregen had.

Ook de gebeurtenissen in Engeland brachten Frederik Hendrik en Holland in botsing. De in 1642 tusschen Koning en Parlement (Lagerhuis) uitgebroken burgeroorlog werd in Nederland, waar men overeenkomst speurde met den eigen opstand tegen Philips II, met meer sympathie voor het laatste dan voor Karel I gevolgd. Maar het Oranje-huis stond door den familie-band van zelf aan de zijde van de Stuarts. Koningin Henriette Marie, een Fransche prinses, kwam zelf in 1642 hulp zoeken in de Republiek, die ze, samen met Frankrijk, tegen de Parlementspartij wilde doen optreden. Maar dit gelukte volstrekt niet. Ze slaagde er alleen in, met hulp van Oranje, geld te leenen op onderpand van kroon-juweelen. In Holland bestond zelfs bereidwilligheid, om met den agent van het Parlement in officieele betrekking te treden. De Staten verklaarden zich uitdrukkelijk neutraal en deden in 1644

een begrijpelijkerwijze vergeefsche poging tot verzoening der strijdenden. Toch was Frederik Hendrik genegen tot een nadere verbintenis met Stuart door een huwelijk van zijne oudste dochter met den Engelschen kroonprins, den lateren Karel II; het plan hiertoe werd eerst opgegeven na de groote nederlaag van de Stuartpartij bij Naseby (1645). Louise Henriette, zelf zonder eenige eerzuchtige neigingen, huwde in het begin van 1647 met den grooten keurvorst, Frederik Willem van Brandenburg. Toch een huwelijk van groote beteekenis, want hierdoor werd Oranje met het huis Hohenzollern verzwagerd en de Republiek kwam er van zelf in nauwere aanraking door met Brandenburg, den zich toen krachtig ontwikkelenden Calvinistischen staat van Noord-Duitschland.

Van 1635 af werden er pogingen in het werk gesteld, om aan den oorlogstoestand in Europa een einde te maken. Wij behoeven ons met het lange voorbereidingswerk, waarbij o.a. de paus een rol speelde, niet op te houden. Noch Frankrijk noch Nederland toonden zich van onderhandelingen afkeerig; de vertraging kwam eerst veel meer van de zijde van Spanje. Maar in 1643 was men dan toch zóó ver, dat een congres te Munster — en tegelijkertijd voor de partijen van den 30-jarigen oorlog te Osnabrück — zou bijeenkomen. Veelvuldige pogingen van Spanje, door den Keizer gesteund, om Nederland tot een afzonderlijken vrede over te halen, werden inmiddels afgewezen. Nog duurde het tot het begin van 1646, vóórdat de Nederlandsche gezanten te Munster aankwamen, vrij wat later dan de Spaansche (v.n. Peñaranda en Antoine Brun) en de Fransche (v.n. Servien en D'Avaux). De regeling der etiquette-kwestie [1]), de binnenlandsche vraag, of men niet vooraf de Unie moest herzien — de Staten verklaarden in 1646 in algemeenen zin haar te willen handhaven —, de langzame werkwijze der Staten veroorzaakten dit. Van groote geschillen hierbij bemerkt men niets. Geruchten over afzonderlijke Fransch-Spaansche onderhandelingen, aansporing van Fransche zijde, in 1645, om de gezanten te doen komen, hadden ten slotte wat meer voortgang in het werk gebracht. In de deputatie naar Munster had Holland twee gedeputeer-

[1]) In verband hiermede hadden de Staten-Generaal als hun titel vastgesteld: Hare Hoog Mogenden (1639). De Staten van Holland heetten Hare Edel Groot Mogenden; de andere gewestelijke staten: Hare Edel Mogenden. In rang volgde de Republiek na Venetië.

den, elk der andere gewesten één gedeputeerde. Pauw, de vroegere raadpensionaris, en De Knuyt hadden den grootsten invloed; de eerste was sterk voor vrede, de andere, zonder vaste overtuiging, handelde naar de omstandigheden. Deze waren voor de Republiek zeer gunstig. Spanje, dat de hooge eischen van Frankrijk afwees, toonde zich tegenover Nederland zeer goedgeefsch: het legde het, ook door gelijktijdige machinatiën in Den Haag, op een afzonderlijken vrede met de Staten toe. Reeds 8 Januari 1647 stonden de Spaansch-Nederlandsche vredesartikelen op papier; tegelijk was een ontwerp-verdrag voor de particuliere aangelegenheden van het Oranjehuis gereed. Nu kwam de spannende vraag: zouden de Staten deze aanvaarden, ook indien hun bondgenoot geen vredesloot?

Nog vóór de vraag in de Staten-colleges goed en wel beslist was, stierf Frederik Hendrik (14 Maart), na het laatste jaar sukkelend geweest te zijn. Al was hij — ook onder den invloed van zijne vrouw, die in den laatsten tijd sterk vredelievend was, — in geen enkel opzicht tegen den vrede werkzaam geweest, het valt toch niet te betwijfelen, of hij zou, had hij nog alle krachten bezeten, deze aangewend hebben, om de Fransche alliantie niet te schenden. Voor Frankrijk was zijn dood een gevoelig verlies. Willem II, jong, viveur en niet zeer van de zaken op de hoogte, beschikte lang niet over den invloed van zijn vader. Bovendien maakten enkele gewesten, v.n. Holland en Zeeland, niettegenstaande de survivance, eerst eenige formeele bezwaren tegen het uitreiken zijner commissie als stadhouder. Het duurde tot het begin van 1648, vóórdat hij al de ambten van zijn vader had kunnen aanvaarden. Men kan dan ook niet zeggen, dat hij op het verdere beloop der onderhandelingen invloed van beteekenis gehad heeft.

Onder deze omstandigheden had Holland, dat zich direct na het bekend worden der vredesvoorwaarden ten gunste van een afzonderlijken vrede getoond had, een schoone kans, om zijn wil door te zetten. Het overhaastte zich echter niet. Het werkte er zelfs toe mede, dat in Juli 1647 met Frankrijk, dat zich naar vermogen inspande, om de Staten aan zijne zijde te houden, een nieuw verdrag werd gesloten: tot garantie van den eventueelen gezamenlijken vrede; tevens werden alle vroegere verdragen bevestigd. Dit verhinderde echter niet, dat in November daaraanvolgende ter Staten-Generaal met 4 stemmen tegen 3 besloten werd tot afzonderlijken vrede, indien een nog aan te wenden po-

ging, om Spanje en Frankrijk te verzoenen, mislukte. Zeeland — omdat het groote voordeelen van de kaapvaart plukte, meent men gewoonlijk —, Friesland en Utrecht waren tegen. Op die dagen ging, als steeds in belangrijke momenten, een stroom van pamfletten over het land: pro en contra. De meeste en krachtigste stemmen verdedigden hierbij het eerste standpunt. Uit politiek oogpunt was hiervoor ook inderdaad het meest te zeggen. Toch zat aan de realistische opvatting van het geval, die de voorstanders doorzetten, een zeer hatelijken kant vast: men liet den bondgenoot, die in den langen strijd Nederland van veel dienst geweest was, in den steek. Om er maar niet eens van te spreken, dat de Unie voor het sluiten van vrede eenparigheid van stemmen eischte!

De zaak was nu spoedig beslist. De bemiddelingspoging slaagde niet. De afzonderlijke vrede werd toen op 30 Januari 1648 geteekend. De ratificatie van Spanje was weldra gereed; die van de Staten werd met 6 stemmen tegen — Friesland had inmiddels evenals Utrecht toegegeven — doorgezet. Zeeland werd pas na de uitwisseling der ratificatiën gewonnen. De plechtige afkondiging had plaats op 5 Juni, precies 80 jaar na de onthoofding van Egmond en Hoorne; er werd druk feestgevierd, vooral te Amsterdam. En welk Nederlander zou hiermede niet hebben ingestemd? Het vredesverdrag van Munster bracht de geheele onafhankelijkheid ten opzichte van Philips IV, die zich tevens verplichtte deze door den Keizer en het Duitsche rijk te doen erkennen (inderdaad deed alleen de eerste het in Juli 1648). De grondslag van den vrede, als bij het Bestand, was: Uti possidetis; over eenige grensaangelegenheden zou door een uit gedeputeerden van weerszijden samen te stellen kamer (chambremipartie) later worden beslist. Ook voor buiten Europa gold deze grondslag: men zou elkanders bezittingen hier ontzien; Spanje mocht zich in Oost-Indië niet uitbreiden. In Europa werd vrijheid van verkeer gewaarborgd, maar de Staten bedongen, dat ze de Schelde gesloten mochten houden [1]), terwijl bovendien in de Vlaamsche havens geen lagere rechten mochten geheven worden dan de Nederlanders op de Schelde hieven. Ten opzichte van de

[1]) Deze sluiting was geregeld bij de resolutie der Staten-Generaal van 13 Januari 1609 (reg. over de trèves-handeling, ms. Rijksarchief): alle schepen, die de Schelde opvoeren, moesten convooien en licenten betalen en de waren moesten in kleinere schepen overgeladen (verbodemd) worden. Dit laatste geschiedde bij Lillo (zie de res. van 17 Aug. 1609; deze in het gewone register der res., alsvoren).

scheepvaart werd vastgesteld, dat de Staten behalve in contrabande vrij mochten handel drijven met een met Spanje oorlogvoerend land — een zeer gunstige bepaling, waarin Frankrijk in 1647, om den kooplieden in Holland ter wille te zijn, ook reeds had toegestemd. Ten opzichte van den godsdienst was alleen vastgesteld, dat de gewetensvrijheid aan de Nederlanders in Spanje en aan de Spanjaarden in Nederland gewaarborgd zou wezen; de Staten hadden beslist geweigerd den Katholieken, ook dien in de Generaliteitslanden, vrijheid van godsdienstoefening toe te staan. Evenmin als de Staten, die bijna alles gekregen hadden, wat ze vroegen, had het Oranje-huis reden te klagen: het kreeg, tegen afstand van de rechten op enkele goederen in België, o.a. Lingen, Montfoort, Bergen-op-Zoom, Turnhout, Zevenbergen; de beide laatste kwamen aan de Prinses-Douairière persoonlijk.

Literatuur: Japikse, *Cornelis Musch en de Corruptie van zijn tijd* (in Gids, 1907, I, 498 vlg.); Waddington, alsvoren, p. 142 De Boer, *De Armada van* 1639 (Groningen, 1911); Blok, *Koopmansadviezen aangaande het plan tot oprichting eener Compagnie van assurantie* 1629—1635 (in Bijdr. en Med. H. G. XXI, 1; cf. Bijdr. Vad. Gesch., IV^1, 1); Van Geer, *De opkomst van het Nederlandsch gezag over Ceylon* (Leiden, 1895); De Laet, *Historie of jaerlijck verhael der West-Indische Compagnie* (Leyden, 1644); Kernkamp, *de Sleutels van de Sont* ('s Hage, 1890; cf. Elias, in Bijdr. en Med. H. G., XXIV, 356, en Kernkamp, ald., XXIX, 1); T. J. Geest, *Amalia van Solms en de Nederlandsche politiek van* 1625 *tot* 1648 (Baarn, 1909); Fruin, *de Jeugd van Louise Henriette d'Orange* (in Verspr. Geschr., IV, 95); L. van Aitzema, *Nederlandtsche Vredehandeling* (in deel VI^2 van zijn hoofdwerk, genoemd hiervóór, p. 5; ook afz.); Blok, *de Nederlandsche vlugschriften over de vredesonderh. te Munster* (in Versl. en Med. Koninkl. Acad., afd. Letterk., IV^1, 321); Journalen van Willem II (uitg. Krämer in Bijdr. en Med. H. G XXVII, 413); Brom, Archivalia in Italië, III, 380—495.

NEDERLAND ALS GROOTE MOGENDHEID (1648—1748).

I. DE HEERSCHAPPIJ VAN DE VOORSTANDERS DER WARE „VRIJHEID" (1648—1672).

Onze voorouders noemden hunne vrijheid gaarne „dier gekocht". De winst was met den betaalden prijs minstens evenredig. 1568 en 1648: Alva met zijne grimmige krijgers en de weelde van onze Gouden Eeuw. Dreigende Spaansche overheersching en hoogste opbloei eener vrij-Nederlandsche cultuur onder invloed van renaissance en reformatie! Nu de allereerste plaats in den wereldhandel en een belangrijke in de industrie. De hoogste triumf in Rembrandt's kleur- en lichtkunst, een uitstekende hoogte in Vondel's dichten en treurspelen, in Hooft's proza, in Grotius' rechtswetenschap. Deze cultuur, in Holland, voor een groot deel te Amsterdam ontstaan, werd Nederlandsch gemeengoed: de Hollandsche taal werd, ook door den Staten-bijbel en door Cats, den populairen volksdichter, de schrijftaal van geheel Nederland. De overheerschende trek in deze cultuur is: vrijheid.

„Roept, hoort, luiden vrij-geboren,
Vrij gevogten, vrij verkoren,
Brengt te voorschijn, brengt ter hand,
't Waardste goed van 't Vaderland.
Laat de gulde vrijheid blinken"....

Vondel's oproep geldt Leiden, maar is toepasselijk op het heele land.

Deze Nederlandsche vrijheid is vrij sterk gebonden. Zij impliceert handelsvrijheid, maar monopolie in Indië, economische overheersching van België, protectie van de textiel-industrie zijn daarbij niet uitgesloten. Ook gewetensvrijheid voor het individu, maar geen vrijheid, om God te dienen naar eigen welbehagen. Een groote mate van drukpersvrijheid, maar de lijst der verboden boeken is nog lang genoeg. Zelfs vrijheid voor de zich ontwikkelende wijsbegeerte van Cartesius en Spinoza, hoewel ijverig

[illegible]

bestookt door de Calvinistische predikanten; en die al met te drieste nieuwigheden aanstoot geven en geen machtige beschermers vinden, staan aan vervolging bloot. Het sterkst uitgebeeld is de individueele vrijheid, ook tegenover den staat. Het plan tot opleiding van kinderen van ingezetenen tot den oorlogsdienst werd strijdig geacht „tegens de vrijdommen ende het naturel deser landen" en De Witt oordeelde het opleggen van eenigen dienstplicht aan de zeedorpen voor de vloot wenschelijk, maar tevens „strijdich tegens de vrijheit van dit lant". Bij alle innerlijke tegenstrijdigheid is onze vrijheid der 17e eeuw grooter dan die in eenig ander land. De Engelsche puriteinen, Milton in het bizonder, mogen hooger ideaal van algemeen-menschelijke vrijheid zich gesteld, ruimere godsdienstvrijheid gewenscht hebben, het bleek voor hen nog niet bereikbaar. Den Nederlanders blijft de roem hunne ruime mate van vrijheid het eerst aan de wereld te hebben laten zien.

Voor de regenten lag over de vrijheid van 1648 een waas, dat den staatkundigen kant omsluierde. Dreigde niet in plaats der afgeworpen Spaansche dwingelandij een nieuwe „slavernye"? Maar na een bizonder heftige botsing tusschen Holland en Oranje bracht de dood van Willem II uitredding. Toen kregen de regenten, bepaald anti-Oranje gezind nu, een kans: de „ware", de „absolute" vrijheid, die in betere garantie van de zelfstandigheid der onderscheiden, mede-regeerende deelen hare typische uiting vond, ging heerschen. Zuiver republikeinsch werd de regeeringsvorm — de weinig aanzienlijke positie van het huis Nassau in het Noorden deed hieraan geen ernstige afbreuk—en breed werden de gevaren van een éénhoofdig, monarchaal gezag uitgemeten, vooral in Pieter de la Court's Interest van Holland, het merkwaardigste der republikeinsch-Hollandsche geschriften. Hij bleef aristocratisch en federaal. In theorie impliceerde de vrijheid, met in staatsrechtelijk opzicht het door Grotius en op zijn voorbeeld door Spinoza [1]) geformuleerde natuurrecht als grondslag, de gelijkheid van alle burgers: De Witt duidde dit in een zijner beroemdste staatsstukken als het groote voordeel der „rechte vrijheidt" aan. Maar in de praktijk trok men ook hier de volle consequentie niet. De „gequalificeerden" bleven aan het roer en de burger werd klein gehouden. Trouwens, de regenten toonden zich in staat met zeer be-

[1]) L. Adelphe, De la Notion de la souveraineté de Spinoza (Nancy, 1910).

kwame mannen als leiders: Johan de Witt, Willem III, ook in den nu volgenden tijd de wezenlijke belangen van den staat te dienen. Zelfs vond de regeeringsvorm naar buiten bewonderaars: Milton wenschte voor Engeland een federale staatsinrichting, hoewel met sterker centraal gezag; Spinoza, hoe abstract hij de waarde der regeeringsvormen in zijn tractatus politicus onderzocht, schijnt toch de meeste sympathie voor dien staatsvorm, waaronder hij leefde, te koesteren.

De Nederlandsche staatsinrichting had in Europa alleen eenige overeenkomst met die van het Zwitsersche eedgenootschap [1]), dat ook de afscheiding van Duitschland met Nederland gemeen had. Het centraal gezag was in den Zwitserschen Staten-bond nog zwakker dan in den Nederlandschen. Dit lag aan zijne wording; hij kon het zich tevens beter veroorloven. Zwitserland had een afgelegen plaats in het wereldverkeer, althans toen. Nederland lag hier midden in en had er ruimschoots aandeel aan. Zijn economische positie was door de bizondere omstandigheden, waarin de omliggende landen verkeerden, sterk begunstigd: de 30-jarige oorlog, die Duitschland verwoestte, zoovele binnenlandsche twisten, die Frankrijk, telkens als het op streek raakte, in den weg stonden, de Engelsche burgeroorlog. Van zelf werd Nederland's politieke positie hierdoor omhoog gezet: het moest zijn wereldhandel beschermen en werd ten gevolge der omstandigheden groote mogendheid. Nu, na den vrede, zouden de Staten moeten bepalen, in hoe verre hunne belangen verder aandeel nemen aan den politieken strijd in Europa geboden. Er openbaarde zich duidelijk een neiging tot geheele onthouding ten dezen, om zich meer aan den handel te wijden; maar het bleek onmogelijk deze neiging tot het uiterste bot te vieren. Het handelsbelang zelf en tevens het politieke eischten telkens opnieuw: mee te doen. Zoo in de groote zee-oorlogen tegen Engeland, in de Noordsche interventie, in den strijd tegen Lodewijk XIV. Maar zou Nederland al zijne belangen naar behooren kunnen beschermen, ook wanneer de andere, grootere mogendheden tot rust kwamen en zich meer consequent dan tot dus verre zouden gaan wijden aan de bevordering harer eigen welvaart, waarvan de eerste teekenen zich spoedig na 1648 gingen vertoonen? Zou dan het zwakke centrale gezag geen hinderpaal hiertoe blijken? In het bizonder de 18e eeuw heeft op deze vraag

[1]) Een parallel in P. L. Muller's Verspr. Geschr., 98.

een zeer duidelijk antwoord gegeven. Het is dan ook wel zeer opmerkelijk, dat van Nederland zelf uit gedurende welhaast een eeuw geen enkele stem is opgegaan, om op de wenschelijkheid van versterking te wijzen. Overmaat van conservatisme, gebrek aan staatsvormend talent? Stellig! Het ergst verbruiden het door hunne vasthoudendheid aan het bestaande de voorstanders der echt-republikeinsche overtuiging, gebonden als ze waren aan de het minst de nieuwe behoeften bevredigende staatsrechtelijke opvatting. Zij hielden vast aan hunne ware vrijheid, al werd deze op den duur als bij de Friezen in de Middeleeuwen tot iets steriels en negatiefs, al bracht zij een ernstig defect in de politieke machine mede. Maar ook de voorstanders van het Oranje-huis en dit huis zelf toonden nimmer neiging tot wezenlijke staatshervorming: hunne opvatting was als van zelf meer die van de toekomst èn omdat zij de wordende eenheid in het nieuwe Nederland beter dan de regenten vertegenwoordigden èn omdat ten gevolge van de stijgende baatzucht der regenten de meerderheid der bevolking steeds meer tot de Oranje-vorsten als hunne natuurlijke beschermers opzag.

De invloed van het Calvinisme, in den opstand een factor van overwegende beteekenis, daalde in de 17e eeuw: zooals overal in West-Europa traden politieke en economische motieven in het staatkundige steeds sterker op den voorgrond. De gematigd-kerkelijke politiek van Frederik Hendrik bleef naar binnen richtsnoer. Naar buiten merkt men na 1648 van het Protestantsche karakter van Nederland slechts bij enkele gelegenheden. De beschuldiging, meer dan eens geuit, dat de Staten den geldbuidel boven den godsdienst stelden, is juist, al zal men er van meening over verschillen, of zij tevens als veroordeeling moet worden opgevat. Hunne politiek was doorgaans een zeer reëele belangen-politiek. Hangt hiermede een daling der moreele volkskracht samen en tevens een verstijving van het Calvinisme, dat, naar de constateering van Groen, tot een dooden vormen-dienst wordt? Is dit laatste misschien zelf oorzaak? Wij behoeven hier op de vraag niet in te gaan, maar mogen wel constateeren, dat 1672 in forschheid van verweer niet met 1572 gelijk staat en dat 1747 de caricatuur van het laatste is, en wij moeten er tevens voor waarschuwen dit uitsluitend òf aan Oranje òf aan de regenten te wijden. Die tegenstelling is in den grond der zaak zuiver binnenlandsch-

politiek en dus noch kerkelijk — al stonden Oranje en de kerk sedert 1618 dichter bij elkander dan deze en de regenten — noch cultureel in ander opzicht. Zij moge de ontwikkeling der Nederlandsche staatsregeling in modernen zin hebben tegengehouden en daardoor Nederland's Europeesche positie schade hebben berokkend, haar de daling in Nederland's stelling te wijten, die in de 18e eeuw aan het licht treedt, ware schromelijk onbillijk. Deze is in de allereerste plaats een gevolg van de veranderende omstandigheden in Europa, waar de grooteren hunne grootere krachten gingen ontwikkelen, waarop wij ook boven reeds doelden.

Literatuur[1]: a) Staten-resolutiën: *Resolutiën der heeren Staten van Hollandt — van Consideratie*: 1653—1668 (Utrecht, 1706; 2° druk: Amst., 1719); *Secrete Resolutiën* alsvoren (Utrecht, 1717).

b) Verzamelingen van brieven en andere documenten: *Brieven geschreven ende gewisselt tusschen den heer Johan de Witt — en de gevolmachtigden van den Staedt der Vereenighde Nederlanden —* : 1652—1669, 6 dln. met reg. ('s Grav., 1723—'27). — *Brieven van Johan de Witt*, bewerkt door R. Fruin, uitg.: I door G. W. Kernkamp; II—IV door N. Japikse (Werken H. G., 3e S., n° 18, 25, 31, 33). — Gonnet, *Briefwisseling tusschen de gebroeders Van der Goes*, 2 dln.: 1659—1673 (alsv., no. 10—11). — Krämer, *Archives ou Correspondance inédite de la maison d'Orange-Nassau* (cf. hiervóór, p. 4), 3e S.: 1688—1702, 3 dln. (Leyde, 1907—1909). — D'Estrades, *Lettres, mémoires et négociations*, 9 dln: 1637—1677 (Londres, 1743; cf. Rogge in *Versl. Kon. Acad. van Wet.*, afd. Lett., IV[1], 198, en De Boer in *Tijdsch. Gesch. XXVII, 1*). — *Temple, Works* —, 4 dln. (London, 1811; hierin correspondentie en o.a. in deel I: de „Observations on the United Provinces"; cf. Courtenay, Memoirs of — Temple, 2 dln.: London, 1836)[2]. — Krämer, *Lettres de Pierre de Groot à Abraham de Wicquefort*: 1668—1674 (Werken H. G., 3e S., n° 5). — P. L. Muller, *Wilhelm III von Oranien und Georg Friedrich von Waldeck* — 2 dln.: 1679—1692 ('s Grav., 1873—'80). — Van der Heim, *Het archief van den raadpensionaris Antonie Heinsius*,) 3 dln.: 1683—1697 ('s Grav., 1867—'80). — Von Srbik, *Oesterreichische Staatsverträge*. Niederlande. I: bis 1722 (Wien, 1912).

c) Gedenkschriften: H. Bontemantel, *De regeeringe van Amsterdam, soo in 't civiel als crimineel en militair*, 2 dln.: 1653—1672 (uitg. Kernkamp in Werken H. G., 3e S., no. 7—8). — Simon van Leeuwen's *Bedenckingen over de Stadthouderlycke Magt* — (uitg. Fruin in Bijdr. en Med. H. G., XVIII, 407). — *Journalen van Constantijn Huygens den Zoon*, 4 dln.: 1673—'78, 1680—'82, 1688—'96 (Werken H. G., 2e S., n° 32, 46, 23, 25; hierop Registers — en Aanvulling en Verbetering op —, alsv., 3e S., no. 22 en 35). — Coenraad Droste, *Overblijfsels van geheugchenis* — :1654—'98 (met aant. van Fruin: Leiden, 1879; 2 dln.). — *Lettres et mémoires de Marie, reine d'Angleterre* (uitg. gravin Bentinck; La Haye, Paris, Londres, 1880). — *Mémoires de monsieur de B.......* (uitg. Krämer in Bijdr. en Med. H. G., XIX, 1). De Guiche (= A. de Grammont, *Mémoires — concernant*

[1]) Men vergelijke de algemeene lijst op p. 3. — Voor litt. opgaven betreffende de Europeesche geschiedenis in het algemeen uit dezen tijd verwijzen wij naar M. Immich, Geschichte des Europäischen Staatensystems van 1660 bis 1789 (in Handbuch der Mittelalt. und neueren Geschichte, herausgeb. von G. von Below und F. Meinecke, — München und Berlin, 1905).

[2]) Ook de Thurloe-papers (cf. Fruin, Verspr. Geschr., VIII, 54) en de Clarendon-papers bevatten vele gegevens voor onze geschiedenis uit het midden der 17e eeuw.

les Prov. Unies der Pays-Bas —[1]), (Londres, 1744; in 2 dln.: Utrecht, 1744). — HORA SICCAMA, *Mevrouw de Zoutelande en hare Gedenkschriften* (in Bijdr. Vad. Gesch., IV[4], 123).

d) Geschiedschrijvers uit den tijd zelf: AITZEMA (hiervóór, p. 5). — A. DE WICQUEFORT, *Histoire des Provinces Unies* —, 4 dln.: 1648—1676, (uitg. Lenting-Chais van Buren; Utrecht, 1861—'74; voor 1672 zijne „Mémoires", uitg. Wijnne, in Bijdr. en Med. H. G., XI, 1). — SYLVIUS (L. VAN DEN BOS), *Historiën onzes tijds*, 4 dln.: 1669—1697 (Amst., 1685—'99; vervolg op Aitzema). — BASNAGE, *Annales des Provinces Unies*, 2 dln.: 1648—1678 (La Haye, 1719—'26). LA NEUVILLE, *Histoire de Hollande depuis la trève* de 1609 jusqu'à notre temps, 4 dln. (Paris, 1693; met een vervolg tot den vrede van Rijswijk). — P. VALCKENIER, *'t Verwerdt Europa* —, 2 dln.: 1664—1674 (Amst., 1688). — (DOMSELAER), *Het ontroerde Nederlandt* —, 2 dln.: 1672—'74 (Amst., 1674—'76). — G. BRANDT DE JONGE, *Tweejaerige Geschiedenissen* —: 1674 en 1675 (R'dam, 1703). — LAMBERTY, *Mémoires pour servir à l'histoire du XVIIIe. siècle* —, 14 dln.: van 1697 af — (La Haye, 1724—'39). — *Hollantse Mercurius* —: 1650—'90, 40 dln.; *Europische Mercurius* —: 1690 —1755, 65 dln.; *Nederlandtsche Mercurius* —: 1756—1806, 86 dln.

e) Latere Geschiedschrijvers: P. L. MULLER, *Onze Gouden Eeuw*, 3 dln. (Leiden, 1896). — TREITSCHKE, *Die Republik der vereinigten Niederlande* (in Hist. und Polit. Aufsätze, II, 405). — NABER, *De Staatkunde van Johan de Witt* (Utrecht, 1882). — SIRTEMA VAN GROVESTINS, *Guillaume III et Louis XIV. Histoire des luttes et rivalités politiques entre les puissances maritimes et la France*, 8 dln. (Paris, 1868).— D'HANGEST BARON D'YVOY VAN MIJDRECHT, *Frankrijks invloed op de buitenl. aangelegenheden der voormalige Ned. Republiek* (Arnhem, 1858). — FRUIN, *Willem III in zijne verhouding tot Engeland* (in Verspr. Geschr., V, 1). — P. L. MULLER, *Willem III, de Koning-Stadhouder* (in Verspr. Geschr., 363). — S. VAN ZUIJLEN VAN NIJEVELT, *Court life in the Dutch Republic*: 1638—'89 (London, 1906). — HAJE, *De geheime correspondentie van Abraham de Wicquefort* ('s Grav., 1901; cf. over Wicquefort een art. van Van Wickevoort Crommelin, in Bijdr. Vad. Gesch., IV[1], 237). — THORBECKE, *Historische schetsen* ('s Grav., 1872). — JORISSEN, *Historische Bladen*, 2 bundels (Haarlem, 1889 en 1890). — DE BEAUFORT, *Geschiedk. Opstellen*, 2 dln., en *Nieuwe Geschiedk. Opstellen*, 2 dln. (Amst., 1893 en 1911). — J. W. VAN SYPESTEYN, *Geschiedk. Bijdragen*, 3 dln. ('s Grav., 1864—'65). — VEEGENS, *Historische Studiën*, 2 dln. ('s Grav., 1881—'84).

Bizondere onderwerpen: WAGENAAR e. a., *Hedendaagsche Historie of Tegenwoordige Staat van alle Volkeren*, XI—XXXII: de Vereenigde Nederlanden (Amst., 1739—1803; afz. deelen over de gewesten).— ROMEYN DE HOOGHE, *Spiegel van Staat* —, 2 dln. (Amst., 1707).— DE WITTE VAN CITTERS, *Contracten van Correspondentie* —, 2 dln. ('s Grav., 1875; cf Fruin., Verspr. Geschr., IX, 184). — FRUIN, *Bijdr. tot de gesch. van het burgemeesterschap van Amsterdam* (in Verspr. Geschz,, IV, 305). — BROERSMA en FRUIN, *Correspondentiën in steden van Zeeland* (in Bijdr. en Med. H. G., XXIII, 258). — KERNKAMP e. a., *Amsterdam in de 17e eeuw*, 3 dln. (Den Haag, 1902). — BECHT, *Statistische Gegevens betreffende den handelsomzet — der Ver. Nederl. gedurende de 17e eeuw* ('s Grav., 1906). — KNOOP, *Krijgs- en Geschiedkundige Beschouwingen over Willem III*, 3 dln. (Schiedam, 1895). — KNAPPERT, *Geschiedenis der Nederlandsche Hervormde kerk onder de Republiek en het Koningrijk der Nederlanden*, 2 dln. (Amst., 1911). — KNUTTEL, *Verboden Boeken in de Rep. der Ver. Nederl.* ('s Grav., 1914). — HATIN, *Les Gazettes de Hollande* (Paris, 1865; cf. talrijke artikelen van Sautijn Kluit, opgenoemd achter diens Levensbericht, in Levensberichten Mij. Lett. 1896).

Biografieën: VAN NOOTEN, *Prins Willem II* ('s Grav., 1915). — LEFÈVRE PONTALIS, *Jean de Witt*, 2 dln. (Paris, 1884). — GEDDES, *Hist. of the administration of John de Witt*, I: — 1654 (The Hague, 1879). — VAN WICKEVOORT CROMMELIN, *Johan de Witt en zijn Tijd* (Amst., 1913). — JAPIKSE, *Johan de Witt* (in Ned. Hist. Bibl. n°. 9; Amst., 1915). — SAMSON, *Histoire de Guillaume III*—, 3 dln. (La Haye, 1703). — NIPPOLD, *Wilhelm III, Prinz von Oranien* (Berlin, 1900; cf. Brugmans,

[1]) Van eenig belang zijn ook de Mémoires van d'Aubéry du Maurier, Gourville en de Mémoires de Hollande (over de laatste zie Blok in Bijdr. Vad. Gesch. III[10], 156).

in Tijdsp. 1902, I, 289). — KRÄMER, *Maria II Stuart* — (*Utrecht*, 1890). — BRANDT, *Leven en bedrijf van Michiel de Ruiter* (Amst., 1701). — GEBHARD, *Het leven van mr. Nicolaas Corn. Witsen*, 2 dln. (Utrecht, 1882). — Van der Heim, de Antonio Heinsio consiliario (Lugd. Bat., 1834). — MEINSMA, *Spinoza en zijn kring* — ('s Grav., 1896).

§ 1. Het grondgebied der Republiek.

Naar schatting — want statistieken werden toen niet gehouden — bedroeg de bevolking van de groote mogendheid Nederland ruim 2 millioen zielen; wij moeten in het midden laten, in hoe verre de talrijke vlottende bevolking, v. n. vreemde zeelieden in Nederlandschen dienst, hieronder begrepen was. Zeker kwam meer dan de helft op Holland.

Het grondgebied bestond uit staatsrechtelijk niet gelijke deelen: 1° de zeven souvereine gewesten, vereenigd door de Unie; 2° de landschap Drente, niet geheel souverein, maar met eigen bestuur; 3° de Generaliteitslanden; 4° de van een der gewesten afhankelijke landen; 5° enkele vreemde enclaves, waarop de Staten min of meer betwiste souvereiniteitsaanspraken deden gelden.

De zeven gewesten en Drente, die in hoofdzaak het vroegere bisdom Utrecht in kerkelijken zin omvatten, hadden hunne grenzen niet gewijzigd. Alleen in het Oosten was, evenals vroeger, de grens nog weinig scherp afgebakend en ten tijde der Republiek is hierin weinig verandering gekomen. De stad Groningen als eigenaresse der aangrenzende landen sloot eenige verdragen met den graaf van Oost-Friesland, wanneer indijkingen in den Dollard er aanleiding toe gaven, om de grens hier nader vast te leggen. De ontginning der moerasgronden in Westerwolde en Drente maakte het wenschelijk de grens tegenover het bisdom Munster beter te bepalen, maar de Staten-Generaal slaagden hierin nooit afdoende. Grensmoeilijkheden deden zich in deze streken veelvuldig voor. Evenzoo in het Bentheimsche en Zuid-Drente, waar nu de vroegere heerlijkheid Coevorden onder het landschapsbestuur stond, maar met een door de Generaliteit aangestelden militairen commandant, en in het grensgebied tusschen Overijsel, Gelderland en Munster.

De Generaliteitslanden waren de in Brabant, Vlaanderen en Limburg veroverde gebieden. Zij werden bestuurd door de Staten-Generaal, terwijl ook de Raad van State er eenige bevoegdheden bezat; de beiderzijdsche rechten waren niet precies omschreven.

Er werden vrij zware belastingen (ook hier v. n. op verbruiksartikelen) geheven, ontworpen naar Holland's voorbeeld. De rechtsmacht werd in Brabant uitgeoefend door den in 1591 opgerichten en in Den Haag resideerenden Raad en Leenhof van Brabant, die sedert 1644 ook bevoegdheid had in de landen van Overmaze; in Vlaanderen door den Raad van Vlaanderen, opgericht in 1599 en zetelend te Middelburg; zij namen voor de veroverde gebieden de plaats in van de Raden, die zetelden te Brussel en Gent. De uitoefening van het Katholicisme was ook hier verboden, maar had in stilte veelal toch plaats; het Calvinisme drong er dan ook weinig of niet door. Het is opmerkelijk en het pleit voor het bestuur der Staten-Generaal, dat deze streken, hoewel toch losgerukt van de gewesten, waartoe ze behoorden, nooit ernstige pogingen aangewend hebben, om zich van Noord-Nederland af te scheiden; Brabant heeft een paar maal vergeefsche pogingen gedaan, om vertegenwoordiging in de Staten-Generaal en dus gelijkstelling met de zeven gewesten te krijgen. Misschien, dat de aardrijkskundige gesteldheid in het afgescheiden deel van Brabant, waar de riviertjes allen naar het Noorden loopen, de definitieve vereeniging met Noord-Nederland gemakkelijker heeft gemaakt.

In Staats-Brabant nam de meierij van Den Bosch de voornaamste plaats in; zij gaf den Staten-Generaal het meest aanleiding tot bestuurshandelingen. De overige deelen, die ook wel onder hunne souvereiniteit stonden, behoorden evenals vroeger in leen aan aanzienlijke geslachten: de baronie van Breda, waaronder het land van Steenbergen en het in 1583 gestichte Willemstad gerekend werden, het land van Kuik en Grave aan Oranje; het markiezaat van Bergen-op-Zoom aan den graaf van Den Berg, wien Maurits, die het in 1585 van de Staten-Generaal gekregen had, het in 1606 afstond op voorwaarde van neutraliteit, en later aan diens erfgenamen. In Staats-Vlaanderen werd in de 17e eeuw veel land gewonnen, o.a. door de dijkage van de Groede (1612); er kwam dientengevolge meer verbinding tusschen de verschillende deelen. De landwinning gaf in de 17e en 18e eeuw aanleiding tot vestiging van Vlamingen, Franschen (réfugiés) en Duitschers (v. n. uit Salzburg); er ontstond dus hier een zeer gemengde bevolking, ten deele ook sterk Calvinistisch. De grens werd in 1664 geregeld bij een overeenkomst met Spanje,

zooals in 1661 geschiedde ten opzichte van de landen van Overmaze. Hier behoorden aan de Staten de drie landen van Daelhem, Valkenburg en 's Hertogenrade. In Maastricht deelden de Staten, evenals vroeger de hertog van Limburg, de souvereiniteit met den bisschop van Luik; beide oefenden hunne macht hier uit door commissarissen-deciseurs; die van deze zijde werden voor 2 jaar benoemd, één door de Staten-Generaal en één door den Raad van State. In den omtrek van Maastricht hielden de Staten eenige dorpen bezet, de zgn. redemptie-dorpen: zij kochten hunne jaarlijksche schatting af. Het oude hertogdom Limburg was dus zeer versplinterd. Een belangrijk deel er van bleef aan Spanje, dat ook Opper-Gelre geheel in bezit hield. Pogingen, om dit, overeenkomstig een bepaling van den vrede van Munster, te ruilen tegen ander gebied, mislukten. De Chambre-mipartie, die deze en dergelijke zaken had moeten regelen, kwam in 1653 voor twee jaar te Mechelen bijeen, maar verrichtte niets van eenig belang; de straks genoemde verdragen van 1661 en 1664 kwamen na hare verdwijning tot stand. De territoriale gesteldheid in deze streken was zeer ingewikkeld. De toestand, bij den vrede bestaande, was eigenlijk niet af, evenmin als op de Zuidgrens van Brabant, waar een alleszins belangrijke vraag, of de rijke abdij van Postel al dan niet tot de meierij behoorde, onbeslist gelaten was. In dergelijke zaken hadden de Staten-Generaal vóór den vrede met veel meer kracht kunnen optreden. Hier lag de schuld ten deele bij Musch en zijn kliek, die voor geldelijke geschenken van de belanghebbenden, die als Katholieken natuurlijk liever onder Spanje bleven, de beslissing altijd maar weêr verschoven — tot na den vrede, en toen was het te laat [1]).

De van één der zeven gewesten afhankelijke deelen vindt men even goed vóór als na den opstand. In hunne positie was niet veel veranderd. Zij werden van zelf, nu het centrale gezag zoo zeer verzwakt was, iets zelfstandiger. Westerwolde, waarvan de souvereiniteit aan de Staten-Generaal behoorde (hiervóór, p. 88), bleef een leen van Brabant, nu afhankelijk van het Leenhof, Holland, Friesland en Overijsel [2]). De heerlijkheid Lage en de Neder-

[1]) Een ander geval was het met Baerle, waarvan één deel, Baerle-Nassau genoemd, tot de baronie behoorde, en een ander deel, Baerle—Hertog, onder de heerlijkheid Turnhout, die, hoewel aan Amalia van Solms geschonken, toch onder de souvereiniteit van Spanje's koning gebleven was.

[2]) R. Fruin, Westerwolde, 158 vlg.

Bentheimsche leenen hingen van Overijsel, dat de laatste in 1677 aan Oranje schonk, af; evenzoo Lingen, dat sedert 1578 aan Oranje behoorde (door Spanje in 1648 voorgoed afgestaan), maar buiten de gemeenschap der Unie geraakt was. Borculoo en Bredevoort bleven Geldersche leenen, hoewel meermalen door Munster voor zich opgeëischt; het laatste werd in 1697 aan Oranje afgestaan. In den status van Kuilenburg, Buren (dit behoorende aan Oranje), 's Heerenberg kwam geen wijziging; evenmin in dien van Leerdam, Vianen en IJselstein.

De voornaamste enclaves waren in het Brabantsche Megen, behoorende aan de Belgische familie Berlaimont, Gemert, behoorende aan de Duitsche orde, Ravestein, dat ten gevolge van den Kleefschen successie-oorlog aan den paltsgraaf van Neuburg kwam. De souvereiniteit der Staten-Generaal werd door de eigenaars niet erkend en de erkenning door de Staten niet afgedwongen; in deze gebieden werd het Katholicisme ongehinderd beleden. Verder Huissen en Zevenaar in het Geldersche, die na den pas genoemden successie-oorlog aan Brandenburg behoorden.

Wij dienen er ten slotte aan te herinneren, dat de Staten tijdens den oorlog eenige vestingen buiten de grenzen bezet hadden, die ze na 1648 bezet hielden: Embden en Lieroort in Oost-Friesland; Emmerik, Rees, Wezel, Burik en Orsoy in het Kleefsche; Rijnberg in het Keulsche, terwijl het graafschap Meurs, een Kleefsch leen, aan Oranje behoorde. Aan de Schelde bezaten de Staten eenige forten, waarvan Lillo en Liefkenshoek de belangrijkste waren; zij waren hun bij den vrede van Munster afgestaan en ressorteerden onder het committimus van Zeeland. (hiervóór, p. 88).

Geen eenheid van bestuur was er dus in de Republiek. Zij leek ook in dit opzicht op Zwitserland, waar men naast de souvereine kantons allerlei min of meer afhankelijke deelen vond. De behoefte aan eenvormigheid deed zich toen nog niet gelden. De toestand, zooals deze was, herinnerde levendig aan de Middeleeuwsche verscheidenheid, al was de bontheid van toen ietwat vervaald. En natuurlijk bleef de toestand, zooals hij nu eenmaal was: bij den bestaanden staatkundigen toestand kon dit moeilijk anders. Tot 1795 veranderde er niets, behalve dat het grondgebied in 1713 eenigszins uitgebreid werd.

Literatuur: Bannier, *De landgrenzen van Nederland I: tot aan den Rijn* (Leiden, 1900); C. J. Luzac, *de Landen van Overmaze, inzonderheid sedert 1662* (Leiden, 1888);

over Zeeuwsch-Vlaanderen eenige artikelen van DE HULLU (in Ned. Archief voor Kerkgesch., VIII, 30; 113; XII, 35; Bull. églises Wallonnes, IIIe S., 3e afl.); F. J. K. HOOGSTRATEN, de *Chambre-mipartie*; beschrijving van kaart 4 in *Mees, Historische Atlas van Noord-Nederland* (Rotterdam, 1865).

§ 2. De overwinning van de ware „vrijheid".

Zooals de vreugde van de bestandsjaren door de kerkelijke en politieke twisten bedorven was, zoo werd die van de eerste vredesjaren door den strijd tusschen Willem II en de Hollandsche regenten vergald. Een zuiver politieke strijd ditmaal, voortspruitend uit de ten tijde van Frederik Hendrik reeds duidelijk bestaande tegenstelling, die nu in sterke mate geaccentueerd werd en in het geheele staatswezen ingreep. Wie zou de leiding in de Republiek hebben: Oranje, zooals na 1618; of Holland, dat zich in de 40er jaren reeds zoo zeer had doen gelden? Het ging ook nu niet om een wijziging in den staatsvorm. Wel valt het te betreuren, dat de gelegenheid tot rustig, bezadigd overleg tusschen de voornaamste machthebbers in de Republiek over den in vredestijd te volgen koers niet werd benut. De ambitieuse, hartstochtelijke, tot het avontuurlijke neigende Willem II draagt een deel van de schuld hiervan; de Hollandsche, in het bizonder de Amsterdamsche, regenten, die met al grooter zelfbewustheid optraden, een ander.

Er was reden genoeg, om den nieuwen stand van zaken eens goed onder de oogen te zien. Hoe zou Nederland zich houden in den voortdurenden Fransch-Spaanschen oorlog? Hoe tegenover Engeland, waar de Parlementspartij onder leiding van Cromwell overwonnen en den Koning gevangen genomen had? Leverde de groote macht, die Zweden in den 30-jarigen oorlog zich aan de Oostzee verworven had, zoodat een dominium maris Baltici van dit rijk in het verschiet scheen, voor den Nederlandschen handel geen gevaren op en was dus wijziging van politiek hier niet noodig? Wat te doen, om Brazilië te behouden? Elk voor zich hebben Holland en Oranje zich deze vragen genoeg gesteld en elk voor zich ze trachten te beantwoorden, vrij wel altijd in verschillenden zin. Dan deed de een, dan de ander een stap, zoodat men van een wel overwogen Nederlandsche buitenlandsche politiek zeer weinig bemerkt. De gewesten buiten Holland hielden gewoonlijk, evenals vóór 1648, de zijde van den Prins, wiens macht er zooveel te

grooter was; in Friesland deed dit ook Willem Frederik. In het verschillend inzicht, dat zich na den vrede geleidelijk meer en meer openbaarde, voelt men het groote conflict van 1650 worden.

Tragelijk bevorderde Amsterdam de hulp-expeditie onder den vice-admiraal Witte Corneliszoon de With, die in het einde van 1647 naar Brazilië gezonden werd. De stad interesseerde zich weinig voor deze zwaar bedreigde kolonie der West-Indische Compagnie, waarvoor alleen Zeeland met alle kracht opkwam [1]. Voor een doeltreffende bevordering van zulk een aangelegenheid zou een omstreeks dezen tijd voorgeslagen Raad van Indië in Den Haag goede diensten hebben hunnen doen; maar er was niet de minste kans op aanneming hiervan door Holland. In de Oost-Zee-zaken stuurde het gewest resoluut aan op aansluiting bij Denemarken, wat dit land ijverig bevorderde. In 1649 bewerkte het de totstandkoming van het zgn. redemptie-tractaat, waarbij de Staten den tol in de Sont voor een bedrag van ƒ 350.000 per jaar afkochten, terwijl tevens een defensieve alliantie tusschen Nederland en Denemarken werd gesloten — een zeer duidelijke afwijking dus van de tot nu toe gevolgde politiek. Het bleek na de sluiting, dat de afkoopsom te hoog was; dit en de tegenwerking van Willem II met enkele gewesten hebben de ratificatie tot het begin van 1651 vertraagd. Ten opzichte van Engeland bestond dezelfde tegenstelling als ten tijde van Frederik Hendrik. Voor een oogenblik was samenwerking mogelijk, toen het proces van Karel I hier te lande de aanvankelijke sympathie voor het Parlement grootendeels deed verdwijnen. 's Konings oudste zoon, de prins van Wales, kwam in Juli 1648 in Den Haag en werd in de Staten-Generaal ontvangen, wien hij om tusschenkomst ten gunste van zijn vader vroeg. De Staten besloten in verband hiermede tot een buitengewoon gezantschap, dat in het begin van 1649 te Londen eenige vruchtelooze stappen deed, om den Koning (9 Febr. onthoofd) te redden. Maar tot verdere actie kwam men niet, al zou Willem II dit zeer gaarne gezien hebben; zelf steunde hij zijne verwanten geldelijk overvloedig: hij bleef o.a. borg voor een bedrag van 2 millioen, dat Amsterdam aan Karel II, die den koningstitel aannam, leende bij diens expeditie naar Schotland (1650). De verhouding werd eenigszins gespannen, vooral nadat een gezant van het Parlement (Isaäc Doreslaar) door Engelsche

[1]) Friesland weigerde allen steun.

royalisten vermoord werd (Mei 1649), terwijl de Staten de moordenaars niet konden vatten. Holland echter deed alles, wat het kon, om een breuk te voorkomen, en slaagde.

Voor het uiterlijk accepteerden zoowel de stadhouder als de Staten den toestand, zooals de vrede van Munster dien geschapen had. Amsterdamsche kooplieden zochten ijverig en met succes handelsrelatiën met Spanje aan te knoopen. Spanje toonde over het algemeen een goede gezindheid, om den vrede oprecht te handhaven, al schoot men eerst met de nadere grensregeling niet veel op en al deden zich groote moeilijkheden voor bij de uitvoering van het verdrag, met het Oranje-huis gesloten; zijn eerste gezant in Den Haag, Brun, sprak reeds van een later herhaaldelijk opgeworpen plan, om Noord- en Zuid-Nederland door een verbond te vereenigen. Maar naar een dergelijke politieke toenadering had men hier in het geheel geen ooren; gaarne aanvaardden de Staten het scheepvaartsverdrag van 1650, dat het in het vredesverdrag neergelegde verkeerde beginsel (hiervóór, p. 155) nader bevestigde. Met Frankrijk was de verhouding niet slecht; de Fransche regeering wist de woede over de trouwbreuk van de Staten te verbergen. Dit viel haar te gemakkelijker, omdat zich spoedig een goede kans opdeed, dat zij Nederland weêr aan hare zijde zou zien. Immers! Willem II was in werkelijkheid volstrekt niet van plan den vrede van Munster ongestoord te laten en in November 1648 gaf hij dit aan Mazarin onomwonden te kennen. Sedert dien voerde hij een vrij drukke correspondentie met den kardinaal, vooral door bemiddeling van Godefroy d'Estrades, een der vele Fransche officieren in Nederlandschen dienst en sedert Maart 1649 gouverneur van Duinkerken. De groote burgeroorlog (Fronde), die Frankrijk juist nu opnieuw verscheurde en zelfs een tijdelijken ommekeer in den loop van den oorlog tegen Spanje ten gevolge had, belemmerde het overleg; evenzoo de omstandigheid, dat de stadhouder zich hier te lande vooreerst niet machtig genoeg wist. Maar wat mag Willem II bewogen hebben tot zijne wijd gapende plannen? Overmaat van ambitie? Teleurstelling over de moeilijkheden met Spanje en zijne particuliere aangelegenheden? Invloed van zijne Engelsche verwanten? Van dit alles wat, maar toch wel vooral het laatste. Immers was het einddoel: herstel van het huis Stuart, wat hij in verband met Frankrijk hoopte te bereiken, na eerst Spanje tot een natuurlijk

oor Frankrijk voordeeligen vrede gedwongen te hebben; zoo tte hij zich zelf in den herfst van 1650, toen hij inderdaad zijn gezag in de Unie versterkt had. Plannen vol gevaren en waarin men tevergeefs zoekt naar het wezenlijk Nederlandsch belang. Dit werd stellig toen beter gediend door de politiek van Holland, waarvan het behoud van den vrede tot verdere ontwikkeling van den handel de grondslag vormde.

Het diepgaande verschil van opvatting over de buitenlandsche politiek, al waren de grootsche plannen van Willem II aan de regenten niet bekend, beheerscht toch eigenlijk het het felst naar buiten uitslaande conflict: dat over de afdanking van troepen, de „menage" (bezuiniging), zooals men het toen noemde. Het was het eenige middel, om den zwaren schuldenlast (ƒ 140.000.000 à 5 % voor Holland [1])) te verminderen. Er bestond dan ook geen verschil van meening over, dat het leger, in 1648 bestaande uit ruim 55.000 man (68 eskadrons cavalerie en 470 compagnieën infanterie), verkleind moest worden. De moeilijkheid lag alleen in het: tot hoe ver? Zonder veel wrijving werd in Juli 1648 een afdanking van 50 man per compagnie infanterie aangenomen, wat het leger op 32.000 man en een bezuiniging van ruim 3 millioen per jaar bracht. Maar spoedig gaf Holland te kennen, dat het nog niet tevreden was. Het weigerde de oorlogspetitie voor 1649, waarin de nu bestaande legermacht gehandhaafd werd, goed te keuren. In den herfst van 1649 deed het na breedvoerige beraadslagingen, ook met den Prins, zelf voorstellen, waarvan de hoofdzaak was, dat nog zouden worden afgedankt 50 compagnieën, te nemen uit de vreemde (Fransche, Engelsche, Schotsche en Duitsche) regimenten, terwijl verder alle regimenten op 10 compagnieën zouden teruggebracht worden, wat de opheffing van nog 25 compagnieën ten gevolge zou hebben; verder zou de helft der ruiterij naar huis gezonden worden. De Prins zijnerzijds kwam Holland tegemoet door voor te stellen, dat twaalf compagnieën ruiters zouden worden afgedankt en de andere op 45 man gereduceerd, terwijl alle vreemde regimenten op 45 en alle inheemsche op 60 man teruggebracht zouden worden. Het verschil tusschen beide voorstellen bestond minder in de hoeveelheid dan in den

[1]) Een nieuwe reductie (cf. p. 112) was in 1640 doorgezet; voor de Generaliteit geschiedde dit in 1649 (ook op 5 %). Dit ging toen gemakkelijk, omdat de Staten-obligatiën ten allen tijde à pari aan de landskantoren inlosbaar waren en dus ieder, wanneer hij wilde, zijn geld kon terugvorderen.

aard der afdanking: de Prins behield het kader van het grootste deel der troepen, die dus ook gemakkelijk weêr op de vorige sterkte konden worden hersteld. Tot opzekere hoogte mag men hierin een aanwijzing zien van zijne meer tot oorlog neigende buitenlandsche politiek; ongetwijfeld werd ook de landsverdediging er beter door gediend: hoe zeer het noodig was hiervoor te zorgen, bleek juist in het einde van 1649, toen een troep Lotharingsche soldaten in het Ravesteinsche binnendrong en het gebied van de Republiek bedreigde. Maar Holland achtte 's Prinsen voorstel te duur — het kostte ruim ƒ 200.000 per jaar meer — en hield voet bij stuk, ook toen de andere gewesten zich in het voorjaar van 1650 aan de zijde van den Prins schaarden. Nader overleg hielp weinig en de partijen kwamen scherper tegenover elkander te staan, vooral omdat Holland meer dan eens dreigde zoo noodig alleen te zullen handelen.

Inmiddels verscherpte een toevallige omstandigheid het dreigende conflict. Witte de With, die in Brazilië wegens den slechten toestand van de zaken der Compagnie niets had kunnen uitvoeren en uit het vaderland geen verdere hulp gekregen had, keerde eigenmachtig terug. De Prins als admiraal-generaal liet hem bij zijne verschijning in Den Haag gevangen nemen wegens insubordinatie, maar onmiddellijk verzette Holland zich tegen het vonnissen van een Hollander door de Generaliteit, die zich gereed maakte hiertoe opnieuw een gedelegeerde rechtbank in te stellen; het wilde hem laten terechtstaan voor de admiraliteit van de Maze, waaronder hij diende, en Amsterdam stelde enkele kapiteins van De With's vloot, die op bevel van den Prins in die stad waren gevangen gezet, al vast in vrijheid. Zijnerzijds liet Willem II toen De With gaan, vreezende, dat de Staten van Holland het hem anders zouden gelasten (Mei 1650). Een merkwaardige episode, die weêr bewijst, hoe slecht de rechtsverhoudingen in de Republiek geregeld waren, want het zou moeilijk vallen uit te maken, wie nu eigenlijk in zijn recht was! En nog merkwaardiger haast was het, dat De With nu heelemaal niet verder vervolgd werd....

Niet onmogelijk heeft het succes in deze zaak Holland er te eerder toe gebracht in de zaak der „menage" door te tasten. 4 Juni, den dag, dat ze op reces uiteengingen, schreven de Staten van het gewest den kolonels en ritmeesters te hunner repartitie,

X [illegible]

X [illegible]

[illegible]

[illegible]

— [illegible]

wier compagnieën volgens hun voorstel voor afdanking in aanmerking kwamen, aan, dat ze van 1 Juli af geen soldij meer zouden ontvangen. Zij tastten dus opnieuw, als bij de scherpe resolutie, de eenheid van het leger aan, maar stonden nu sterker, omdat zij er zich op konden beroepen, dat men hen zonder hun consent nooit tot betaling mocht dwingen. Het was eigenlijk een on-ontwarbare rechtspuzzle. Willem II dacht er niet aan — en men kon dit ook moeilijk van hem vergen —, Holland's houding goed te keuren. Onmiddellijk greep hij krachtig in, ten einde zijn gezag als kapitein-generaal te handhaven. Onder beschuldiging, dat Holland de Unie geschonden had, besloten de Staten-Generaal reeds op 5 Juni (Pinkster-Zondag): den kolonels en ritmeesters tegenbevel te geven; de Hollandsche steden te bezenden; den Prins, die de deputatie hiertoe zou aanwijzen, te machtigen alle noodige maatregelen te nemen tot handhaving van de rust, in het bijzonder van de Unie. Opnieuw —als in 1618 — een dictatoriale macht! Maar de omstandigheden waren voor Willem II minder gunstig dan toen voor Maurits. Holland was op de Ridderschap en vijf steden (v.n. Leiden) na geheel eensgezind en de machtigste stad stond nu lijnrecht tegenover den stadhouder. In de Staten-Generaal hadden behalve Holland, dat sterk geprotesteerd had, ook Gelderland en Utrecht zich niet direct met het verleenen van de volmacht willen vereenigen, die dus eigenlijk slechts door vier gewesten goedgekeurd was. Maar dit hield Willem II geen oogenblik terug. Reeds 6 Juni maakte hij ter Staten-Generaal bekend, dat hij zich zelf zou stellen aan het hoofd der deputatie, die verder bestond uit vier leden van de Staten-Generaal (o.a. Van der Capellen), twee van den Raad van State benevens den thesaurier-generaal. De ommetocht door Holland duurde van 8—27 Juni en bleef totaal vruchteloos. De harde regentenkoppen lieten zich niet intimideeren, ook niet door het schitterend gevolg van den Prins, waarbij wel 400 officieren. Amsterdam werkte openlijk tegen; de stad stelde zich op hetzelfde standpunt als in 1639 (hiervóór, p. 144) en verklaarde de deputatie voor onwettig. Te Dordrecht, waar de tocht begon, kwam het ten slotte tot een vrij scherpe woordenwisseling in den Oudraad, zonder dat de stad toegaf. Alleen die vijf steden, die ook reeds in de Staten de oppositie gevormd hadden, verklaarden den Prins ook verder te zullen steunen. Enkele andere (o.a. Hoorn) wilden er in toestemmen,

dat de afdanking nog voor één maand werd uitgesteld, mits deze dan door de Generaliteit zou geschieden volgens Holland's voorstel. Delft, Amsterdam, Haarlem weigerden de deputatie audientie te verleenen. Medemblik verzocht zelfs den Prins niet in de stad te komen. Zeer ontevreden keerde Willem II in Den Haag terug, waar de Staten van Holland toen weer vergaderden; met nadruk beklaagde hij zich over zijn wedervaren. Nieuw overleg volgde, maar men kwam elkaar eigenlijk toch niet nader.

Inmiddels zon Willem II ook op andere maatregelen tot het bereiken van zijn doel en hij ging er nu toe over deze te verwezenlijken. Invloed van Willem Frederik, van Cornelis van Aerssen (zoon van François; deze † 1641), van Musch, moge hem hebben aangespoord, op de machtiging der Staten-Generaal moge hij zich hebben beroepen, voor de gewelddaden, die volgden, treft hem zelf de geheele verantwoordelijkheid. 30 Juli werden zes Hollandsche regenten in 's Prinsen verblijf op het Binnenhof gevangen genomen. Het waren Jacob de Witt, oud-burgemeester van Dordrecht, Jan de Waal, burgemeester, en Albert Ruyl, pensionaris van Haarlem, Jan Duyst van Voorhout, burgemeester van Delft, Nanningh Keyser, pensionaris van Hoorn, Nicolaas Stellingwerff, pensionaris van Medemblik — een eigenaardige keuze, want behalve den eersten en den laatsten behoorden zij volstrekt niet tot de onverzettelijksten in deze zaak. Zij werden den volgenden dag naar Loevestein overgebracht. Tegelijkertijd deed Willem II een poging, om troepen in Amsterdam te brengen, ongetwijfeld met de bedoeling, om er daarna de wet te verzetten. De uitvoering van deze onderneming was aan Willem Frederik en Aerssen opgedragen. Maar de troepen kwamen op 30 Juli later voor de stad dan men berekend had, en de stadsregeering, inmiddels van hunne nadering op de hoogte gebracht, had de noodige maatregelen getroffen tot verdediging; zij handhaafden deze, toen het bleek, met welke troepen zij te doen had, en weigerde Willem Frederik binnen te laten. Den volgenden dag begaf Willem II zelf zich ook naar de legerplaats bij Amstelveen. Men stond vlak voor een burgeroorlog. Amsterdam dreigde met inundatie, de Prins trof maatregelen voor een beleg. Gelukkig lieten de partijen, van verschillende kanten tot matiging aangespoord, het niet tot het uiterste komen. De Prins zag de groote bezwaren, aan een beleg verbonden, in en Amsterdam, het wereldcentrum,

bang voor zijn crediet, toonde zich vrij begeerig naar een overeenkomst. De onderhandelingen, voornamelijk gevoerd door gematigd-gezinden uit de regeering, zooals Cornelis de Graeff van Zuidpolsbroek, leidden den 3en Augustus tot een overeenkomst. De Prins zag er van af, troepen in de stad te brengen, maar Amsterdam zou voor den duur van den oorlog tusschen Frankrijk en Spanje de legersterkte goedkeuren, zooals de Prins deze voorgesteld had; Andries en Cornelis Bicker, die zich bij de verdediging het meest geweerd hadden, zouden met behoud van hunne eer uit de regeering worden gezet. Na deze schikking stemde de Prins weldra ook toe in de loslating der Loevesteinsche heeren, mits ook dezen zich uit de regeering hunner steden terugtrokken.

Deze gebeurtenissen hebben een geweldigen indruk gemaakt. Willem II had in hoofdzaak gewonnen, maar ten koste hiervan, dat de tegenstelling tusschen Oranje en de regenten veel scherper was geworden. Deze laatste waren volstrekt niet gebroken. De gewesten keurden Willem's handelingen wel goed; de Staten van Holland besloten wel, om de „Redenen ende Motieven", hun door den Prins overgelegd tot verdediging van zijn gedrag, ongelezen te laten, ten einde de hartstochten niet opnieuw op te wekken, maar Amsterdam, uitdagend, bouwde twee blokhuizen aan het Y en vermeerderde het aantal schuttervendels. Inmiddels achtte zich Willem II sterk genoeg, om over te gaan tot de verwezenlijking van zijne buitenlandsche plannen. Hij liet in Augustus den Staten-Generaal voorstellen: den agent van Karel II audientie te verleenen; bemiddeling aan te bieden aan Frankrijk en Spanje met bijvoeging van de bedreiging aan het adres van Spanje, dat de Staten niet zouden kunnen aanzien, dat hun oude bondgenoot verslagen werd; Spanje te sommeeren, om satisfactie aan het Oranje-huis te bezorgen. Holland bewerkte echter, dat deze voorstellen slechts ten deele aangenomen werden: tot het aanbieden van bemiddeling werd besloten en tot het aandringen op satisfactie eveneens, maar de bedreiging werd weggelaten, en hiermede nam Willem II genoegen. Beide landen verklaarden zich spoedig bereid de bemiddeling te aanvaarden. In Frankrijk wekte het optreden van Willem II groote verwachtingen. Er werd, waarschijnlijk door Mazarin, in October reeds een verdrag ontworpen, waarbij de Staten zich zouden verplichten in 1651 den oorlog

tegen Spanje te hervatten, terwijl den Prins het markiezaat van Antwerpen in uitzicht gesteld werd; ook zouden Frankrijk en Nederland samen trachten Karel II in Engeland te herstellen. Maar ook Spanje vatte de onderhandelingen over de uitvoering van het verdrag met het Oranje-huis met meer kracht aan; er was sprake van een groote geldsom en zelfs van het hertogdom Limburg voor Willem II. Deze zaken waren nog niet tot volle ontwikkeling gekomen, toen de Prins geheel onverwachts aan de pokken stierf [1]) (6 Nov.). Ging met hem de bekwaamste der Oranje's heen, zooals Johan de Witt later heeft gezegd? Stellig een man van durf en kracht. Maar bij dit jonge sterfbed is een afdoend oordeel moeilijk. De Spaansche gezant schreef, dat hij niet wist, of Willem's dood voor Spanje een voor- dan wel een nadeel zou blijken [2]) — merkwaardige woorden in elk geval. En wij weten niet, of zijn verder leven de Republiek tot heil of tot onheil hadde gestrekt. Acht dagen later beviel de Prinses van haar eerste kindje: Willem III.

Onmiddellijk trad nu een groote ommekeer in: een sterke reactie op de machtige actie van den stadhouder. De afgezette regenten traden opnieuw in functie. Weg met de tyrannieke regeering der Oranjes, riepen vele regenten; leve het zuiver republikeinsche ideaal! De macht van Holland hernam haren loop en overwon nu geheel. Het gewest trad met groote vastberadenheid en veel overleg op. De Staten, onmiddellijk bijeengeroepen, verklaarden reeds 12 November, dat ze het noodig achtten de Staten van alle gewesten in Den Haag te beschrijven, om te beraadslagen over de Unie, de Religie en de Militie, terwijl de gewesten verzocht werden inmiddels in den voor het oogenblik bestaanden regeeringsvorm niets te wijzigen, m.a.w. voorloopig geen kapitein- en admiraal-generaal noch een stadhouder te benoemen; zij zonden deputatiën naar de „bondgenooten", om deze gedragslijn aan te bevelen, en benoemden hierin enkele der bekwaamste en invloedrijkste jongere gedeputeerden (o. a. Hieronymus van Beverningk van Gouda; Koenraad van Beuningen van Amsterdam). Zelf nam Holland spoedig verschillende besluiten, waaruit bleek, dat het geen plan had, om aan één persoon weer zulk een groot

[1]) Geruchten van vergiftiging bleken onwaar (zie o.a. Beaufort, Geschiedk. Opst., I, 102).
[2]) Bussemaker, Verslag-Archivalia-Spanje, 182.

gezag op te dragen als de laatste stadhouders hadden bezeten. De Staten trokken alle stadhouderlijke prerogatieven aan zich benevens de benoeming tot de militaire posten, ter repartitie van het gewest behoorende; zij lieten de magistraatsbestelling in stemhebbende steden aan de vroedschap zelf over; hiertoe werden nieuwe octrooien verleend. De overige gewesten — behalve Groningen en Drente, die Willem Frederik tot stadhouder kozen — volgden Holland's voorbeeld. Zelfs Zeeland, waar de stem van den eersten edele opgeheven werd, deed dit. Deze loop van zaken bewijst, dat ook buiten Holland een sterk verlangen naar de „ware vrijheid" bij de regenten bestond, dat nu gelegenheid kreeg zich te uiten. Haast overal een complete revolutie dus? Toch niet. Eer een doorwerking van het beginsel van de zelfregeering van gewest en stad, dat in den opstand gerijpt was, een verdere uitgroeiing van de regenten- en van de Staten-macht. Maar nu met een hatelijken bijsmaak, omdat deze ontwikkeling inging tegen het Oranje-huis, dat zich een soliede positie in de Republiek verworven had. Onder den indruk van de gewelddaden van Willem II moge de bevolking voor het oogenblik de grootere regentenmacht zonder morren geaccepteerd, op enkele plaatsen, bep. te Amsterdam, haar zelfs met sympathie hebben begroet, zonder twijfel was zij in meerderheid aan Oranje beter gezind en de meeste predikanten en het leger waren dit eveneens. Verzet openbaarde zich slechts in een paar Hollandsche steden (Dordrecht, waar zich in 1651 gilden-bewegingen voordeden, evenals een paar jaar vroeger, toen Willem II ze begunstigd had, en Den Briel) en in Zeeland, waar vooral de markiezaat-steden zeer Oranje-gezind bleven en zelfs weigerden de haar door de Zeeuwsche Staten opgedragen eigen magistraatsbestelling te aanvaarden. Gunstig voor de verwezenlijking van Holland's wenschen was de oneenigheid in het Oranje-huis zelf: de grootmoeder en de moeder van den jongen Prins, gewoonlijk de Prinses-Douairière en de Prinses-Royale genoemd, die elkander nooit hadden mogen lijden, twistten over de voogdij, die de laatste alleen voor zich opeischte en die pas in Aug. 1651 door den Hoogen Raad geregeld werd. Willem Frederik, die het best voor de belangen van het Huis had kunnen optreden, werd door beiden gewantrouwd: hij mocht zich eens in de plaats van den jeugdigen Prins willen dringen! Zijn huwelijk met Albertina Agnes (1652), tweede dochter der Douai-

rière [1]), bracht hem het meest aan de zijde van deze en legde tevens een nieuwen band tusschen de beide Nassausche takken in Nederland. Maar dit had eerst voor de toekomst belang.

De uitnoodiging van Holland aan de andere gewesten had ten gevolge, dat 18 Januari 1651 de Groote Vergadering in de Ridderzaal op het Binnenhof werd geopend. Hier was niet geheel bereikt, wat de Hollanders gewenscht hadden. Niet de Staten-Vergaderingen der andere gewesten, die souverein konden beslissen, waren in Den Haag gecompareerd, maar alleen breede deputatiën. Daardoor leek de vergadering, behalve in de talrijkheid der aanwezigen, in alles op de gewone Staten-Generaal, welker vergaderingen inmiddels voortduurden. Drente, dat na den dood van Willem II bij vergissing tot comparitie in de gewone vergadering was uitgenoodigd, werd noch hier noch in de Groote Vergadering, waar het zich aanmeldde, toegelaten. Eigenlijk waren de voornaamste punten: stadhouder-, kapitein-generaalschap, reeds vóór de samenkomst in hoofdzaak naar Holland's wensch geregeld. Dit ontnam de Groote Vergadering veel van hare beteekenis. Er werd een groote rijkdom van woorden uitgestald, reeds in de openingsrede, door Cats namens Holland gehouden en waarin het doel der vergadering nader werd uiteengezet en verder in redevoeringen van gedeputeerden en in lange verklaringen en deductiën der gewesten. Betreffende de Unie openbaarden zich duidelijk de beide tegengestelde stroomingen: die voor en die tegen het opdragen van een groot gezag aan één persoon; Friesland en Groningen, betoogende, dat artikel 9 der Unie de aanstelling van een stadhouder eischte en dat een kapitein-generaal om de verdediging noodig was; de andere gewesten, v. n. Holland, de Friesche opvatting van artikel 9 bestrijdende — er was alleen sprake van de stadhouders van 1579! — en betoogende, dat men in vredestijd geen legerhoofd behoefde. Tot een beslissing bracht men het niet. Waarom ook? Geen van beide partijen kon haren zin geheel doorzetten, maar Holland's haan kraaide luide genoeg koning. Over de Religie verklaarden de gewesten trouw te zullen blijven aan de besluiten der synode van 1618 — een weinig zeggend besluit, al-

[1]) Hare beide nog overblijvende dochters huwden: Henriette Catharina met Johann Georg II, vorst van Anhalt-Dessau (1659); Marie met Ludwig Heinrich Moritz Franz, hertog-paltsgraaf van Zimmern (1666).

x /

[illegible]

[illegible]

leen geruststellend voor hen, die vreesden, dat Holland hierop zou willen terugkomen. Aangaande de Militie alleen werden besluiten van wezenlijk belang genomen. Het verleggen van troepen — wat geschiedde bij patenten (open brieven), die verleend moesten worden door den Raad van State, maar geregeld verleend werden door den kapitein-generaal — werd voortaan ter beschikking van de Staten-Generaal gesteld; in of uit eenig stemhebbend gewest zouden zonder toestemming der Staten van het gewest of van de Gecommitteerde Raden geen troepen gevoerd worden, terwijl de troepen voortaan ook den eed zouden moeten afleggen aan het gewest, dat hen betaalde. Zoo zou een aanslag op Amsterdam onmogelijk wezen! Maar bovenal: eenerzijds versterking van de provinciale macht in het leger; anderzijds nieuwe vergrooting van de Staten-macht ten koste van den Raad van State, wiens instructie werd herzien en meer in overeenstemming gebracht met zijn wezenlijke positie. En dit geschiedde zonder tegenkanting van belang. Alleen Holland had er zich niet op gesteld betoond het recht der patenten aan de Staten-Generaal te brengen. Tegen het einde der vergadering werd een amnestie verleend voor de medeplichtigen aan de gebeurtenissen van 1650, waarover naar aanleiding van de lezing der „Redenen en Motieven" in de Staten van Holland nu heel wat te doen geweest was. De overwinnaars toonden zich niet wraakgierig. Alleen van Aerssen († 1662) werd de belofte gevergd, dat hij zich uit het politieke leven zou terugtrekken. Kort na het sluiten der Vergadering (21 Augustus met een rede van Cats) bood een toevallige ontdekking van de omvangrijke schelmerijen van Musch de gelegenheid enkele van diens aanhangers, bep. de het meest Oranje-gezinden onder hen, te dwingen Aerssen's voorbeeld te volgen. Gewis zou men Musch niet gespaard hebben, ware hij niet voor dien gestorven (Dec. 1650; waarschijnlijk door zelfmoord). Zijn opvolger, Nicolaas Ruysch, was een onverdacht voorstander der echte vrijheid, die Holland's positie in de Generaliteit van zelf bevorderde. In zijn plaats werd Johan de Witt, zoon van Jacob, een even onverdacht vrijheidsvriend, pensionaris van Dordrecht, als hoedanig hij een werkzaam aandeel aan de Groote Vergadering nam, terwijl hij spoedig een sterke steun van den nieuwen raadpensionaris werd. Want Cats trad af uit eigen beweging, kort na het sluiten der Groote Vergadering, en Adri-

aan Pauw werd nu opnieuw met het raadpensionarisschap belast. De nieuwe tijd eischte vooral in dit ambt, dat nu van zelf weêr van grootere beteekenis werd, als ten tijde van Oldenbarnevelt, een krachtige leidershand. Een ten deele nieuw décor dus in de regeering en eveneens een ten deele nieuwe tooneelbezetting, met het motto: ware „vrijheid", d. i. de Republiek zonder eminent hoofd.

Vatten wij den ommekeer kort samen: versterking van het gezag der regenten in stad en gewest; versterking van het provinciaal gezag in de Unie; elk gewest een „souveraine respublica apart", bondgenoot alleen van de anderen; de consequente doorvoering dus nu van de idée, dat de Unie Statenbond en niets meer was (cf. hiervóór, p. 75). Maar de Unie met al hare bepalingen bleef toch bestaan, al paste zij staatsrechtelijk lang niet geheel bij het nieuwe; men was er zelfs niet in geslaagd de scheidsrechterlijke beslissing van artikel 9 te wijzigen overeenkomstig den nieuwen toestand! En ook bleef de nieuwe, zich om de Unie vormende eenheid (hiervóór, p. 128), al werd deze voor het oogenblik belangrijk teruggedrongen; zij bedreigde als een zwaard van Damocles voortdurend de Loevesteinsche factie, zooals de „patroonen" van de ware vrijheid ook wel werden genoemd.

Niet minder gevolgrijk dan voor de binnenlandsche verhoudingen was de dood van Willem II voor de buitenlandsche politiek. De bemiddeling werd op de lange baan geschoven. De agent van het Parlement werd ter audientie toegelaten (begin 1651) en de Engelsche Republiek erkend. Ook hier nam Holland de leiding en het beleid der buitenlandsche politiek werd uitermate voorzichtig. Alleen tegen Portugal, dat tevergeefs aangeboden had voor het na De With's vertrek geheel verloren gegane Brazilië een som gelds te geven, maakten de Staten zich in 1652 opnieuw tot geweldadig optreden gereed, wat tevens een minder vriendelijke daad tegenover Frankrijk beteekende. Maar, eigenlijk heel onverwachts, kwam in het voorjaar van 1652 een zware oorlog met Engeland tusschenbeiden, die de expeditie tegen Portugal deed uitblijven en de nieuwe regeering tevens op een zwaren proef stelde.

Literatuur: VAN DER CAPELLEN, EDMUNDSON, WADDINGTON, *Journalen van Willem II*, alsvoren resp., p. 4, 111 en 155; VAN HOORN, *Het redemptie-tractaat met Denemarken in 1651* (in Tijdschr. Gesch., XXVII, 265); P. L. MULLER, *Spanje en de partijen in Nederland* in 1650 (in Bijdr. Vad. Gesch., II[7], 136); FRUIN, *Over de Oorlogsplannen van Willem II* (in Verspr. Geschr., VI, 122); BEAUFORT, *De aanslag van Willem II op Amsterdam* (in Geschiedk. Opst., I, 66); WIJNNE, *De geschillen*

over de afdanking van 't krijgsvolk — in — 1649 en 1650 (in Werken H. G., N. S., no. 41); *Memorie van Nanning Keyser betr. — 1650* (uitg. Kernkamp in Bijdr. en Med. H. G. XVIII, 342); AITZEMA, *Herstelde Leeuw* (in deel VI[2] van zijn hoofdwerk, genoemd hiervóór, p. 5); LIJNDRAJER, *Drente's recht op sessie ter Generaliteit* (Gron., 1893; cf. Fruin, Verspr. Geschr., IX, 139); *Mémoires de Const. Huygens*, alsvoren, p. 4.

§ 3. De eerste oorlog met Engeland (1652—1654).

De overeenkomstige belangen van de beide groote zeemogendheden van de 17e eeuw werden, naar we zagen (hiervóór p. 108), door de tegenstelling op economisch gebied spoedig teruggedrongen. Sedert de 20er jaren was hiervan door den Engelschen burgeroorlog weinig gebleken. Maar, nu de binnenlandsche rust hersteld was, trad Engeland [1]) met breed gebaar naar buiten op, zoekende zijn plaats op handels- en koloniaal gebied te vergrooten. Het bediende zich hiertoe, in sterke mate, ook van protectie door den staat, zooals het dit sedert de regeering van Elisabeth op minder consequente wijze placht te doen. Reeds in 1650 verbood het Parlement alle verkeer van vreemden op de Engelsche bezittingen in de Caraïbische Zee en in Virginië zonder speciale toestemming. Zulke maatregelen moesten de Nederlanders, de wereldhandelaars van die dagen, in de eerste plaats treffen; Nederlandsche kooplieden requestreerden er dan ook tegen bij de Staten-Generaal [2]). Echter — ook de overeenstemming van belangen werd door de nieuwe machthebbers in Engeland, puriteinen, dus zelf Calvinisten, ter dege gevoeld; idealisten onder hen dachten aan een samenwerking der beide landen ten bate van den godsdienst. Als een uiting dezer stemming moet de zending van een buitengewone ambassade door het Parlement naar Den Haag worden beschouwd, spoedig na de erkenning van de Engelsche Republiek door de Staten-Generaal (voorjaar 1651). De gezanten (Oliver St. John en Strickland), ontvangen ter Groote Vergadering, kwamen voorstellen van zeer weidsche strekking doen: een nauwe verbintenis tusschen de beide Republieken, die tot op zekere hoogte één staatkundig geheel zouden vormen, of althans een of- en defensieve alliantie. Maar de Sta-

[1]) Voor de Engelsche geschiedenis van dezen tijd zie men vooral Ranke, Englische Geschichte, vornehmlich im 17en Jahrhundert; verder de groote serie werken van R. Gardiner, waarvan vooral Commonwealth and Protectorate (voltooid door Firth) voor ons van belang is; verdere opgave van litt. in W. Hunt en R. Poole, Political History of England, VII en VIII (London, 1907).

[2]) Cf. Bijlsma, in Bijdr. Vad. Gesch., V[3], 137.

ten toonden niet de minste neiging hierop in te gaan. Zij hadden geen lust in eenig nauw verbond met welk land ook, sedert de ondervinding, met de Fransche alliantie van 1635 opgedaan. Zij wilden hunne vrijheid van beweging niet meer door een aansluiting bij een grooter land aan banden leggen. Hunnerzijds stelden ze de hernieuwing van het Groot-Entrecours van 1496 voor, dat hun de beste garantie voor hun handel bood. Het gezantschap, door de bevolking, die de regeering der „koningmoordenaars" slecht gezind bleef, uiterst onvriendelijk ontvangen, door vele Engelsche royalisten hier te lande beleedigd, vertrok onverrichterzake en ontstemd (Juli). Toen kreeg in Engeland de aan Nederland vijandige strooming de overhand. De regeering, die zich door de pas door Oliver Cromwell als opperbevelhebber in Ierland en Schotland bevochte overwinningen gesterkt wist, vaardigde de beroemd geworden scheepvaartwetten (acte van navigatie) uit (9 Oct.), waarbij de invoer van vreemde producten in Engeland alleen werd toegestaan in Engelsche schepen of in schepen van het land van herkomst; waarbij het vervoer tusschen Engeland en zijne koloniën werd gereserveerd voor Engelschen alleen; waarbij de verkoop van in de Engelsche zeeën gevangen visch door vreemden in Engeland verboden werd. Misschien het allersterkste voorbeeld van protectionisme, dat de geschiedenis weet aan te wijzen! De Engelschen werden als gedwongen zelf schepen uit te rusten en de Nederlanders, die toen ook de vaart op en van Engeland voor een niet onbelangrijk deel in handen hadden, werden er gevoelig door getroffen [1]), al denke men zich de toepassing dezer wetten in den beginne niet al te streng. Maar wat zouden ze er tegen doen? Het was een puur-Engelsche zaak, waarom men moeilijk kon gaan vechten. Wel zonden nu de Staten zelf een buitengewoon gezantschap (waarbij Cats), dat echter in Engeland niet de minste toeschietelijkheid vond. Noch intrekking van de navigatie-acte noch hernieuwing van het Entrecours, maar wel hooge eischen: erkenning van het dominium maris, het groeten van Engelsche door Nederlandsche schepen in de Engelsche zeeën, de betaling van een schatting voor de visscherij aldaar als uitvloeisel hiervan. Dergelijke

[1]) Cf. echter Cunningham, Growth of English Industry and Commerce (1903), I, 209 en 361, en over de vaart van Engelsche schepen op Nederland ook Bijlsma, in Bijdr. Vad. Gesch. V[4], 81 vlg.

eischen versterkten ook hier te lande de reeds onwelwillende stemming.

Wel was het een machtige en gedenkwaardige tegenstelling, die zich, voor het eerst in zoo scherpen vorm, tusschen de Engelschen en de Nederlanders voordeed. Bij dezen de vrije zee voor allen, bij genen de vrije zee alleen voor de Engelschen — hoewel dan beperkt tot de wateren om Engeland heen (cf. hiervóór, p. 108); bovendien bij dezen de vrije handel, ten minste in Europa, op alle landen, ook bij oorlogen tusschen anderen, met uitzondering alleen van die waren, onmiddellijk tot de oorlogvoering dienende, en bij genen de belemmering van den handel door bescherming en door de eischen tot het onderzoeken van schepen naar contrabande, welk begrip door hen im zeer ruimen zin genomen werd (nl. ook levensmiddelen en geld). Het waren twee stelsels — waarvan het Nederlandsche de nieuwere opvatting vertegenwoordigde —, geboren uit de wezenlijke belangen der beide volkeren, die nu zoo heftig tegen elkander botsten. De tegenstelling werd acuut, omdat juist groote moeilijkheden tusschen Engeland en Frankrijk bestonden, waarom het eerste zich gereed maakte zijne zeerecht-opvatting ten opzichte van naar Frankrijk bestemde schepen toe te passen. In het voorjaar van 1652 werd Tromp met een vloot van ± 50 schepen in zee gezonden, o. a. met de opdracht te waken tegen het onderzoek van schepen; ten opzichte van het saluut, die andere brandende kwestie, kreeg hij geen bepaalden last mede. Zijne ontmoeting met den Engelschen admiraal Robert Blake in het Kanaal (29 Mei) — men vrage maar niet, wie hier de meeste schuld had — bracht toen van zelf de kanonnen in actie. En de oorlog, onmiddellijk daarna door Engeland begonnen, was er.

Men was hier te lande slecht voorbereid. De ontwikkeling der gebeurtenissen was zoo snel gegaan en het zou trouwens toch moeilijk geweest zijn den achterstand in te halen. Want vergeleken bij de Engelschen, was de Nederlandsche vloot zeer ten achter. De zorg voor de marine was vóór 1648 niet geheel in overeenstemming met de belangen van onzen wereldhandel geweest (hiervóór, p. 145). Na den vrede werd ook bij het zeewezen bezuiniging toegepast, zelfs in zeer ruime mate. Eerst in 1651 werden op sterken aandrang van Amsterdam maatregelen genomen tot beveiliging der koopvaardij, die toen van allerlei ka-

pers en zeeroovers schrikkelijk te lijden had: een 6-tal kruiserseskaders werden uitgezonden, het sterkste naar de Middellandsche Zee; een afzonderlijk fonds voor deze equipage werd gevonden door de verhooging van de convooien met een ⅓ [1]). Uitstekende maatregelen, die de toeneming van Holland's invloed in de Unie mogelijk maakte. Maar dit was heel iets anders dan wat men nu in den oorlog tegen Engeland noodig had. Engeland, waar de uitrusting in één hand lag (the Court of admiralty), bezat een vloot van grootere, beter voor oorlogsdoeleinden geschikte schepen, die sterker bemand en bewapend waren, dan Nederland, dat gemakkelijk meer schepen in zee kon brengen, maar geen materiaal, gelijkwaardig aan het Engelsche (27 tweedekkers van 250 à 600 last, tegen 1 Nederlandsche!). De betere aanvoering der Nederlandsche vloot kon deze tekortkomingen niet geheel vergoeden. Eerder staat men er verbaasd over, wat bevelhebbers als Tromp, gesteund door De With, Michiel Adriaansz. de Ruyter (deze nu pas voor goed in staatsdienst getreden), Johan Evertsen en verscheidene andere, in de praktijk van de vaart gevormde mannen met hun slechtere uitrusting, terwijl ze aan het einde van een slag gewoonlijk geen munitie meer aan boord hadden en meer dan één kapitein zijn plicht niet deed, tegen de Engelschen onder Blake, Deane, Ayscue en Monk hebben vermocht.

Het kwam niet spoedig tot een actie van beteekenis. De Ruyter leverde in Augustus een voordeelig gevecht tegen een eskader onder Ayscue op de hoogte van Plymouth. Een slag tusschen de beide hoofdvloten had eerst in October bij Duins plaats: hier werd de Nederlandsche vloot onder opperbevel van De With met belangrijke verliezen genoopt tot den terugtocht. Tromp, die ter verantwoording was geroepen om het gevecht in Mei — hij werd om zijn sterke Oranje-gezindheid ook ietwat gewantrouwd —, werd daarna in het opperbevel hersteld en leverde in December een gelukkigen slag bij Dover tegen Blake, die gedwongen werd de Theems op te vluchten. Toen beheerschten de Nederlanders de zee. Maar in Februari 1653 kon Tromp het niet houden tegen Blake in den driedaagschen slag bij Portland en evenmin in Juni in den tweedaagschen bij Nieuwpoort. Toen moesten de Nederlanders de zee ruimen en de Engelschen

[1]) Cf. Elias, Schetsen, t. a. p., 356; nu ook afzonderlijk uitgegeven (Den Haag, 1916).

blokkeerden de kust. Zou hunne heerschappij erkend moeten worden? Alleen in de Middellandsche Zee behield het Nederlandsche eskader onder Jan van Galen, die zelf in een gevecht bij Livorno omkwam, de overhand.

De toestand hier te lande was zeer ernstig. Eenige der voornaamste bevelhebbers gaven aan de Staten-Generaal ronduit te kennen, dat er van de vloot in haren toenmaligen toestand niet veel te hopen was. Er was wel reeds besloten tot aanbouw van 30 nieuwe, grootere schepen, maar deze kwamen pas in den loop van het jaar gereed en zouden ook niet voldoende zijn, om met de Engelsche vloot gelijk te komen. Hulp van elders was niet te verwachten. Alleen Denemarken nam een vrij gunstige houding aan: het sloot de Sont voor Engelsche oorlogsschepen en hield een heele vloot Engelsche koopvaarders vast; het rustte, met Nederlandsche subsidiën, zelf een vloot uit, maar gebruikte deze alleen tot bescherming der eigen kust. Zweden, ontstemd over de toenadering van de Republiek tot Denemarken, toonde zich Engeland beter gezind. De Staten trachtten het in het gevlei te komen door het redemptie-verdrag met toestemming van Denemarken op te heffen (bij het zgn. rescissie-verdrag van 1653), maar dit verhinderde niet, dat Zweden den uitvoer van kanonnen naar Nederland ophield, wat de uitrusting der nieuwe schepen ernstig belemmerde. Inmiddels leed de handel zwaar; de vaart naar buiten lag soms maanden stil. Binnenslands deden zich in vrij sterke mate Oranje-gezinde bewegingen gelden. Vooral in Zeeland, waar de Staten er in het voorjaar met moeite door een Hollandsche deputatie van werden teruggehouden, om het voorstel te doen tot de benoeming van een kapitein- en admiraal-generaal. Niet alleen in Zeeland, ook in verscheidene Hollandsche steden (v.n. Den Haag, Enkhuizen) riep men in den nood om een Oranje, al was hij nog zoo klein. Nu reeds bleek de impopulariteit van de leiders der Loevesteinsche factie; het leven van Jacob de Witt liep in Den Haag zelfs een oogenblik gevaar. En toch waagde diens zoon Johan het zijne benoeming tot raadpensionaris als opvolger van Pauw († Febr. 1653), dien hij reeds een paar malen had vervangen, aan te nemen (Juli). Een daad van grooten, zedelijken moed, tevens een winst van beteekenis voor de leidende partij, want De Witt was onder de jongere regenten verreweg de geschiktste voor het moeilijke ambt.

Juist toen begon de lucht op te klaren. Na den zeeslag bij Ter Heide (Aug.), die Tromp het leven kostte, keerde de Engelsche vloot naar de havens terug. Het voorstel van Zeeland ten gunste van den Prins, dat in Juli gedaan werd, werd door Holland met kracht en succes bestreden. Besloten werd weldra tot den aanbouw van nog 30 oorlogsschepen. Bovendien gelukte het de vredesonderhandelingen, waartoe op initiatief dezerzijds reeds in den winter van 1652—1653 een eerste stoot gegeven was, in een goed spoor te leiden. Hier, in dit diplomatieke spel, toonde De Witt zich direct een groot meester. De eischen, die Engeland stelde aan het Nederlandsche gezantschap, dat in den zomer van 1653 naar Londen gegaan was (Beverningk en Willem Nieuwpoort, vroedschap van Schiedam, waren de voornaamste leden), waren zeer hoog; zij kwamen ten naastenbij overeen met die van vlak vóór den oorlog. Men dacht er ook nu hier niet aan ze aan te nemen, maar evenmin brak men de onderhandelingen af. De Witt wachtte zijn tijd. Een afgezant der Protestantsche Zwitsersche kantons ijverde ten gunste van een toenadering. In December had in Engeland de ommekeer plaats, die Cromwell, wiens invloed in 1653 voortdurend toegenomen was, als protector aan het hoofd der regeering bracht met een zeer uitgebreide, op het leger berustende macht. Cromwell behoorde tot hen, die geen geheele vernedering van Nederland wenschten, die integendeel op den duur nog met dit land hoopten samen te werken. Zijn invloed bewerkte een belangrijke matiging in de eischen; o. a. liet Engeland de voorwaarde van de erkenning der zeeheerschappij vallen. De overtuiging, dat het nieuwe bewind in Engeland nog niet al te stevig gevestigd was, heeft tot deze matiging stellig ook bijgedragen. Over de hoofdzaak werd men het toen vrij gemakkelijk eens en de vrede werd 15 April 1654 te Westminster geteekend. Nederland zou schadevergoeding moeten betalen voor door Engeland geleden of gepretendeerde nadeelen [1]) (o. a. de zgn. moord van Amboina; hiervóór, p. 131); Nederlandsche schepen zouden de vlag moeten stijken voor Engelsche bij wijze van beleefdheid, zooals dit vroeger gewoonte was; Denemarken werd in den vrede opgenomen; de Stuarts zouden het land moeten verlaten; een eventueel te benoemen stadhou-

[1]) Dit werd na den vrede afzonderlijk geregeld: Nederland betaalde ± 181.000 £, waarvan 110.000 £ ten laste van de Oost-Indische Compagnie waren.

der of kapitein-generaal zou het verdrag moeten bezweren. De voorwaarden waren nog zwaar genoeg, maar Engeland had zijn hoofdeisch niet kunnen doorzetten — de vraag bleef, evenals de heele zee-rechtelijke tegenstelling, onbeslist, en Nederland kwam er af met geld en met de aanneming van een paar eischen, die de Engelsche regeering voor hare zekerheid, gegeven de haar vijandige gezindheid der Stuarts en Oranjes, had bedongen en die den voornaamsten machthebbers in de Republiek niet al te onaangenaam konden zijn.

Maar het hinkende paard kwam achteraan. De laatste der door ons genoemde eischen was een verzachting van de eerst door Engeland gestelde voorwaarde, dat nooit meer een Oranje benoemd zou worden tot stadhouder of tot kapitein-generaal — voorwaarde, die hier te lande op zeer ernstig verzet gestuit was. Cromwell nam toen met het „temperament" genoegen, voor zoover de Staten-Generaal betrof, maar handhaafde den eisch ten opzichte van Holland en dit gewest, door De Witt pas op de hoogte gebracht, toen de vrede reeds geteekend was, aanvaardde de acte van seclusie. Vijf leden (o. a. Haarlem en Leiden) verzetten zich, waarop De Witt, krachtig door Amsterdam gesteund, bij meerderheid concludeerde tot bewilliging (4 Mei). Zoodra de zeer in het geheim behandelde zaak uitlekte, ontstond ter Staten-Generaal een sterke, door Friesland op gang gebrachte protest-beweging. Maar Holland ging voort en toen de Staten-Generaal besloten de gezanten aan te schrijven verslag te doen van het door hen in deze aangelegenheid verhandelde, gelastte het gewest Beverningk en Nieuwpoort de acte over te leveren en De Witt zorgde er voor, dat zij dezen laatsten last het eerst ontvingen. De acte werd overgeleverd en de beweging ter Generaliteit tegen Holland's daad liep spoedig dood.

Had Holland het recht tot deze afzonderlijke handeling? De Witt heeft haar in een uitvoerige deductie, op last der Hollandsche Staten samengesteld, met groote kracht verdedigd. Het gold hier een „domestycque" zaak van Holland, waarmede de andere gewesten niets te maken hadden: het stadhouderschap was immers een gewestelijk ambt. Andere gewesten hadden ten tijde van Leicester veel erger gedaan door de aanbieding der souvereiniteit aan Elisabeth. Zoo werd het beroep op artikel 10 der Unie afgewezen; zoo werd de moeilijkheid, dat Holland toch niet alleen

over het kapitein-generaalschap beschikte, ondervangen. En — och! wij weten het nu wel — met de Unie en hare praktijk viel tegen deze redeneeringen niet heel veel in te brengen; zij was als deeg zoo kneedbaar en de forsche taal, waarin De Witt Holland's opvatting verdedigde, maakte allicht meer indruk dan die zijner Zeeuwsche en Friesche opponenten. Er moge dan formeelrechtelijk op de acte van seclusie weinig aan te merken wezen, moreel is Holland's daad bezwaarlijk te verdedigen. De grove ondankbaarheid tegenover het Oranje-huis — het had volgens de deductie al ruim genoeg ontvangen! — en nog meer het aangaan van een ten opzichte van de regeeringsinrichting bindende verplichting tegenover een vreemde mogendheid, de overgifte dus eigenlijk van een deel der vrijheid, geven haar een hatelijk karakter. Al is er geen sprake van, dat De Witt de acte aan Cromwell zou gesuggereerd hebben, hoe dikwijls dit ook beweerd werd — hij heeft integendeel zijn best gedaan Cromwell te bewegen, den eisch niet te handhaven —, het blijft te betreuren, dat Holland de uitsluiting niet met evenveel kracht afgewezen heeft als de erkenning der Engelsche zeeheerschappij. Het belang van de partij, die de seclusie op zich zelf zoo kwaad niet kon vinden en het voorstelde, alsof de nood tot aanneming dwong, heeft te veel gewicht in den schaal gelegd. Overigens blijft De Witt's deductie een meesterlijk stuk werk. Het is de pendant van Vranck's betoog van 1587: de Staten van het gewest souverein — nu met de bijvoeging: geen persoon met groot gezag naast hen, want dit bedreigt de Republiek. De ontwikkeling en verdediging van deze these is schering en inslag in De Witt's staatkundige geschriften, maar nergens heeft hij haar met zooveel kracht en aplomb uiteengezet als hier: de heele staatstheorie der ware „vrijheid" is hier in breede trekken gededuceerd. En de geheele behandeling der zaak zelf markeert de nieuwe verhoudingen in de Republiek: Holland had van het begin der onderhandelingen af de leiding genomen en doorgezet, wat het wilde.

Toch had de acte van seclusie voor de Loevesteinsche factie slechte gevolgen. Geen daad is haar zoo zwaar aangerekend als deze afzonderlijke onderhandeling met Engeland; een duidelijk bewijs van den voortgang van de vorming eener nieuwe eenheid in Nederland. Voor een oogenblik werd de partij-tegenstelling zeer scherp: wederzijds vreesden De Witt en Willem Frederik ge-

weldpleging met het gevolg, dat er in den zomer van 1654 een zeer zwoele atmosfeer in de Republiek heerschte. Voorloopig zat de nieuwe koers vast genoeg. Cromwell hielp haar een handje door Zeeland te vermanen niet tegen den vrede te ageeren. En na niet zeer langen tijd kwamen de hartstochten tot bedaren.

Literatuur: M. C. TIDEMAN, *De Zee betwist* (Dordrecht, 1876); GARDINER—ATKINSON, *Lettres and Papers relating to the first Dutch War*, 5 dln. in Publ. Navy Records Society, 1899—1911.); MITSUKURI, *Englisch-Niederl. Unionsbestrebungen im Zeitalter Cromwells* (Tübingen, 1891); VAN HOORN, *Over de verhouding van Denemarken en Zweden tot de Republiek in den eersten Engelschen Oorlog* (in Tijdschr. Gesch. XXX, 145); *Verbael gehouden door Van Beverningk* — ('s Grav., 1725); VAN SYPESTEYN, *De geheime handelingen — van De Witt — met Cromwell* — (in Gesch. Bijdr., II, 3 vlg.; cf. Fruin, Verspr. Geschr., VIII, 77); TH. ISHER, *Die Gesandschaft der protestantischen Schweiz bei Cromwell und den General Staaten der Niederlande* 1652—'54 (Bern, 1916).

§ 4. De handhaving der ware „vrijheid" (1654—1664).

In de op den vrede van Westminster volgende jaren kregen de regenten de rustige gelegenheid te laten zien, wat zij vermochten. Wij kunnen nu wel zeggen, dat de heerschappij hunner echte vrijheid op een mislukking zou uitloopen. Afgezien hiervan dat ze aan den vrij algemeenen volkswensch niet beantwoordde, was haar grondslag ietwat onstandvastig, was zij zelfs tot op zekere hoogte inconsequent. Meer nog dan vroeger klemde nu de vraag, waar de grens tusschen stedelijke en gewestelijke macht lag; niemand, die haar kon aanwijzen. De eenvoudige consequentie, dat de gewesten niet dan bondgenooten waren, hield in, dat men zoo noodig de Unie kon opzeggen. De la Court trok haar in zijn Interest van Holland, het hooglied der Hollandsche vrijheid, toen hij schreef, dat Holland zich door het graven van een gracht aan de Utrechtsche grens geheel onoverwinbaar kon maken; maar De Witt, die het handschrift hier en daar corrigeerde, verzocht hem de passage te schrappen, als te aanstootelijk! Dit is typeerend genoeg. De band was reeds te vast gesnoerd.

Johan de Witt (geb. 1625) werd van 1653 de leider dezer regeering, niet in den zin van een almachtig, maar in dien van een invloedrijk minister, die de algemeene richting gewoonlijk aangaf. In hem is het hoogste bereikt wat de Hollandsche aristocratie op staatkundig terrein heeft voortgebracht. Zeer arbeidzaam,

vlug, nauwgezet en methodisch — de wiskundige studiën hebben zijne bizondere liefde en hij schrijft een belangwekkend werk over de elementen der kromme lijnen —; goed onderlegd door een zorgvuldige opvoeding, universitaire studiën te Leiden en een studiereis in Frankrijk en Engeland; begaafd met een ongemeen helder verstand, dat de dingen snel weet te doorgronden en weer te geven; eerlijk, volstrekt onomkoopbaar, vol toewijding aan zijn land, dat hij naar beste weten dient; overtuigd voorstander der ware „vrijheid", maar gematigd in de toepassing zijner beginselen; vol voortvarendheid, als het noodig is, maar bij alles rustig, sterk. Zijne positie is als die van Oldenbarnevelt, grooter nog, omdat geen Oranje naast hem staat. Zijne ambtsfunctie omvat dezelfde rechten en verplichtingen, inbegrepen die na Oldenbarnevelt's val tijdelijk van het ambt afgesneden waren (correspondentie, openen van brieven), maar nu alle in de instructie vastgelegd. Hij was dus opnieuw Holland's dienaar en generaliteitsambtenaar (bep. voor de buitenlandsche zaken), hoewel dit laatste altijd zonder aanstelling. In breedheid van inzicht overtreft Oldenbarnevelt hem. De Witt is meer Hollander en aanvaardt den bestaanden, staatsrechtelijken toestand als den best denkbaren. Toch moet hij in de praktijk zijner staatkunde in veel aansluiten bij de voorbeelden uit het verleden, bep. bij Frederik Hendrik. Dit is in zekeren zin de ironie in zijne geschiedenis. Zijn streven loopt op een mislukking uit, in zoo verre het met de ware vrijheid geïdentificeerd was. Veroordeelen wij hem hierom niet zonder meer; waardeeren wij liever, wat hij onder buitengewoon moeilijke omstandigheden toch gepresteerd en bereikt heeft.

De klem van deze regeering, men begrijpt het zonder moeite, lag bij de stedelijke aristrocatieën, bep. bij die van Holland. De edelen mogen over het algemeen de zijde der nieuwe heerschers gekozen hebben, die hun daarom ook vrij wat naar de oogen zagen, wezenlijken invloed hadden zij niet. Wel werden zij voor hunne aanhankelijkheid beloond, het hoogst Jacob van Wassenaer-Obdam, die na Tromp's dood tot luitenant-admiraal van Holland werd benoemd: een crediet-benoeming, want de benoemde had evenmin als Heyn's voorgangers (hiervóór, p. 145) ervaring op zee-gebied. Onder de steden had Amsterdam natuurlijk het meest in te brengen; De Witt trachtte zijne relatie tot de stad zoo goed mogelijk te doen zijn: hij slaagde in de eerste jaren

vrij wel door de goede verstandhouding tot Cornelis de Graeff van Zuidpolsbroek, den machtigsten regent na 1650 en tevens zijn oom (door De Witt's huwelijk met Wendela Bicker in 1655); toch, al was De Graeff een gematigd man, spande het meermalen, want meer dan ooit trachtte de wereld-stad haren wil aan Holland en aan de Republiek op te leggen. Hier lag voor De Witt's eigen positie een beslist gevaar. Hoe bereid ook het Amsterdamsche belang te erkennen, hij stemde er nooit in toe het boven alles te stellen. De eenheid van Holland was de grondslag van zijne politiek en hij bedacht, wat hij maar kon aan expedienten en temperamenten, om deze te handhaven; dan immers was van de andere gewesten niets te duchten. Stellig heeft De Witt met zijne lankmoedige wijze van optreden in dezen veel bereikt. Over het algemeen is er een zeker esprit de corps in de Hollandsche Statenvergadering van zijn tijd; er is ook een vrij hooge standaard van publieke moraliteit: het is in deze vergadering mogelijk een besluit zoo noodig geheim te houden! Maar daarom denke men niet, dat de gebreken, die wij bij de aristocratische regeering reeds signaleerden (hiervóór, p. 143), nu verdwenen waren. Integendeel! De eigenbaat werd er niet minder op; het zoeken van persoonlijk voordeel nam een breede plaats in. Een Aitzema en een Wicquefort, fungeerend als agenten van kleinere staten, vermochten door hunne relatiën hunne clientèle in Engeland, Frankrijk en elders steeds te bedienen van het nieuws, dat de vergadering der Staten-Generaal opleverde.

Ambtsbejag, recommandatiën, nepotisme zijn de trekken, die bij de verdere ontwikkeling der regenten-regeering zeer sterk naar voren komen. Het gebeurde nu niet meer, zooals soms in het begin van den opstand, dat iemand weigerde een ambt te bekleeden; er waren tien candidaten voor één. „Men vliegt alrede door de stadt ende overal", schreef iemand uit Veere na den dood van een invloedrijk regent, die verscheidene ambten open liet (1665). De gelegenheid, om in een ambtsbediening geld te maken, moet groot geweest zijn. Alles hing bij het begeven van ambten van de recommandatiën af. Hoe meer relatiën, hoe beter. De Witt had in haast elke Hollandsche stad regeeringsleden, op wie hij zich zoo noodig kon beroepen. Het kwam voor, dat een stadsregeering voor de aanbeveling van een harer leden een deputatie naar de andere steden zond. Natuurlijk werd op deze wijze zooveel mo-

gelijk het familie-belang bevorderd. De Witt, al bezondigde hij zich niet al te druk aan de protectie zijner talrijke Dordtsche verwanten, bewerkte toch al spoedig, dat zijn broeder Cornelis, die lid van de Dordtsche regeering was, ruwaard van Putten werd en zijn vader lid van de Hollandsche Rekenkamer. „Kuipen" noemde men dit werven van stemmen met een term, afkomstig uit Friesland, waar het gebruik reeds ± 1600 bestond; „correspondentie" onderhouden heette het later in Holland. Natuurlijk kwamen de belangen van verschillende personen bij dit werven om een ambt meermalen in botsing. Het geneesmiddel lag voor de hand: eenige leden der regeering sloten een overeenkomst, waarbij zij de te begeven ambten bij beurten verdeelden. Men vindt zulke contracten van correspondentie — afgezien van een heel enkel voorbeeld uit vroegeren tijd — van het midden der 17e eeuw af, het eerst in enkele Zeeuwsche steden; hun volle wasdom bereiken zij eerst een halve eeuw later. Zij werkten de versterking der regeerende klasse en hare ontwikkeling in oligarchischen zin zeer in de hand; zij bevorderden bovendien in zeer hooge mate het nepotisme. Deze wording eener oligarchie maakte de afscheiding van de andere bevolking allengs scherper: zij genoot zekere onomschreven voorrechten, die voortdurend neiging tot uitbreiding vertoonden. Typeerend is het gebeurde met staatsobligatiën: er was hiernaar altijd veel vraag, omdat de gelegenheid tot zekere geldbelegging niet zoo heel groot was; in het midden der 17e eeuw begon het gebruik op te komen, dat meer dan één landsontvanger den regenten bij deze belegging het meest ter wille was: zelfs een De Witt profiteerde hiervan; deze namen dan soms geld bij andere, minder bevoorrechten op — tegen minder rente natuurlijk — en kochten hiermede zelf obligatiën; in de 18e eeuw was dit misbruik als een poliep verbreid! Opmerkelijk, dat zelfs de helderstziende regenten niet hebben gevoeld, hoe zeer zulk een bevoorrechting de duurzame verwezenlijking hunner republikeinsche idealen in den weg stond.

Overigens hebben de regenten van deze periode zich wel ingespannen, om de voordeelen hunner heerschappij kenbaar te maken. In het bizonder door bezuiniging. In 1655 werd in Holland ten derden male (cf. p. 169) een rente-reductie tot stand gebracht, nu op 4 % — vooral door de bemoeiingen van De Witt en van Beuningen. De Staten besloten tevens — en dit was het

nieuwe! —, om de op deze wijze gewonnen bedragen te laten dienen tot delging van schuld. Werd dit consequent volgehouden, dan hoopte men in 41 jaar de geheele Hollandsche staatsschuld te amortiseeren. Door Holland's invloed reduceerden ook de Staten-Generaal de rente van hunne schuld op 4%. Inmiddels bleef het belastingstelsel zelf geheel onveranderd. Verdere bezuiniging werd verkregen door een vrij aanzienlijke legerafdanking (26 buitenlandsche compagnieën benevens vermindering van de sterkte der andere), die eerst in 1660 haar beslag kreeg; het hieruit voortspruitend geldelijk voordeel werd door Holland alweêr tot schulddelging gebruikt. Dit alles is ongetwijfeld zeer verdienstelijk. Een goede verzorging van 's lands financiën moet men overal op den hoogsten prijs stellen. Ook schijnt de legervermindering niet te groot geweest te zijn — Holland nam er ook eigenlijk maar voorloopig genoegen mede. Dat het leger van zijn hoog peil van vóór 1648 snel daalde, lag aan andere oorzaken: gebrek aan een opperbevelhebber en aan samenhang, aanstelling van onbekwame officieren ten gevolge van nepotisme, slechte zorg voor de voltalligheid der bestaande formatiën. Echter strekt het den regenten volstrekt niet tot eer, dat zij, ofschoon reeds in 1657 door een rapport van De Witt gewaarschuwd, hier niet krachtiger zijn opgetreden. Vreemd is het, dat ook de zorg voor de vloot in den vredestijd niet intensiever geweest is dan werkelijk het geval was. De nieuwe schepen, waartoe de gelden tijdens den oorlog met Engeland gevoteerd waren, werden voltooid; maar overigens liet men de colleges van admiraliteit de zaken verder beredderen en deze brachten niet dan partieele verbeteringen tot stand. Als algemeene maatregel was alleen de afschaffing van de directiën — niet die voor bizondere doeleinden — van belang (1656), wat de eenheid eenigermate ten goede kwam. Een besluit van beteekenis, door Holland op instigatie van Amsterdam genomen, tot verbetering van de geldmiddelen der admiraliteiten (1661), kon de goedkeuring der andere gewesten niet verwerven.

Men mag dit niet uitsluitend aan het heerschende systeem wijten. De slappe Generaliteit als zoodanig was er ook schuld aan; eigenlijk was zij zelfs in dezen tijd niet zooveel zwakker dan anders: als Holland bepaald wilde, nam het haar even goed op sleeptouw als vroeger Frederik Hendrik gedaan had. Het sterkst is verzwakking van gezag ten gevolge van het ontbreken van een

Oranje-vorst merkbaar in de gewesten, waar de eenheid het meest te wenschen liet. Hier komen de belangen van onderscheiden personen en deelen het gemakkelijkst in botsing. Vooral Overijsel is het terrein van hevige twisten, waarbij het begeven van ambten een groote rol speelt. Hare beteekenis voor ons ontleenen zij in hoofdzaak aan hare terugwerking op de verhoudingen in de Unie. Deze werd er van zelf in betrokken, omdat de éene partij, de minderheid (o. a. Deventer), zich op Holland beriep, terwijl de andere het luitenant-stadhouderschap van Overijsel aan Willem Frederik aanbood (1654). Pogingen tot bemiddeling van de Staten-Generaal — daarna ook van Holland, dat zich niet dan aarzelend met de zaak bemoeide, maar toch niet kon aanzien, dat de heele regeering in Overijsel onderste boven raakte of dat de Oranje-partij er zegevierde — hadden eerst geen succes. Het geval nam ten slotte een eigenaardig beloop, doordat De Witt, die bij een mediatie van wege de Staten-Generaal in de zich ook nu weêr tusschen Groningen en Ommelanden voordoende twisten (1655) nader met Willem Frederik in aanraking was gekomen, een plan van harmonie, om al de in de Unie hangende geschillen op te ruimen, ontwierp (einde 1655). De Staten-Generaal zouden hun protest tegen de acte van seclusie intrekken; Willem Frederik zou voor het luitenant-stadhouderschap bedanken; een opvolger van den pas overleden heer van Brederode, den eenigen veldmaarschalk, die er nog bij het leger was en wiens door de Staten-Generaal vervulden post Holland liefst open wilde laten, zou benoemd worden — dit laatste als concessie aan den Frieschen stadhouder, die voor den post het meest in aanmerking kwam. Verzet in Holland — dit ook onder invloed van Cromwell —, even goed als in Friesland en Groningen, deed het plan mislukken en Willem Frederik, die inmiddels voor zijne Overijselsche waardigheid reeds bedankt had, werd hiervan eenigermate het slachtoffer. Een voorstel van Friesland, om hem nu toch tot veldmaarschalk te benoemen, bij verrassing ten Staten-Generaal gedaan (Jan. 1657), werd door Holland geketst. Het gewest verklaarde met nadruk geen dergelijke aanstelling bij overstemming te zullen dulden en de aanstelling zelf onnoodig te achten. Daarmede was het uit en Willem Frederik moest het zelfs aanzien, dat Holland door De Witt's gelukkige bemoeiingen een arbitrale uitspraak in de Overijselsche geschillen gaf, na eerst beide partijen hiervoor gewonnen

te hebben. Zij hielp niet afdoende — hoe zou het anders! — maar Holland's groote invloed in de Unie blijkt er zonneklaar uit. Het gewest bewerkte tevens, dat Beverningk, in 1654 tot thesaurier-generaal benoemd, maar om de acte van seclusie eerst niet als zoodanig toegelaten, zijne functie kon aanvaarden; in 1658 werd hij met Nieuwpoort ter Staten-Generaal zelfs gedechargeerd voor zijne handelingen in Engeland en dus werden deze implicite goedgekeurd.

Inmiddels is onze lijst van de voordeelen der nieuwe richting reeds lang ten einde. De schrijver van twee der meest bekende hoofdstukken in het Interest van Holland [1]), die vooral dit thema wilde behandelen, noemt er ook niet meer; de bemoeiingen met Groningen en Overijsel, die hij liefst mede op de lijst zou plaatsen, bewijzen immers alleen, dat het nu óók mogelijk was zulke oneenigheden op te lossen. Elders zoekt men tevergeefs. In het vele schermen met het woord vrijheid lag het gevaar, dat de regenten deze in haren vollen omvang zouden voorstellen als alléén aan hen te danken, en er is altijd nog een zekere neiging, om de geestelijke vrijheid in de Republiek beter bij hen dan bij de stadhouders gewaarborgd te achten. In werkelijkheid is hunne kerkelijke politiek en hunne houding ten opzichte van de drukpers nu niet anders dan ten tijde van Frederik Hendrik: gematigd, steeds trachtend naar verzoening Zij zelve zijn door de bank aanhangers, hoewel geen vurige voorvechters der heerschende kerk; enkele Remonstranten, zelfs enkele niet tot de kerk behoorenden komen onder hen voor. Bemiddelen doen zij in den strijd tusschen Voetianen en Coccejanen (naar de hoogleeraren Voetius en Coccejus), waarin opnieuw, maar in veel minder scherpen vorm, preciesen en rekkelijken tegenover elkander stonden (over bijbeluitleg en Zondagsrust). Ook in dien tusschen de kerk en de zich onder invloed van den Franschman Descartes nu ook hier te lande ontwikkelende philosophie, die in regenten-kringen en aan de Leidsche universiteit vrij veel aanhang vond, maar hevig door de kerk bestreden werd. Vrijheid voor de philosophie, decreteerden toen de Staten van Holland in een merkwaardige ordonnantie van 1656, mits het gebied der kerk niet betredende. Harerzijds genoot de kerk ook vrijheid, mits de predikanten de politiek ongemoeid lieten. Toen sommige hunner in de beroeringen van den

[1]) Beide niet van De la Court. Men meent gewoonlijk: van De Witt, maar niet op afdoende gronden (zie de litt. aan het einde van deze §).

Engelschen oorlog zich scherp over de regeering uitlieten, kregen zij een duidelijke vermaning te hooren, om hiermede op te houden. In 1660 werden krasse maatregelen genomen te Utrecht naar aanleiding van de daar hangende langdurige geschillen tusschen de stadsregeering en de meeste predikanten onder leiding van Voetius, die de kapittel-goederen aan de bezitters wilden ontnemen en het lid der geëligeerden doen vervallen. Vrijheid genoot ook de drukpers: kranten, meest nieuws-tijdingen behelzende, waarvan er in dezen tijd geregeld enkele verschenen, boeken konden zonder bezwaar uitgegeven worden; alleen „stoutigheden" op staatkundig (v.n. beleediging van buitenlandsche vorsten), een heel enkele maal ook op kerkelijk gebied — gaven tot verbodsbepalingen aanleiding, die dan weêr bij de groote zelfstandigheid van gewesten en steden zeer moeilijk uit te voeren waren. Zoo konden ook ten tijde van Frederik Hendrik Descartes, uit Frankrijk gevlucht, en ten tijde van De Witt Spinoza, uit de synagoge gebannen, hier te lande ongehinderd denken en schrijven [1]).

Evenmin biedt de vrijheidsheerschappij op economisch gebied iets bizonders. De beide groote Compagnieën blijven bestaan; de opheffing van het octrooi der Noordsche (1642) en de toenemende bloei der walvischvangst daarna spoorden niet tot verdere intrekking van monopolies aan. Wel maakte de opheffing van de voorrechten der merchants-adventurers (sedert 1621 te Delft, daarna te Rotterdam, eindelijk te Dordrecht) ten gevolge van den tweeden Engelschen oorlog het verkeer met Engeland vrijer, maar door de navigatie-acte baatte dit alleen de Engelschen. Protectie der textiel-industrie was er sedert 1614 voortdurend, zonder ooit afdoende te helpen: zelfs kwamen over haren toestand in de 60er jaren reeds klachten in, wat tot een onderzoek in de Staten van Holland leidden, overigens zonder resultaat. Een poging van Zeeland, dat, daar de handel zich grootendeels in Holland had geconcentreerd, meer landbouwend gewest geworden was, om op de vrijheid van den graanhandel inbreuk te maken, werd door Holland met kracht afgewezen (1671). Het bestaande verdedigen,

[1]) Voorbeelden van vervolging van personen door de justitie om „aanstoot-gevende" denkbeelden zijn zeldzaam in onze Republiek. Het meest bekend zijn de processen van den schilder Torrentius (over wien een werkje van Bredius — 's Grav., 1909; cf. Meijer in Bijdr. Vad. Gesch. V^1, 56) en van Koerbagh (zie Bontemantel, uitg. Kernkamp, I, p. LXX vlg.).

handhaven kon de regeering wel; tot ingrijpende maatregelen tot verbetering toonde zij zich niet in staat, onderwijl nu juist in verschillende landen begonnen werd met sterke bevordering van de eigen welvaart door het regeeringsgezag: de Engelsche scheepvaartwetten, het Fransche Colbertisme (naar den minister Colbert, die ingrijpende maatregelen tot verheffing van de Fransche economische toestanden trof), zijn hiervan de klassieke voorbeelden; in Skandinavië en Brandenburg geschiedde het echter evenzeer. De bruischende handelsontwikkeling van omstreeks 1600 raakte nu in wat stillere banen. Er is na 1648 behalve in Spanje, waar Amsterdamsche kooplieden zeer groote belangen kregen, geen nieuwe uitbreiding meer in Europa. Wel begint achteruitgang: in Engeland en Portugal. Buiten Europa zet de Oost-Indische Compagnie vooral tijdens den gouverneur Johan Maetsuyker (1653—1678), haar handelsrijk nog uit door de verdere vermeestering van Ceylon (1657) en door de inbezitneming van eenige factorijen op de kust van Coromandel, waar zij reeds sedert het begin der 17e eeuw gevestigd was, en op die van Malabar (Negapatnam: 1657; Cochin: 1661); door de bezetting van Palembang (1659) en van Makassar (1667). De sedert 1651 met Portugal bestaande oorlogstoestand bood haar daartoe gelegenheid. Belangrijk in de gevolgen was hare vestiging aan de Kaap de Goede Hoop: een ververschingsplaats voor schepen, aangelegd door Jan van Riebeeck (1652), die tot een kolonie zou worden. De West-Indische Compagnie kwijnde na het verlies van Brazilië en het einde der kaapvaart ten gevolge van den vrede van Munster. De staat steunde haar niet, want ook na 1654 werd tegen Portugal niets van beteekenis ondernomen.

De buitenlandsche politiek van de heeren der vrijheid is beslist van vredelievenden aard; alle idée van verovering is haar vreemd. Maar in de middelen, om haar doel te bereiken, grijpt zij weldra naar den vorigen tijd terug. Eerst na 1654 was zij ietwat onvast. De Staten hielden zoo dicht mogelijk aan Engeland, al liepen de handelsbelangen der beide volkeren ook nu ver uiteen. Cromwell en De Witt mochten echter toenadering zoeken, een samenwerking, uit Calvinistische gevoelens spruitend, mocht plaats hebben ten bate van de in Savoye vervolgde Waldenzen [1]), werkelijk vertrouwen ontbrak. Eerst langzamerhand, naarmate hij zich in de Unie

[1]) Cf. Rogge in Versl. en Med. Kon. Acad. van Wet., afd. Lett., IV⁵, 293.

sterker wist, kwam er meer plan in De Witt's buitenlandsch beleid.

De algemeene Europeesche verhoudingen waren in het wezen der zaak niet veel anders dan vóór 1648. De tegenstelling van het huis Habsburg tot Frankrijk duurde voort, al uitte zij zich nu effectief alleen in den Fransch-Spaanschen oorlog. Deze nam opnieuw een voor Spanje ongunstige wending, sedert de burger-oorlog in Frankrijk geëindigd was met Mazarin's overwinning (1653) en vooral sedert Cromwell als bondgenoot van Frankrijk Spanje ook aanviel (1655). In het Noorden bleef Zweden, waar Karel X (sedert 1654) zeer duidelijke neiging toonde, om zijne macht aan de Oostzee nader te bevestigen, met Frankrijk en Engeland in nauwe relatie. Denemarken, Polen, Brandenburg, allen — het laatste om het bezit van Oost-Pruisen — door Zweden bedreigd, zochten van zelf steun bij Habsburg. Te midden dezer verhoudingen stond de Republiek vrijwel op zich zelf. Van Frankrijk, dat de Loevesteinsche factie natuurlijk slechts gezind was, was zij vervreemd; eerst heel langzaam kwam er eenige toenadering, toen Frankrijk bemerkte, dat de nieuwe heerschers goed gevestigd waren. Zweden werkte zij tegen, zoodra Karel X in oorlog raakte met Brandenburg en Polen (1655); maar eerst aarzelend. Zij verleende geen steun aan den grooten keurvorst, op wien als oom van den Prins de Loevesteinsche factie niet bijster gesteld was, zoodat deze spoedig vrede sloot en voorloopig de Zweedsche zijde koos. Wel beschermde zij Danzig door het zenden van een vloot (1656). Tegelijkertijd wist zij een voor haar gunstig verdrag met Zweden te sluiten te Elbing. Maar Amsterdam toonde zich hiermede niet voldaan. Het wilde krachtiger tegen Zweden optreden en Van Beuningen, toen als lid van één der gezantschappen, die ter bemiddeling naar de Noordsche hoven gezonden waren, te Kopenhagen, zette Denemarken op tegen Zweden. De spanning tusschen deze beide landen vond hare ontknooping in den plotselingen aanval, dien Karel X in den strengen winter van 1657 op '58 na zijn overtocht over de Belt deed. Frederik III werd spoedig tot den nadeeligen vrede van Roskilde gedwongen. Nu werd de toestand voor de Republiek ernstig. Reeds had Zweden te Roskilde doen vaststellen, dat geen vreemde oorlogsschepen in de Sont zouden worden toegelaten. Toch tastten de Staten ook nu niet toe. Voor hen was het een gelukkige uitkomst, dat Karel X in de onzekerheid

der omstandigheden in den zomer van 1658 den oorlog tegen Denemarken hervatte.

Toen had De Witt zijn gedragslijn vast afgebakend. Onder den invloed der moeilijkheden in het Noorden en der veroveringen van Frankrijk en Engeland in België — waar o.a. Duinkerken, dat tijdelijk verloren gegaan was, nu aan Engeland kwam —, deed hij dit op de hem klare en rake wijze. Hij opteerde voor een nieuw samengaan met de beide oude bondgenooten en hoopte het gevaar, van een grooter Frankrijk dreigende, te ontgaan door een kantonnement van België, waartoe van Fransche zijde juist in 1658 een onderhandsch voorstel was gedaan. Is het niet uiterst merkwaardig den leider der Hollandsche regenten te zien komen op de plaats van Frederik Hendrik? Toch wel zeer begrijpelijk, want men had zich bij deze politiek, door de traditie aangegeven, wel bevonden en een andere was nog niet uitvoerbaar. Of zou de Republiek zich met Spanje, dat altijd nog met zeker wantrouwen werd beschouwd, hebben moeten verbinden, om België uit Fransche handen te houden? Of met den Keizer, met wien men pas in dezen tijd in meer geregelde diplomatieke relatie begon te komen? Vrijwel niemand, die deze vraag bevestigend durfde beantwoorden. Alleen blijven staan dan, zooals De la Court wilde, die alle alliantiën met de „omliggende oppermachten" uit den booze achtte? Maar hoe zou de Republiek zich dan te weêr stellen in de haar zelf dreigende gevaren? Zij kon zich aan den Europeeschen statenstrijd niet geheel onttrekken, evenmin als Holland zich los kon maken van de Unie.

Van dit gezichtspunt uit behandelde De Witt nu met groot meesterschap de Noordsche zaken [1]). Zweden mocht om Frankrijk en Engeland niet geheel tot vijand gemaakt worden. Maar Denemarken laten ondergaan, duldde het Nederlandsche belang beslist niet: beide zijden van de Sont in één hand! De ramp ware niet te overzien. Dus ging er, krachtens de alliantie met Denemarken, een met bekwamen spoed uitgeruste, aanzienlijke vloot onder Obdam met 6000 man hulptroepen onder weg. Zij bracht de Zweedsche vloot in de Sont een zware nederlaag toe en ontzette Kopenhagen, dat nauw ingesloten was. Maar tegelijkertijd zette De

[1]) Voor de Zweedsche en Deensche historiographie van dezen tijd zie men de werken, genoemd bij Kernkamp, Verslag van een onderzoek in Zweden — enz., 27 en 231.

Witt alle zeilen bij, om, in samenwerking met Engeland en Frankrijk, een vrede in het Noorden tot stand te brengen. En hij slaagde na vrij veel tegenstand van Engeland, na den dood van Cromwell (1658) overigens minder te duchten, en vooral van Amsterdam, dat zijn eigen politiek niet dan noode opgaf. Bij het Haagsche concert (Mei 1659) besloten de drie landen tot samenwerking op den grondslag van den vrede van Roskilde, maar met schrapping van de al te aanstootelijke bepalingen hieruit; zelfs zouden zij zoo noodig de oorlogvoerenden dwingen het door hen, bep. door De Witt, ontworpen schikkingsplan, waarbij met aller belangen rekening was gehouden, te aanvaarden. De afwikkeling dezer overeenkomst, waarvan de uitvoering aan de Engelsch-Nederlandsche vloten zou opgedragen worden, ging onder terzijdestelling van ettelijke kleinere zwarigheden vrij vlot. Denemarken aanvaardde haar het eerst. Toen kon de Nederlandsche vloot, nu onder De Ruyter — de Engelsche was om nieuwe binnenlandsche beroeringen thuis gebleven —, tegen Zweden optreden. Zij hielp na de landing bij Nyborg de Zweden van het eiland Fünen verdrijven. Eerst de dood van Karel X (Febr. 1660) bracht het land tot toegeven: de vrede van Kopenhagen (Juni) berustte in hoofdzaak op het Haagsche concert. De Nederlandsche belangen waren gediend door de weglating van de bepaling over vreemde oorlogsschepen in de Sont en de bekrachtiging van het Elbingsche verdrag met hierop gegeven „elucidatiën", die de bepalingen voor Nederland nog iets gunstiger maakten.

Een gedenkwaardige ontwikkeling ligt in deze Noordsche politiek. Het vredesbelang van de Republiek zelf bracht ten slotte tot het uitoefenen van dwang krachtens een eigenmachtig gewezen vonnis. Het bewijst de hooge plaats, die Nederland aan de zijde van Engeland en Frankrijk innam; het bewijst den grooten invloed, dien De Witt zich had verworven. Maar de verhouding tot Amsterdam was aan een harde beproeving onderworpen geweest! Ook in een twist tusschen de stad Munster en den bisschop Bernhard van Galen bemiddelde De Witt in 1659; ook dit niet in overeenstemming met Amsterdam, dat zich twee jaar vroeger ten ernstigste verzet had tegen een hulpverleening aan de stad. Dergelijke bemoeiingen lagen buiten de sfeer der Republiek, meende Amsterdam. Maar De Witt stelde hiertegenover, dat de belangen van de Oostelijke gewesten hierbij even goed betrokken waren als die

van Amsterdam in het Noorden. Uitnemend van Nederlandsch standpunt geredeneerd! Jammer maar, dat de betrekkingen met de buren op de Oostgrens gewoonlijk toch verwaarloosd werden.

De beide groote gebeurtenissen in de Westersche wereld van 1659 en 1660: de vrede van de Pyrenaeën tusschen Spanje en Frankrijk, die voorloopig het uit België dreigende gevaar deed verdwijnen, en de restauratie van Karel II in Engeland, hier te lande met vreugde begroet, brachten geen veranderingen in de algemeene politiek der Staten, zooals deze nu aangenomen was. Karel II werd op zijne reis naar Engeland over Den Haag door de Staten-Generaal en de Staten van Holland — de laatste waren gastheer als souverein van het gewest — zeer luisterrijk ontvangen. Kort daarop vaardigden de Staten buitengewone gezantschappen af naar Frankrijk, Engeland en Spanje — het laatste alleen complimenteus, de beide andere met opdracht, om een defensieve alliantie met de twee landen samen, een drievoudig verbond dus, te sluiten, waarbij tegelijkertijd de door de Republiek voorgestane zeerecht-politiek moest aanvaard worden. Een grootsch plan, dat, zoo het slaagde, de bestaanszekerheid van Nederland zeer zou versterken. Maar de minder goede verstandhouding tot Engeland stond de geheele verwezenlijking in den weg. De verwachting, dat de restauratie hierop een gunstige uitwerking zou hebben, werd niet vervuld. De navigatie-acte werd door den Koning, in wat anderen vorm, bestendigd. Zelfs nam het Lagerhuis een wet aan (Jan. 1661) tot verbod van de zeevisscherij binnen een afstand van 10 mijlen van de Engelsche kust, een nieuwe poging dus tot toepassing van het dominium maris. Wel zag de koning er tegenover de zeer ernstige vertoogen van de Staten, die duidelijk te kennen gaven, dat ze de vrije visscherij zouden weten te verdedigen, van af, om de wet te bekrachtigen, maar inmiddels was de goede stemming verdwenen. Bij de langdurige besprekingen over de regeling van het zeerecht bleek opnieuw de diametraal tegengestelde opvatting der beide landen; ook voor de Indiën, waar — anders dan in Europa — Engeland een vrijere opvatting voorstond, terwijl de groote kracht der Oost-Indische Compagnie lag in de met Indische vorsten gesloten verdragen van alleenhandel, in uitsluiting dus. Beter ging het met Frankrijk, vooral nadat De Witt tegen den wil van Zeeland de lang slepende onderhandelingen met Portugal — dat, niettegenstaande den vrede van de Pyrenaeën, nog altijd door

Frankrijk begunstigd werd in zijn strijd tegen Spanje — tot een goed einde bracht bij den in Augustus 1661 geteekenden vrede (afstand van Brazilië tegen een schadevergoeding van 8 millioen aan de West-Indische Compagnie). Lodewijk XIV, die na den dood van Mazarin (Jan 1661) zelf de regeering in handen nam, zette de reeds door Mazarin ingezette politiek van welwillendheid tegenover de Loevensteinsche factie voort, te eer, nu Karel II, met wien hij in den beginne in niet te beste verhouding stond, wegens de verwantschap misschien steun van de Oranje-partij zou krijgen. In April 1662 — van een drievoudig verbond was toen reeds lang afgezien — kwam het tot een definitieve alliantie met een handelsverdrag, geheel in den door de Staten begeerden zin. Zelfs had Lodewijk XIV er in toegestemd de vrije visscherij mede te garandeeren, wat voor de Staten bizondere beteekenis had, omdat de alliantie bij de moeilijke verhouding tot Engeland voor hen vooral tegenover dit land waarde had. De Fransche koning zijnerzijds hoopte de Republiek te eeniger tijd te kunnen gebruiken in zijn te verwachten naderen strijd met Habsburg. Met Engeland kwamen de Staten niet verder dan tot het sluiten van een vriendschapsverdrag (Sept. 1662), in hoofdzaak een bevestiging van het vredesverdrag van Westminster. En dit nog alleen nadat de Staten groote tegemoetkoming aan den dag hadden gelegd in allerlei kleinere zaken, soms wat al te groot zelfs, o.a. toen ze er in toestemden, dat drie door den Engelschen gezant te Delft gevangen genomen „Koningmoordenaars" (zoo heetten de rechters van Karel I) tegen het recht van gastvrijheid in naar Engeland werden overgebracht.

Men heeft dikwijls gemeend, dat de slechte verhouding tot Engeland in deze jaren een gevolg was van de ontevredenheid van Karel II over de behandeling van zijn neef, den Prins van Oranje. In werkelijkheid hebben deze dynastieke belangen geen invloed van beteekenis gehad. Karel II recommandeerde 's Prinsen belangen tijdens zijn verblijf in Den Haag aan de Staten, maar trok zich hiervan verder uitermate weinig aan. Wel had de restauratie bij de Oranje-gezinden blijde verwachtingen gewekt en onder invloed hiervan ontstond den ook in den zomer van 1660 een vrij krachtige beweging, om den jongen Prins alvast tot de waardigheid zijner voorouders te „designeeren"; zelfs deden alle gewesten, behalve Holland en Utrecht, de designatie tot het kapitein-gene-

raalschap en Zeeland ook die tot het stadhouderschap. Met groote handigheid wist De Witt deze beweging te ondervangen. Zelf inziende, dat de Staten nu iets voor den Prins zouden moeten doen — hij had dit vaagweg ook aan Karel II beloofd —, wist hij in overleg met Zuidpolsbroek de Prinses-Royale te bewegen er genoegen mede te nemen, dat Holland zich met's Prinsen opvoeding zou belasten met de bedoeling hem aldus „bequaem" te maken tot de bediening van de waardigheden zijner voorouders. Een kind van staat dus! Een opvoedingscommissie (waarin o.a. De Witt en Zuidpolsbroek) werd ingesteld en ongeveer tegelijkertijd de acte van seclusie ingetrokken. Maar het werd spoedig duidelijk, dat de opvoeders hun kweekeling nu geheel onder hunne oppervoogdij en hoede wilde hebben, o.a. met uitsluiting van alle Engelsch-gezinden of als zoodanig beschouwden uit zijne omgeving. Dit leidde natuurlijk tot moeilijkheden, eerst met de Prinses-Royale en na dier dood († Jan. 1661 te Londen) met de Prinses-Douairière, die toen de voogdij uitoefende. Het einde was, dat Holland besloot de commissie op te heffen (Sept. 1661) en dus den aangeknoopten band met Oranje weêr door te snijden. Op dezen loop van zaken heeft De Witt den grootsten invloed gehad. Waarschijnlijk heeft hij den afloop toegejuicht. Nu scheen immers de ware vrijheid gered. Toch was het kortzichtige politiek, want de gelegenheid, hoe gering misschien ook, om Oranje en de Staatsgezinden te verzoenen, werd ongebruikt gelaten. En dit na de ondervinding van 1654 en 1660!

De zaak bewees opnieuw, hoe groot Holland's macht in de Unie was. Een poging, om deze nog meer te versterken door een overeenkomst te sluiten met Zeeland over verschillende tusschen de beide gewesten hangende kwesties, in het bizonder over de toekomst van den Prins, slaagde echter niet (1662—'63); het verzet van Veere en Vlissingen vooral verhinderde dit. Van invloed hierop was ook de resolutie van de Staten van Holland tot regeling van het publiek gebed (d.w.z. het nagebed voor de overheid) in de Hollandsche kerken (Maart 1663): den predikanten werd gelast, om, met weglating van den „stadhouder", voortaan te bidden voor de Staten van het gewest zelf, dan voor de Staten der andere gewesten (de bondgenooten), de gedeputeerden ter Staten-Generaal en in den Raad van State, de lagere colleges. De regeling was in overeenstemming met den bestaanden staatsrechtelijken

toestand en men moet er zich eigenlijk over verbazen, dat Holland er niet eerder toe besloten had. Zij lokte vrij sterke protesten uit van Friesland en Zeeland ter Staten-Generaal tegen het eigenmachtige van Holland's handelwijze ten dezen; bovendien van Oranje-gezinde zijde nieuwe beschuldigingen over het onrecht, den Prins ook hier aangedaan. Dit herinnert sterk aan 1654 en evenzoo doet dit De Witt's deductie tot verdediging van Holland's besluit als gegrond op de gewestelijke souvereiniteit.

Vergeleken met tien jaar vroeger, was de positie van de „patroonen" der vrijheid bij De Witt's herbenoeming (Juli 1663) niet slecht. Naar binnen rust, even goed als naar buiten. En De Witt druk in de weer om haar nog beter te verzekeren door te trachten naar een overeenkomst met Frankrijk over de toekomst van België. Dit was voor Nederland een eminent belang! België, bij den vrede van de Pyrenaeën door het verlies van Artois reeds gehavend, lag door de zwakheid van Spanje open voor een verdere verovering. Lodewijk XIV, nu gehuwd met een Spaansche prinses, die afstand had moeten doen van hare eventueele rechten, maar wier bruidschat niet uitbetaald was, zou zeer waarschijnlijk de eerste gelegenheid de beste aangrijpen, om het land verder in bezit te krijgen; hij had er zijne positie versterkt door den aankoop van Duinkerken, gebruik makende van den gewonen geldnood van Karel II (Oct. 1662). Philips IV was oud, zijn zoontje heette ziekelijk — de Spaansche Habsburgers zouden waarschijnlijk spoedig uitsterven. Dan kwam de successie-kwestie aan de orde, die in het bizonder om België de Nederlandsche staatslieden zou moeten bezighouden. Het pleit voor De Witt's inzicht, dat hij reeds in 1663 ernstige onderhandelingen over deze kwestie heeft aangeknoopt met D'Estrades, een der knapste Fransche diplomaten, toen gezant in Den Haag. Bedoeling was: behoud van de Fransche alliantie door zoo mogelijk vast te stellen, dat Nederland en Frankrijk België zouden kantonneeren of verdeelen, zoodra de successie openkwam, dit met behoud en uitbreiding van de economische voordeelen, die de Republiek in België bezat. Op zeer scherpzinnige wijze heeft de raadpensionaris zijne denkbeelden in dezen ontwikkeld: men kan moeilijk anders oordeelen dan dat hij het Nederlandsche belang hiermede diende, vooral omdat nergens eenig vast aanknoopingspunt voor een verbond, om zoo noodig België niet geheel in Fransche handen te

doen vallen, aanwezig was. Maar het werk was vruchteloos. Lodewijk XIV toonde weinig neiging zich al te zeer te binden. In Holland — de andere gewesten werden eenvoudig buiten de onderhandelingen gelaten! — openbaarde zich, o.a. in Amsterdam, een sterke oppositie: men vreesde als vroeger voor de nabuurschap van Frankrijk; hoogstens wilde men zich inlaten met een overeenkomst tot een kantonnement. De besprekingen eindigden in 1664 zonder ander resultaat dan dat Lodewijk XIV toegezegd had niets te zullen ondernemen „que justement et avec participation de ses alliés". Misschien had De Witt het er nog niet bij gelaten, hadden in den verderen loop van dit jaar de Engelsche zaken niet al zijn aandacht opgeëischt.

Literatuur: V. d. H. (= PIETER VAN DEN HOVE OF DE LA COURT), *Interest van Holland* (Amst., 1662; 2e uitgave: Aanwysing der heilsame politike gronden en maximen —, Leiden, Rott., 1669; cf. VAN REES, *Verhandeling over de Aanwysing* —, Utrecht, 1851; over De Witt's aandeel: Fruin, Verspr. Geschr., VIII, 42, en cf. mijn Johan de Witt, 199); BUSSEMAKER, *Gesch. van Overijsel gedurende het eerste stadhouderlooze tijdperk*, 2 dln. ('s Grav., 1888—'89); DE BOER, *De woelingen in Stad en Lande in het midden der 17e eeuw* (Gron., 1893; cf. dez. in Tijdspiegel, 1891, I, 295); JAPIKSE, *Onlusten en Kuiperijen te Vere in 1664 en 1665* (in Navorscher, 1904); J. W. VAN SYPESTEYN, *Willem Frederik — en Johan de Witt* 1650—1664 (in Gesch. Bijdr. I; cf. Fruin Verspr. Geschr., VIII, 68); DUKER, *Gisbertus Voetius*, 3 dln. (Leiden, 1895—1915); FRUIN, *De Oudste Couranten in Nederland* (in Versp. Geschr., III, 1863); VAN BRAKEL, *Stukken betr. de Kamers der Noordsche Compagnie na afloop van het Octrooi* (in Bijdr. en Med. H. G. XXXI, 1); KERNKAMP, *Memoriën van den Zweedschen resident Harald Appelboom* (alsv., XXVII, 290); POSTHUMUS, *Adviezen uit — 1663 betr. den toestand — der textielnijverheid in Holland* (alsv., XXXVII, 1); AALBERS, *Rijklof van Goens, commisaris en veldoverste der Oost-Indische Compagnie, in zijn arbeidsveld* 1653/54 en 1657/58 (Gron., 1916; cf. TERPSTRA, *De vestiging der Nederlanders aan de kust van Koromandel* — Gron., 1911); GODÉE MOLSBERGEN, *De Stichter van Hollands Zuid-Afrika Jan van Riebeeck* (Amst., 1912); dezelfde, *Frankrijk en de Republiek der Vereenigde Nederlanden* 1648—1662 (Rott., 1902); KOLKERT, *Nederland en het Zweedsche imperialisme*. Inl. 1655 — Jan. 1656 (Deventer, 1908); G. L. GROVE, *Journalen van de admiralen van Wassenaer-Obdam en De Ruyter* — 1658—1660 (Werken H. G., 3e S., n° 23); litt. over de Spaansche successie, zie hierna, p. 224.

§ 5. De tweede Engelsche Oorlog (1665—1667).

Ook dit is een handelsoorlog. Hij had reeds gedreigd in de laatste jaren van Cromwell en haast voortdurend sedert de Restauratie. Niet de Koning zocht hem noch Clarendon, diens invloedrijke minister; deze oordeelde den binnenlandschen toestand, nu zooveel ernstiger dan tijdens Cromwell, niet gunstig voor een groote inspanning naar buiten; hij meende, dat de Engelschen beter zouden doen, om bij een goede verstandhouding tot

de Nederlanders dezen te bewegen van hun kapitaal-overvloed aan Engeland te leenen, ten einde de Engelsche economische kracht te versterken. Zoo oordeelden meerderen, ook enkele bekende schrijvers over economische onderwerpen. Maar de hoofdstrooming onder het volk was anders: men hoopte de gehate mededingers aan den overkant met geweld ten onder te brengen. Kwestie op kwestie, meestal van gering belang, deed zich voor over voorvallen ter zee, over door een der beide volkeren, verreweg het meest door de Engelschen, geleden of beweerde schade — en dit niettegenstaande men bij een nieuwe overeenkomst van 1659, evenals reeds in 1654, schoon schip gemaakt had en niettegenstaande men bij het verdrag van 1662 (hiervóór, p. 200) een uitweg voor zich toen voordoende klachten had trachten te vinden. Het teekent de stemming. De Staten toonden gewoonlijk ook hier vrij groote lankmoedigheid. Anderzijds blies de Engelsche gezant in Den Haag, Downing, al deze kwesties zooveel mogelijk op en in April 1664 diende het Engelsche Parlement bij Karel II een formeele beschuldiging in over de verongelijkingen, den Engelschen ter zee door de Nederlanders aangedaan: de Koning beloofde voor satisfactie te zullen zorgen.

De directe aanleiding tot het uitbreken van den oorlog lag ditmaal buiten Europa en wel binnen het gebied der West-Indische Compagnie, waar het Nederlandsche gezag het zwakst was. In 1661 reeds maakte in Engeland de pas opgerichte Koninklijke Afrikaansche Compagnie, waarbij de Koning zelf en vele aanzienlijken betrokken waren, zich meester van een paar kleine Nederlandsche nederzettingen in het gebied van de rivier de Gambia in Afrika. De Staten protesteerden, maar lieten het hierbij. In 1664 veroverde een expeditie onder Robert Holmes, door dezelfde Compagnie uitgerust, de belangrijke factorij Cabo-Corso (Cape Coast Castle) op de Goudkust. Iets later stelde een Engelsche vloot onder Richard Nicholls zich in het bezit van Nieuw-Nederland, de niet zeer bloeiende kolonie der West-Indische Compagnie, toen onder gouverneur Stuyvesant. Dit alles geschiedde onder de leus, dat Engeland hier oudere rechten, hetzij van ontdekking, hetzij anderszins had. Ditmaal lieten de Staten de Compagnie niet in den steek. Onmiddellijk na het inkomen van de tijding over Cabo-Corso besloten de Staten-Generaal De Ruyter, toen met een eskader in de Middellandsche Zee,

te gelasten naar Afrika, later ook naar Amerika, te gaan tot herovering van het verlorene (Oct. 1664). De Ruyter voldeed aan de opdracht, bracht den Engelschen op de Goudkust schade toe, maar slaagde er niet in het verlorene te herwinnen. Het besluit aangaande zijne zending bleef — het was ter Staten-Generaal niet op geheel regelmatige wijze genomen — geheim tot het einde van 1664. Spoedig nadat Engeland er van gehoord had, bracht het de vijandelijkheden naar Europa over. In Januari 1665 overviel een Engelsche vloot op de hoogte van Cadix een Nederlandsche koopvaardijvloot (uit de Middellandsche Zee: de zgn. Smirna-vloot), die met hulp van de convooiers den aanval afsloeg. Ondertusschen waren, reeds van den zomer van 1664 af, van beide zijden aanzienlijke oorlogstoerustingen begonnen. Men onderhandelde tegelijkertijd nog over een schikking: maar Engeland weigerde de veroveringen terug te geven. In Maart 1665 verscheen de Engelsche oorlogsverklaring, die door Nederland beantwoord werd met een beroep op de neutralen, om de Nederlandsche opvatting van het zeerecht—want ook deze was natuurlijk opnieuw inzet! — mede te helpen verdedigen. Het beroep bleef onbeantwoord. Ook de geallieerden: Denemarken en in het bizonder Frankrijk, verleenden voorloopig geen hulp; Lodewijk XIV, die met het oog op zijne toekomstplannen Engeland liefst niet wilde ontstemmen, bepaalde zich tot een vruchtelooze mediatie.

Het beloop van dezen oorlog is heel wat gunstiger geweest voor Nederland dan dat van den vorigen. Men dankte dit voor een belangrijk deel aan de onverdroten energie van De Witt, die zich ten doel gesteld had, om, nu het eenmaal oorlog geworden was, Engeland te leeren inzien, dat de Republiek recht had op een gelijke behandeling als van haar geëischt werd. De geldmiddelen waren in uitstekenden toestand. Holland kan zonder de minste moeite in 1664 ƒ 600.000 à 3 % en in het begin van 1665 nog eens 3 millioen à 4 % leenen; het beschikte bovendien over de jaarlijksche reductie-penningen, nu twee millioen, die ten bate van de vloot werden besteed. Het maakte zelfs een reserve-fonds, om zoo noodig aan te spreken. De andere gewesten, v.n. Zeeland, spanden zich naar vermogen eveneens in. De vloot zelf, reeds belangrijk sterker dan in 1652, werd opnieuw uitgebreid met 60 schepen, alle tijdens den oorlog op stapel gezet. Zij

onderging bovendien talrijke verbeteringen in allerlei opzicht. Tijdens dezen oorlog kon men voor het eerst het fundamenteele gebrek, gelegen in de uitrusting door vijf verschillende admiraliteiten — waaronder de Amsterdamsche zich zeer bizonder inspande —, te boven komen.

Het begin was inmiddels toch vrij ongelukkig. In den slag van Lowestoff (Juni 1665) werd de Nederlandsche vloot van ruim 100 schepen met een bemanning van ruim 20.000 man onder Obdam verslagen door een ongeveer even sterke Engelsche onder den hertog van York, broeder van den Koning. Het ontbrak ditmaal aan Nederlandsche zijde aan het noodige beleid: Obdam, tegen wiens aanvoering in den slag in de Sont Amsterdam reeds klachten had ingebracht, toonde zich niet op de hoogte van zijn zware taak. Hij zelf vloog met zijn schip in de lucht. De vice-admiralen Cornelis Tromp en Johan Evertsen brachten het grootste deel der vloot veilig in de havens terug. Toen greep De Witt zelf in het beleid op de vloot in. Hij bewerkte, dat een gevolmachtigde deputatie van drie personen namens de Staten-Generaal mede zou uitvaren, en hij zelf was hiervan natuurlijk het voornaamste lid. Ongetwijfeld heeft hij toen door zijn kloek voorgaan en door zijne methodische behandeling van zaken, die hij ook op de vloot toepaste, tot verbetering van den toestand belangrijk bijgedragen. Hij had een voortreffelijken medestander in De Ruyter, die, terugkeerend uit Amerika, onmiddellijk tot luitenant-admiraal van Holland en dus tot opvolger van Obdam benoemd was. De expeditie, met de staatsdeputatie aan boord, had Bergen in Noorwegen ten doel, waar een Oost-Indische retourvloot met een groot aantal koopvaarders was binnengevallen. Men passeerde, door een toeval, ongezien de Engelsche vloot, die reeds een mislukten aanval op de haven van Bergen gedaan had, haalde de koopvaarders af, maar werd op den terugtocht door een hevigen storm overvallen, die vrij groote schade aanrichtte. De oorlogsvloot hield zee, stak in October naar de Engelsche kust over, maar vond geen Engelsche vloot meer buiten. Tamelijk onvoldaan keerde De Witt in November in Den Haag terug; maar niet ontmoedigd.

De algemeene toestand was toen verre van gunstig. De krijgshaftige bisschop van Munster, die satisfactie voor allerlei grieven zocht en vooral Borculoo begeerde (cf. hiervóór, p. 165), was,

hopende op geldelijken steun uit Engeland, in September den oorlog begonnen. Het Nederlandsche leger, nu gesteld onder opperbevel van den tot veldmaarschalk benoemden Johan Maurits (den Braziliaan!) — Willem Frederik was in 1664 gestorven en zijn minderjarig zoontje Hendrik Casimir II stond onder voogdij zijner moeder —, toonde zich niet in staat Van Galen's inval in het Oosten van Gelderland en in Twente af te weren. Ook deden zich opnieuw Orangistische bewegingen voor: zelfs stelden twee Overijselsche gedeputeerden ter Staten-Generaal voor den Prins tot het kapitein-generaalschap te designeeren en dan aan het hoofd van een vredesgezantschap naar Engeland af te vaardigen. Van Beverningk, eens zoo nauw met De Witt geliëerd, bedankte als thesaurier-generaal, wat algemeen beschouwd werd als een bewijs, dat hij de toekomst voor de Loevesteinsche factie slecht inzag. Maar in het einde van 1665 en het begin van 1666 begon een gunstige ommekeer. Lodewijk XIV, die er zijn belang in zag De Witt te handhaven en ook zijnerzijds vreesde, dat Engeland de alleenheerschappij ter zee zou krijgen, verleende krachtens de alliantie onmiddellijk hulp tegen Munster en verklaarde daarna tevens den oorlog aan Engeland (Jan. 1666) onder belofte van de Staten, dat men niet dan gezamenlijk vrede zou sluiten. Munster werd nu spoedig uit de Republiek gedrongen en, bovendien door Brandenburg en de vorsten van Brunswijk-Lunenburg bedreigd, bewogen tot den vrede van Kleef (April 1666), waarbij de bisschop Borculoo voorgoed moest afstaan en zijne wapeningen beperken. Denemarken, hoewel het in den zomer van 1665 een door een toeval onuitgevoerd gebleven overeenkomst met Engeland gesloten had, om de Nederlandsche koopvaarders te Bergen te overvallen en den buit te deelen, verklaarde zich bereid tegen belofte van zware subsidiën een hulpvloot uit te rusten (Febr. 1666). Zweden, waar tijdens de minderjarigheid van Karel XI de rijksraad regeerde, wilde Engeland wel helpen, maar kon geen subsidiën hiertoe krijgen, evenmin als Munster deze gekregen had. Tevens wist De Witt de Orangistische beweging — ook Zeeland stelde in April 1666 de designatie van den Prins voor — ten tweeden male te ondervangen. Hij haalde de Prinses-Douairière over den Staten van Holland opnieuw te verzoeken zich met de opvoeding van haren kleinzoon te belasten, met inwilliging harerzijds van alle door hen in 1660 gestelde eischen. De commissie

van educatie (weêr was De Witt één der leden; Zuidpolsbroek was in 1664 †) herleefde (April 1666) en, met verwijdering van enkele door de Staten niet vertrouwde personen, werd een andere omgeving voor den jongen Prins samengebracht; de Geldersche edelman Johan van Gent trad in plaats van den heer van Nassau-Zuilestein, een onechten zoon van Frederik Hendrik, als gouverneur op voor de algemeene leiding der opvoeding. Ook De Witt zelf schijnt den Prins in staatkundige onderwerpen ingewijd te hebben. Maar van invloed op den vroegrijpen leerling, die reeds een tamelijk zelfstandig jongmensch was, merkt men weinig; van vertrouwelijkheid tusschen leerling en leermeester niets.

In 1666 ging het met den zeeoorlog beter. De Ruyter behaalde in den beroemden vierdaagschen zeeslag op de hoogte van het Noordvoorland op de Engelsche kust een overwinning op de Engelsche vloot onder Monk, nu hertog van Albemarle (Juni). De tweedaagsche slag op de hoogte van Nieuwpoort liep minder gunstig af door een onvoorzichtige, ontaktische handelwijze van Tromp, maar De Ruyter slaagde er in zonder groote verliezen naar de Zeeuwsche kust te retireeren (Augustus). Tromp werd nu na een hevigen twist met De Ruyter door de Staten van Holland uit den dienst ontslagen. De Engelsche vloot maakte van de gelegenheid gebruik, om een aantal koopvaarders in het Vlie te verbranden. Toen de vloot in September ten derden male uitgevaren was, begaf De Witt zich — nu alleen — nogmaals als gedeputeerde aan boord. De Ruyter was ziek. Een groote brand te Londen had in Engeland consternatie veroorzaakt. Bovendien was de niet zeer sterke Fransche vloot, die uit de Middellandsche Zee moest komen en waarop den geheelen zomer tevergeefs gewacht was — de Deensche bleef heelemaal weg —, eindelijk in het Kanaal gekomen. Nu was er misschien nog iets grootsch te doen. Het liep echter al weêr op teleurstelling uit. De vereeniging met de Fransche vloot kwam niet tot stand. De slag met de Engelsche werd gemist. Alles door toevalligheden, die op het onzekere zilte element toen zoo overwegenden invloed hadden. Toch was de stemming aanmerkelijk beter dan een jaar vroeger, toen de zee-campagne in October eindigde.

Evenals gedurende den eersten werd ook gedurende dezen tweeden oorlog haast voortdurend min of meer officieel over vrede onderhandeld. De Staten boden, onder invloed van den

X

X

[illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]
[illegible]
[illegible] X

toen minder gunstigen toestand, in het einde van 1665 Karel II de keuze tusschen twee grondslagen: terugkeer tot den toestand vóór (zooals ze eerst gewild hadden) ôf behoud van den toestand ten gevolge van den oorlog (wat voor Engeland voordeeliger was). Maar Karel II eischte meer, o.a. een oorlogsschatting. Nadat Frankrijk in den oorlog betrokken geraakt was, deed Engeland meerdere pogingen, om Nederland tot een afzonderlijken vrede over te halen; zij stuitten alle af op de weigering van de Staten, om zich van hunne bondgenooten los te maken. In deze onderhandsche besprekingen werd van Engelsche zijde de zeer Orangistische, maar ook zeer onvoorzichtige ritmeester in Nederlandschen dienst Buat betrokken. De Witt machtigde hem, met medeweten van de Staten van Holland en van D'Estrades, de Engelsche regeering omtrent de bedoeling der Nederlandsche vredesvoorwaarden in te lichten. Het kwam na eenige maanden uit, dat Buat de gelegenheid te baat genomen had, om tevens te correspondeeren over de belangen van den Prins: hij hoopte, evenals een kleine minderheid onder de Oranje-gezinden, dat Karel II 's Prinsen „inclusie" bij den vrede zou bedingen, zooals Cromwell zijne „seclusie" bedongen had. De ritmeester werd gevangen genomen en door het Hof van Holland, nadat dit, eerst aarzelend, door de Staten van Holland tweemaal vermaand was, om recht te doen — dit ongetwijfeld ook met het oog op den Franschen bondgenoot — wegens hoogverraad ter dood veroordeeld en terechtgesteld (Oct. 1666). Twee Rotterdamsche vroedschapsleden, Kievit en Van der Horst, door Buat als zijn voornaamste raadslieden aangewezen, redden zich door de vlucht. Het geval wekte veel opspraak; voor De Witt en de zijnen was de uitleg toen en later veelal ongunstig. Dit teekent alweêr de stemming tegenover hen. In werkelijkheid was er niets gebeurd dan dat iemand, die niettegenstaande ernstige vermaningen tot voorzichtigheid zich aan ongeoorloofde correspondentie had schuldig gemaakt, streng gestraft was. En dat Buat, al stond hij in Generaliteitsdienst, door het Hof van Holland gevonnist werd, was geheel in den haak, omdat de Staten van het gewest in 1656 zonder tegenspraak hadden besloten, dat alle ingezetenen van Holland, die in dienst der Generaliteit stonden, aan de rechtspraak van Holland zouden onderworpen zijn.

Eerst in het einde van 1666 kwam er wat schot in de onder-

handelingen. Karel II deed om den slechten financieelen toestand in zijn land, gevolg van zijn eigen wanbeheer, stappen tot toenadering; hij verklaarde zich nu bereid tot onderhandelen op den grondslag: Uti possidetis. Lodewijk XIV wenschte vurig vrede: Philips IV was gestorven (Oct. 1665) en de Fransche Koning wachtte voorzichtigheidshalve op het einde van den zeeoorlog om zekere aanspraken, die hij krachtens het devolutierecht [1]) op gedeelten van België wenschte te maken, met kracht te doen gelden. Reeds vóór het begin der eigenlijke onderhandelingen, die te Breda zouden gevoerd worden, kwam hij met Karel II overeen, dat hij zich in 1667 buiten den oorlog zou houden, mits Engeland gedurende een jaar niets vijandelijks tegen hem ondernam. Te Breda, waar Van Beverningk ook nu de voornaamste der Nederlandsche afgevaardigden was, stuitte men op vrij wat moeilijkheden over den uitleg van den aangenomen grondslag. De Staten hielden er onwrikbaar aan vast, dat hiermede ook alle vóór den oorlog hangende kwesties van schadevergoeding als afgedaan beschouwd moesten worden. Overigens toonden zij zich zeer toeschietelijk: plannen, om de afschaffing der acte van navigatie en duidelijker regeling van het saluut te eischen, lieten zij spoedig varen. Want direct bij het begin der onderhandelingen kondigde Lodewijk XIV zijne pretensiën ten opzichte van België officieel aan, terwijl onmiddellijk daarna een Fransch leger het land binnentrok — en dit wekte hier te lande een zeer levendige ontroering.

Terwijl men te Breda op het doode punt stond, raakte de Nederlandsche vloot in zee; Cornelis de Witt, zijn broeder vervangend, bevond zich ditmaal als gedeputeerde der Staten aan boord. Karel II had de groote onvoorzichtigheid begaan — in hoop op vrede! — om geen vloot van beteekenis uit te rusten. Zoo kreeg men gelegenheid een plan, door De Witt den geheelen oorlog door voor oogen gehouden, uit te voeren. De Ruyter koerste naar de Theems, bezette met zijn hoofdmacht de monding, terwijl een eskader onder Joseph van Gent (Tromp's opvolger) en met den ruwaard van Putten aan boord de Medway invoer, waar het een ernstige verwoesting onder de daar liggende Engelsche oorlogs-

[1]) Het privaat-recht, dat kinderen uit een tweede huwelijk uitsloot van de erfenis uit het eerste en dat in sommige deelen van België gold. Lodewijk's gemalin was uit het eerste, Karel II, de opvolger van Philips, uit het tweede huwelijk van dezen.

schepen aanrichtte (20—22 Juni). Daarna werd de Engelsche kust op verschillende plaatsen geblokkeerd: het omgekeerde 1653! Dit hielp afdoende. Engeland stemde nu toe in de opvatting van het „uti possidetis" der Staten en de vrede werd gesloten (31 Juli). De grondslag was ten slotte voor de laatsten niet onvoordeelig: Cabo-Corso en Nieuw-Amsterdam (New-York) bleven verloren, maar gewonnen werd het eiland Run, het eenige bezit van Engeland in den Oost-Indischen archipel, en Suriname, beide tijdens den oorlog genomen, het laatste door een Zeeuwsch eskader onder Abraham Krijnssen. Verdere winst bestond voor de Republiek in een verzachting van de acte van navigatie, nl. ten opzichte van uit Duitschland en België komende goederen, die voortaan met Nederlandsche schepen in Engeland zouden mogen worden ingevoerd, en in de aanneming door Engeland van een voorloopig handels- en scheepvaartverdrag, geldende in Europa, in den door de Staten begeerden zin. Overigens werd, o.a. ten opzichte van het saluut ter zee, het verdrag van 1662 bevestigd. Tegelijkertijd sloten Denemarken en Frankrijk vrede, terwijl de Staten zelf kort te voren door toe te stemmen in de afschaffing der „elucidatiën" van het verdrag van Elbing hunne verhouding tot Zweden (dat te Breda bemiddeld had) verbeterden. De Witt mocht terecht op dezen afloop roem dragen: het was grootendeels zijn werk.

Literatuur: JAPIKSE, *De Verwikkelingen tusschen de Republiek en Engeland van 1660—1665* (Leiden, 1900); PIERSON, *Beschouwingen over Holland's Welvaart bij Engelsche economisten der 17e eeuw* (in Versl. en Med. Kon. Acad. v. Wetensch., afd. Lett., IV[6], 90); SCHUYLER VAN RENSSELAER, *History of the city of New-York in the 17th century*, 2 dln. (New York, 1909, waar uitvoerige litt. opgaven over de gesch. van Nieuw-Nederland; cf. ook EEKHOF, *De Hervormde Kerk in Noord-Amerika*, 2 dln.; 's-Grav., 1913); SWINNAS, *Engelse, Nederlandtse en Munsterse Krakeelen*, 3 dln. (Rott., 1668); DER KINDEREN, *De Nederlandsche Republiek en Munster 1650—1666* (Leiden, 1871); JAPIKSE-PAGÈS, *Louis XIV et la guerre anglo-hollandaise* (in Revue Historique, t. XCVIII, 22); FRUIN, *Het Proces van Buat* (in Verspr. Geschr., IV, 261); JAPIKSE, *Buat als diplomaat* (in Bijdr. Vad. Gesch. IV[4], 55; cf. Bijdr. en Med. H. G. XXVII, 536).

§ 6. De ware „vrijheid" in gevaar (1667-1672).

Het succes, in den tweeden oorlog tegen Engeland behaald, strekte niet tot versterking van de positie der Loevesteinsche factie. De Witt werd, ook wel om zijn hier getoond beleid, beloond bij zijne derde herbenoeming in 1668 met een geschenk in

geld, terwijl zijn tractement verdubbeld werd (van ƒ 3000 op ƒ 6000): dit was alleen een persoonlijke hulde aan hem. In werkelijkheid daalde de kracht van de voorstanders der rechte „vrijheid" nu reeds. De tijd van Willem II raakte wat in vergetelheid. In het bizonder bemerkt men dit in Amsterdam, waar De Witt, al steunde de stad hem in den oorlog zonder terughouding, na den dood van Zuidpolsbroek minder houvast had. Men begon er eenigermate in verzet te komen tegen zijn eigen, nu zoo machtige positie in den staat. Vooral Gillis Valckenier, in 1665 voor het eerst burgemeester en die sedert den grootsten invloed te Amsterdam verwierf, dreef dit. Alle pogingen van De Witt, om met hem op vertrouwelijken voet te komen, faalden.

Men merkt het verschil het eerst bij een poging tot regeling van de toekomstige positie van den Prins van Oranje. Het was volkomen logisch, dat zulk een poging gedaan werd, nu Holland zich met de educatie belast had; het was beter dan opportunistisch af te wachten, wat de toekomst in dit opzicht zou brengen, zooals men tot nu gedaan had. Het voorstel ging uit van Valckenier en Gaspar Fagel, pensionaris van Haarlem, en moet beschouwd worden als de manifestatie van een middenpartij, die te Haarlem zich na 1650 gewoonlijk geuit had en nu meer aanhang kreeg. De Witt aarzelde niet het voorstel over te nemen, hopende zoo de eensgezindheid in Holland te kunnen bewaren. Zonder moeite werd het toen aangenomen en bekend onder den naam van Eeuwig Edict (5 Aug. 1667). Het bepaalde, dat de waardigheden van stadhouder en kapitein- en admiraal-generaal onvereenigbaar zouden zijn, terwijl in Holland het stadhouderschap voor altijd zou vernietigd worden; dit beteekende, dat de civiele en militaire ambten, vroeger door de Prinsen van Oranje bekleed, gescheiden zouden worden en dat Holland den jongen Prins, al werd deze in de wet met geen woord genoemd, op den duur alleen een militair ambt toedacht. Alle leden der regeering en alle ambtenaren legden den eed af, dat zij tegen deze wet niets zouden ondernemen; zelfs moest de raadpensionaris zich verplichten nooit eenig voorstel of eenige rondvraag in de Staten-vergadering tegen de beginselen er van te zullen doen. Terzelfdertijd trachtte Holland ter Staten-Generaal een acte van harmonie te doen aannemen, waarbij ook de andere gewesten de onvereenigbaarheid der genoemde ambten zouden

[illegible]

[illegible]

aanvaarden, terwijl dan tevens zou vastgesteld worden, den Prins zitting te verleenen in den Raad van State en, zoodra hij in zijn 23ste jaar gekomen zou wezen, nader te raadplegen over zijne aanstelling tot kapitein-generaal. Stellig in zijn geheel een merkwaardig ontwerp, om de republikeinsche idée en de monarchale positie van het Oranje-huis met elkander te verzoenen. Maar de andere gewesten, op Utrecht na, waren er niet zoo direct voor te winnen. Holland kwam voorloopig niet verder dan dat het een ook door het gewest opgeworpen voorstel tot aanstelling van twee veldmaarschalken: Johan Maurits en den Holsteiner Paulus Würtz, die zich in Zweedschen en Deenschen dienst onderscheiden had, er ter Staten-Generaal door kreeg (Jan. 1668). De bedoeling was legerverbetering, waarvan na den Munsterschen oorlog de noodzakelijkheid werd ingezien; maar de maatregel heeft niet zichtbaar geholpen.

Meer zorgen baarde de devolutie-oorlog. De Franschen maakten in 1667 snel veroveringen in België (Rijsel, Douay, Bergen enz.), dat nu in zeer slechten staat van verdediging was, zoodat de landvoogd, de markies van Castel-Rodrigo, een vrij krachtige persoonlijkheid, weinig of niets vermocht. Ook over de hieromtrent te volgen politiek bestond geen eensgezindheid tusschen Amsterdam en De Witt. De invloedrijke Van Beuningen, in dezen tijd als buitengewoon gezant te Parijs, achtte het beslist noodig front te maken tegen het machtiger wordende Frankrijk; hij was een der eersten hier te lande, die de denkbeelden voorstond van Lisola, een roerig Oostenrijksch diplomaat — deze protesteerde in een zeer bekend geworden geschrift: „le bouclier de l'état et de la justice”, tegen de Fransche aanspraken op België en ijverde voor een groote coalitie, v.n. van Engeland, Nederland en het huis Habsburg, tegen Lodewijk XIV. Anderen dachten aan steun zoeken bij Engeland, nu moeilijkheden met Frankrijk dreigden. Maar De Witt hield aan de alliantie met dit land vast; hij hoopte nog altijd door een overeenkomst met Lodewijk XIV het gevaar in België te kunnen afwenden. Zijn politiek scheen eerst succes te zullen hebben. Wel zonden de Staten spoedig na den vrede een buitengewoon gezantschap naar Engeland, o. a ook om middelen te beramen tot het beëindigen van den devolutie-oorlog. Wel verklaarden zij zich bereid tot een pandovereenkomst met Spanje, dat hun tegen een geldlee-

ning een deel van België — ongeveer het deel, dat De Witt in 1663 voor de veiligheid van Nederland noodig had geoordeeld — in handen zou stellen. Maar de meeste aandacht werd door De Witt aan besprekingen met D' Estrades gewijd. Werkelijk toonde Lodewijk XIV, in deze jaren nog gematigder dan later, om den ongunstigen indruk, dien zijn optreden in Nederland, Engeland en zelfs in verscheidene, ten deele nauw met hem verbonden staten maakte, zich spoedig tot een schikking met Spanje bereid. Dit laatste zou de keuze krijgen tusschen afstand van het door Frankrijk in de campagne van 1667 veroverde gebied of een nader aangegeven aequivalent (Luxemburg en Franche-Comté); in afwachting hiervan werden de vijandelijkheden gestaakt, terwijl de Fransche koning aan De Witt bovendien te kennen gaf, dat hij voor het geval van den dood van Karel II het kantonnement van België zou aanvaarden. De Witt slaagde er in de Staten van Holland te bewegen deze voorwaarden aan te nemen en zelfs, om, indien Spanje zich aan de Fransche voorwaarden niet wilde onderwerpen, het land hiertoe desnoods met geweld te dwingen; over het kantonnement spraken zij zich nog niet uit (Jan. 1668).

Zóó ver had De Witt de zaken gebracht, toen Engeland zich aanbood mede te werken aan de te treffen schikking. Karel II, die tegenover het buitengewone gezantschap eerst een zeer gereserveerde houding had aangenomen, oordeelde het, nadat Lodewijk XIV zijne zeer hooge eischen, om tot samenwerking, ook tegen de Republiek te geraken, afgewezen had (Dec. '67), geraden zich, onder invloed van de anti-Fransche stemming van het Engelsche volk, bij de Staten aan te sluiten. William Temple, een jong Engelsch diplomaat, bracht de boodschap hiervan in Den Haag: men zou tegelijk een defensieve alliantie sluiten. De Witt heeft deze voorstellen niet van harte omhelsd; hij vertrouwde Engeland niet en de schikking was immers reeds zoo ver gevorderd. Er was echter geen denken aan de Engelsche aanbiedingen af te wijzen; de publieke opinie, de stemming in de Statencolleges zouden dit niet geduld hebben. En Temple, ook een voorstander van Lisola's denkbeelden, was zoo toeschietelijk mogelijk: hij vereenigde zich met de Fransche vredesvoorwaarden; hij had geen bezwaar, om tegelijk met de defensieve alliantie het voorloopige handels- en scheepvaartverdrag van

[illegible]

[illegible]

1667 in een definitief om te zetten. Acht dagen na zijne aankomst waren èn de overeenkomst tot gezamenlijk optreden tot bemiddeling in den Fransch-Spaanschen oorlog èn de defensieve alliantie geteekend: de bestaande stemming maakte nadere beraadslagingen in de gewestelijke Staten overbodig. In twee opzichten was men nu verder gegaan dan eerst in De Witt's bedoeling had gelegen: de bemiddelingsovereenkomst bepaalde in één der geheime artikelen (die Lodewijk XIV spoedig kende!), dat men ook tegen Frankrijk met geweld zou optreden, indien dit zich aan de voorwaarden niet hield; de defensieve alliantie beteekende, omdat zij in de toenmalige omstandigheden in de eerste plaats als tegen Frankrijk gericht moest beschouwd worden, tot op zekere hoogte een keer in de buitenlandsche politiek der Republiek. Tot de eerste overeenkomst trad in beginsel drie dagen na hare totstandkoming Zweden, waar de anti-Fransche stemming voor het oogenblik ook sterk was, toe; dit is, wat men gewoonlijk de triple-alliantie pleegt te noemen.

In den grond der zaak was de politiek der Staten hier dezelfde als in den Noordschen oorlog: om het belang van Nederland, nu speciaal in België, gingen zij weer tot eigenmachtige arbitrage over, eerst in overleg met één der partijen, ten slotte ook zelfs zonder deze, maar dan gerugsteund door Engeland en Zweden. De Witt's politiek, om de zaak alleen met Frankrijk tot een goed einde te brengen, was eenvoudiger, daargelaten of zij nog niet op groote moeilijkheden ware gestuit. Nu was de Republiek in een alliantie, die, van welken kant men de zaak bekeek, als een eerste poging moest beschouwd worden tot verwezenlijking van Lisola's streven. Een zeer zwakke poging weliswaar! Want noch Engeland noch Zweden waren bereid iets te doen zonder subsidiën. En wie moest deze betalen! Men is bij de verdere uitwerking van de alliantie, noodig na Zweden's alleen principieele toetreding, kalmweg van de gedachte uitgegaan, dat Spanje het gelag te betalen had, het land, dat men tevens zoo noodig zou dwingen een deel van België af te staan! Geen wonder, dat het er weinig lust toe toonde, hoewel het eerst evenmin bereid scheen de Fransche voorwaarden te accepteeren. Lodewijk XIV zijnerzijds, zeer verstoord over de ook voor hem in de alliantie liggende bedreiging, dacht er over zijn aanbod in te trekken. In het voorjaar van 1668 leek toen een groote oorlog

ophanden. Hier te lande vermeerderde men het leger; opnieuw werd over een pandovereenkomst met Spanje onderhandeld. Dreigend vooral werd de toestand, toen de Fransche Koning Franche Comté liet bezetten. Maar De Witt hield zijn doel: de schikking, klaar voor oogen en werkelijk slaagde hij er in de diplomatie de zaken te laten afdoen, omdat het gematigd overleg ten slotte de overhand in Frankrijk behield. Hij zorgde er voor, dat de Staten Frankrijk zoo ver mogelijk tegemoetkwamen, er zelfs in toestemmende, dat Frankrijk aan de tenuitvoerlegging der bemiddelingsovereenkomst zou mogen medewerken, indien Spanje weigerachtig bleef. Op dezen grondslag werd een verdrag tusschen Frankrijk, Engeland en de Republiek geteekend (April). Maar Spanje hield zijne weigering ten slotte niet vol en toen kon de vrede spoedig te Aken gesloten worden (2 Mei); Spanje had uit het aangeboden alternatief gekozen, dat Lodewijk XIV zou mogen behouden, wat hij in den zomer van 1667 veroverd had (hij gaf dus Franche-Comté terug). De Witt mocht ook met eenige voldoening op dit werk terugzien; de groote schaduwzijde was, dat de toekomst van België onbeslist bleef, want hij had het plan tot het kantonnement er ten slotte niet kunnen doorhalen. De onderhandelingen over de triple-alliantie, hoofdzakelijk te Londen gevoerd, leidden terzelfdertijd tot een resultaat (5 Mei); Spanje verklaarde zich nog wel niet bereid subsidiën aan Zweden te betalen, maar de zeemogendheden hadden beloofd het hiertoe desnoods met geweld te zullen dwingen, en hiermede nam Zweden genoegen. Was het niet een curieuse loop van zaken en mocht men zich van zulk een alliantie veel beloven?

De positie van Nederland leek nu vrij sterk na Breda en Aken. Maar het is altijd een gewaagde onderneming de wet aan een ander te durven voorschrijven. Wilden de Staten dan de opperarbiters van Europa worden, hoorde men reeds vragen? Het ontstaan der idée is begrijpelijk, hoe ver zij in werkelijkheid van hunne bedoeling af lag. Toch schijnen zij de uit hunne politiek voortvloeiende consequentie niet voldoende begrepen te hebben, in zoo verre zij van nu af niet de uiterste waakzaamheid in acht namen; zij hebben, op het voorbeeld van De Witt zelf, te veel op hunne alliantiën vertrouwd. En inmiddels verkeerden ze reeds van den zomer van 1668 af in groot gevaar. Want Karel II, ge-

dachtig aan 1667 en verstoken gebleven van de geldelijke voordeelen, die ook hij van de samenwerking tegen Frankrijk gehoopt had, zocht reeds toen opnieuw de vriendschap van Lodewijk XIV en deze, in het bizonder verontwaardigd over het gedrag zijner Nederlandsche bondgenooten, wees hem nu niet af: vernietiging van de triple-alliantie moest het eerste doel zijner buitenlandsche politiek worden. Groote plannen van buitenlandsche en, voor zoover Engeland betreft, ook van binnenlandsche politiek — Karel II wilde Katholiek worden en tevens onbeperkt koning, wat hij met hulp van Lodewijk XIV hoopte te kunnen bereiken — kwamen bij de in diep geheim tusschen de beide koningen gevoerde onderhandelingen ter sprake. Voor Lodewijk XIV bleef de toekomstige strijd met Habsburg de hoofdzaak: hij eischte en verkreeg de erkenning zijner rechten op de Spaansche monarchie door Karel II. In deze onderhandelingen werd nu een alliantie tegen de Republiek de voornaamste trait d'union. Van wien van beiden het plan ditmaal uitging, is moeilijk uit te maken; Lodewijk XIV accepteerde in elk geval nu het denkbeeld, dat hem reeds in 1667 door Karel II gesuggereerd was: hij liet dus De Witt in den steek en aanvaardde tevens de kans, dat Engeland de eenige grootmacht ter zee zou worden. Vernedering, vernietiging ten deele zelfs van de Republiek, die zich in Europa zulk een machtige positie verworven had — en vroeger immers niet dan de beschermeling van Frankrijk en Engeland was geweest! — was de ware, gemeenschappelijke bedoeling. Sedert het einde van 1669 stond de oorlog tegen Nederland vast en was tevens uitgemaakt, dat deze aan de poging tot verwezenlijking van de binnenlandsche plannen van Karel II zou voorafgaan; dit laatste was de wensch van Lodewijk XIV geweest. In den zomer van 1670 werden de voornemens ten opzichte van de Republiek vastgelegd in een alliantie, bij gelegenheid van een bezoek van de hertogin van Orleans, zuster van Karel II, te Dover gesloten. De bondgenooten stelden de van weerszijden aan te wenden leger- en vloot-machten vast. Engeland zou Walcheren, Sluis met Cadzand en — volgens een nadere alliantie, te Londen in December 1670 gesloten, — ook nog Goeree en Voorne krijgen; Frankrijk mocht over de rest beschikken, mits de Prins van Oranje (die hiervan natuurlijk geheel onkundig was) zijn „avantages" bij het einde van den oorlog zou vin-

den. De wensch van Lodewijk XIV, om alles zoo goed mogelijk voor te bereiden, had, naar het schijnt, o.a. ten gevolge, dat de oorlog, oorspronkelijk op 1671 gesteld, één jaar werd verdaagd. De Fransche diplomatie deed inmiddels al haar best, om, met hulp van Fransch geld, de Republiek geheel te isoleeren, en slaagde hierin voortreffelijk. De anti-Fransche beweging van 1667 had, ook bij gemis aan leiding, tot niets geleid. Keizer Leopold I (sedert 1657) zelfs, die een zeer onstandvastige buitenlandsche politiek voerde — hij had in 1668 een deelingsverdrag van de Spaansche monarchie, waarop ook hij aanspraken zou kunnen doen gelden, aangegaan met Lodewijk XIV, maar liet ook Spanje niet geheel los —, verplichtte zich in 1671 tot neutraliteit in den oorlog tegen de Republiek. Verscheidene, zelfs van de voornaamste Duitsche landen, o. a. Beieren (1670) en Brandenburg (1669), waren met Frankrijk geallieerd. De bisschop van Munster en de keurvorst-aartsbisschop van Keulen Maximiliaan Hendrik van Beieren — deze ook bisschop van Luik — waren gaarne bereid aan den oorlog deel te nemen; de laatste had grieven, o. a. om de Nederlandsche bezetting in Rijnberg.

Hier te lande was men van den omvang van het dreigende gevaar niet op de hoogte, vóórdat dit vlak bij was. De geheimhouding van de Fransch-Engelsche onderhandelingen verklaart dit ten deele. De onvoldoende bezetting van de diplomatieke vertegenwoordiging van Nederland aan de voornaamste hoven juist in deze jaren voor een ander deel. Ook heeft men zeer weinig rekening gehouden met de toch wel zeer onrustbarende geruchten, die reeds in 1669 de ronde deden: half Europa, heette het, bedreigde ons en de machinatiën der Jezuïeten waren er de schuld van! Maar afgezien van deze geruchten, waren er ook vaststaande feiten genoeg, die zorg moesten baren, v.n. ten opzichte van Frankrijk. Een poging van De Witt, kort na den vrede van Aken, om opnieuw met Lodewijk XIV in nauwere aanraking te komen, werd duidelijk afgewezen. D' Estrades werd teruggeroepen; met zijn opvolger, Pomponne, bestond geen werkelijke vertrouwelijkheid meer, evenmin als in Frankrijk met Pieter de Groot, zoon van Hugo, die in 1670 als gewoon gezant te Parijs aankwam. De Fransche tarieven werden, in strijd met de alliantie van 1662, nu zeer verhoogd — het was

reeds vroeger begonnen — en de Nederlandsche scheepvaart ondervond in Frankrijk veel overlast. De Staten bleven hierop het antwoord niet schuldig: in het begin van 1671 verboden zij, weliswaar eerst na langdurige beraadslagingen, den invoer van Fransche wijnen en verhoogden de invoerrechten op Fransche manufacturen. Een tarievenstrijd dus! Ook vertoonde De Witt's Europeesche politiek van den zomer van 1668 af een duidelijke zwenking: hij legde het meer op versterking der triple-alliantie toe. Natuurlijk zonder gevolg, want Engeland was feitelijk reeds gedeserteerd. Na zeer moeizame onderhandelingen verklaarde Spanje zich eindelijk bereid, tegen een garantie van den vrede van Aken, de door Zweden voor de in 1668 gemaakte onkosten geëischte subsidiën te betalen; een verdrag hieromtrent kwam in 1670 tot stand en een deel der subsidiën werd betaald. Men handelde ook over de toetreding van Leopold I, maar zóó ver bracht men het niet meer. Tevens zocht De Witt in 1670 de defensieve alliantie met Engeland uit te breiden. Natuurlijk evenzeer tevergeefs. Uiterlijk liet overigens de verhouding tot Engeland niet veel te wenschen over. Er waren ook nu moeilijkheden, o. a. over de Engelsche bezittingen in Suriname en over een handelsverdrag voor de landen buiten Europa, maar zij hadden lang niet zulk een omvang als vroeger. Ook waren degenen, die Nederland's handel wilden deuken, niet zoo roerig als vóór 1665 — men hoort hen wel, v.n. in de tijdens den oorlog (1673) in het Lagerhuis uitgesproken rede van den Engelschen minister Shaftesbury, dat „Carthago" verwoest moest worden —, maar de afkeer van Frankrijk uitte zich veel sterker. De anti-Nederlandsche politiek van Karel II was nu niet nationaal. De Staten deden veel, om Engeland te behagen, in het bizonder in het tegemoetkomen aan kleinere klachten, o. a. over het roem dragen op den tocht op de Medway; het was bij voorbaat tot vruchteloosheid gedoemd. Ook Spanje trachtten de Staten meer in het gevlei te komen en Van Beverningk wist op een zending naar Madrid de stemming zoo te bewerken, dat kort daarna een verdrag gesloten werd, waarbij de beide landen elkander in het algemeen hulp toezegden bij een eventueelen aanval van Frankrijk (1671). Overigens wachtten zij lijdelijk af, wat de toekomst zou brengen. De wetenschap, dat het stellig geld zou kosten om verdere bondgenooten te vinden, schrikte

— te veel, naar het schijnt — af. In Duitschland en bij de Noordsche hoven werden in deze jaren in het geheel geen betrekkingen van beteekenis onderhouden. De zending van Pieter de Groot naar Zweden (1668—'69) had geen resultaat en Zweden toonde ook weldra neiging, om naar de Fransche zijde over te gaan. Eerst in het begin van 1672 ontwikkelden de Staten een levendige diplomatieke werkzaamheid door gezanten af te vaardigen naar de Skandinavische landen, naar Brandenburg en kleinere Duitsche hoven — wat heel laat!

Het lijdelijke in der Staten houding treft nog meer in hunne maatregelen ten opzichte van de landsdefensie. De in 1668 geworven troepen werden na den vrede van Aken afgedankt. Aandrang van den Raad van State bij de petitiën voor 1669 en 1670, om de landsverdediging beter te verzorgen, bleef onverhoord. Men vertrouwde er op, dat men in een landoorlog altijd wel middelen zou vinden, om den vijand af te weren! Groote zorgeloosheid spreekt uit zulk een opvatting. Eerst in het najaar van 1670 — onder den indruk van den inval van Lodewijk XIV in Lotharingen, die het begin scheen van een nieuwen, grooten oorlog in Europa — kwam er wat meer actie. Maar ernstige twisten in Holland tusschen Amsterdan en de andere steden onder aanvoering van Rotterdam, die zich over Amsterdam's heerschzucht beklaagden, stonden toen belemmerend in den weg. Ook tusschen Amsterdam en De Witt heeft het nooit zoo gespookt als in dien tijd. Er vormde zich een bepaalde anti-Wittiaansche partij in de stad; er werd een plan opgeworpen, om De Witt's macht te verminderen door hem het beleid der buitenlandsche zaken te ontnemen en hiertoe een afzonderlijken post in te stellen (waarvoor men het oog op Van Beuningen had). Het geschil tusschen den raadpensionaris en de stad kwam zeer duidelijk uit bij de tenuitvoerlegging van de acte van harmonie tusschen de gewesten, die eindelijk haar beslag had gekregen (Maart 1670); Valckenier zette toen tegen De Witt's zin in Holland door, dat de Prins in den Raad van State onmiddellijk een mede-beslissende stem — dus niet een bloot adviseerende — zou krijgen, zooals ook de andere gewesten wilden. Twee jaren vroeger — bij zijn meerderjarigheidswording — hadden de Staten van Zeeland hem reeds bij een bezoek aan Middelburg als eersten edele erkend en zijn vertegenwoordiger,

[illegible]

den heer Van Nassau-Odijk, in hun midden toegelaten. Toen waren ook de voogdij en de educatie van Holland opgehouden, zonder eenig spoor na te laten. Met deze dingen begon de afbrokkeling van de ware „vrijheid". Een eerste duidelijk blijk van 's Prinsen invloed op de staatkundige zaken merkt men in het voorjaar van 1671, toen hij na een vrij langdurig verblijf aan het Engelsche hof in Nederland terugkeerde. Onmiddellijk maande hij Zeeland aan toe te stemmen in de voorstellen tot legervermeerdering, waarover men het in Holland, dank zij De Witt's ernstige inspanning, eindelijk eens geworden was, — en Zeeland gaf zich direct gewonnen. Zij betroffen de lichting van tien nieuwe regimenten voet- en zes paardevolk benevens aanvulling der nog in dienst zijnde compagnieën. Tegelijkertijd waren maatregelen van financieelen aard, v. n. geldleening, aanhangig gemaakt. Bij de verdediging hiervan heeft De Witt zijn (later beroemd geworden) memorie geschreven over de „waardije van lijfrenten naer proportie van losrenten", waarin hij voor het eerst op wetenschappelijke wijze, ten bate van het staatsbelang, de waarde van een lijfrente, die tot nu toe schattingsgewijze was vastgesteld, berekende en trachtte aan te toonen, dat het voor het publiek voordeeliger was, om, ook zelfs bij de groote verlaging van de lijfrente (penning 14 in plaats van penning 12), die hij voorstelde, lijfrenten dan losrenten te koopen [1]). Hij bewees hiermede zijn groote wiskundige bekwaamheid. Maar het publiek toonde zich niet zeer willig, om zijn betoog te accepteeren, en de losrente-leening — een poging van De Witt in 1668, om deze op 3½ % te stellen, was door den tegenstand der regenten, immers belanghebbenden, mislukt — bleef de gewoonte.

Met de legervermeerdering van 1671 was men er natuurlijk lang niet. Onder indruk van de steeds duidelijker wordende gevaren van Fransche zijde werd in October door Holland voorgesteld nog 20.000 man in dienst te nemen, waarover de gewesten het in den aanvang van 1672 eens werden. Maar daarmede had men nog geen goed leger, evenmin als welvoorziene vestingen (want ook deze waren voortdurend verwaarloosd). Zelfs waren plannen tot versterking van Naarden, reeds in 1668 ont-

[1]) Zie over de zaak zelve o.a. Dr. Van Dorsten in Archief voor de Verzekeringswetenschap, X, afl. 2, en cf. Brieven van De Witt, IV, 442.

worpen, afgestuit op verzet van Amsterdam, terwijl besprekingen tusschen Utrecht en Holland over versterking van de Vechtlinie onvruchtbaar bleven. Men gevoelt bij deze voorbereiding sterk het gemis van een centrale legerleiding, waarin men vertrouwen had. Zeer duidelijk manifesteerde zich, reeds in 1671, de begeerte, om den Prins hiermede te belasten. Toen Gelderland er in November het voorstel toe deed, verklaarden alle gewesten zich er voor — behalve Holland. De Prins was immers, zei De Witt, zich op de letter der harmonie-acte beroepende, nog niet in zijn 23ste jaar gekomen. Zijne oppositie en die van een kleine groep in Holland met hem hield de benoeming een geruimen tijd op en bewerkte, dat de Prins ten slotte (Febr. 1672) slechts voor één veldtocht tot kapitein-generaal aangesteld werd op een zijne macht sterk aan banden leggende instructie (o. a. geen recht van patenten).

Toen was de oorlog vlak bij. Ten opzichte van Frankrijk maakte ook zelfs de grootste optimist zich geen illusies meer. Een brief van de Staten-Generaal, aan Lodewijk XIV in December 1671 geschreven, met deemoedig verzoek, om hun de oorzaken van zijn misnoegen mede te deelen, was op zeer hooghartige en dreigende wijze beantwoord. Engeland's bedoelingen doorgrondde men pas op het allerlaatst. Wel was men sedert 1671 overtuigd geen steun vandaar te zullen ontvangen. Downing — Temple, gewoon gezant sedert 1668, was reeds in 1670 teruggeroepen — eischte in het begin van 1672 op zeer hoogen toon onmiddellijk erkenning van het dominium maris en satisfactie voor een incident, de beweerde beleediging van de Engelsche koningsvlag, waaiende van een jacht met mevrouw Temple aan boord, op de Schelde door het niet groeten van onze daar liggende vloot. De Staten toonden zich zoo tegemoetkomend mogelijk, mits het beginsel der vrije vaart behouden bleef. Zij zonden zelfs nog inderhaast een buitengewoon gezant naar Engeland. Natuurlijk zonder resultaat! Onderwijl overviel een Engelsche vloot reeds een Nederlandsche koopvaardij-vloot in het Kanaal en bracht haar nu meer schade toe dan in 1665 bij Cadix. In de eerste helft van April werden daarop de oorlogsverklaringen van Frankrijk en Engeland hier bekend: de eerste, d.d. 6 April, kort, zich grondende op misnoegen van den Koning; de tweede, d.d. 26 Maart, lang, als om door de opnoeming van

[illegible]

ettelijke grieven het Engelsche volk zelf van de rechtmatigheid van dezen oorlog te overtuigen. Spoedig daarna volgden Munster en Keulen.

Literatuur : VAN DIJK, *Bijdrage tot de geschiedenis der Nederlandsche diplomatie.* Hand. met Frankrijk en Spanje 1668—1672 (Utrecht, 1851); DER KINDEREN, *De Nederlandsche Republiek en Munster 1666—1697* (Leiden, 1874); WORP, *Het plan voor de reis van den Prins van Oranje naar Zeeland in 1668* (in Bijdr. Vad. Gesch., IV[1], 224); litt. over de algemeene Europeesche verhoudingen, hierna, p. 224.

II. NEDERLAND IN DEN STRIJD OM HET POLITIEKE EVENWICHT IN EUROPA (1672—1713).

De Spaansche successie — Mignet heeft het reeds gezegd — vormde de spil, waarom de heele regeering van Lodewijk XIV draaide. En op heel Europa had zij haren invloed. Werd de Fransche koning, met ter zijdestelling der renuntiatie, de erfgenaam, hij steeg van zelf tot den machtigsten monarch in Europa, onderwijl men hem in Frankrijk zelf reeds in 1667 aspiratiën naar een wereldmonarchie toeschreef [1]). Vurig Katholiek, absoluut vorst scheen Lodewijk XIV de plaatsvervanger van Philips II in een ander land, waar men hem evengoed in zijn streven steunde als Spanje het Philips II gedaan had. Hiertegen verhief zich het eerst Lisola's stem; hiertegen ontstond langzamerhand een machtige, Europeesche beweging. Zij kreeg allen tijd tot ontwikkeling, want de laatste Spaansche Habsburger, wien men een zeer kort leven beschoren achtte, stierf pas in 1700. Min of meer negatief was haar doel in den aanvang, in zoo verre zij tegenover een wereldmonarchie, waarvoor men vreesde, of althans tegenover één overheerschende mogendheid, die Lodewijk XIV stellig voor zich wenschte, een evenwichtstoestand wilde handhaven tusschen de min of meer nationale rijken, die zich in Europa gevormd hadden — idée, die men sedert het einde der 15e eeuw aanwezig kan achten en die zich eerst tegen de Habsburgers gericht had. Positief werd haar doel ten slotte, toen zij het toelegde op een verdeeling van het Spaansche rijk onder de naast gerechtigden, ten einde zoo de „balance" niet te verstoren. In deze beweging en in de oorlogen, die zij deed ontstaan, heeft Nederland onder leiding van Willem III een

[1]) In het geruchtmakende pamflet van D'Aubéry: Des justes prétensions du Roy sur l'Empire.

zeer gewichtige rol gespeeld, geheel als groote mogendheid. Ingezet was zij hier te lande reeds vóór 1672, maar toen met het beperktere doel: de zekerheid van België ten bate van Nederland's veiligheid. Onder Willem III kreeg zij een weidscher strekking. Dit moest wel, omdat men in 1672 ondervond, wat men zelf van Frankrijk kon duchten. Een overeenkomst met Lodewijk XIV, zooals De Witt deze gewild had, verdween toen vrij wel geheel uit den gezichtskring onzer staatslieden.

De Nederlanders misten, heeft P. L. Muller [1]) eens opgemerkt, na 1648 een groot gemeenschappelijk doel. Er is waarheid in. Zelfs na 1672 spelen zij hunne Europeesche rol niet van harte — op enkele oogenblikken na, als in 1688. Het is, of ze zich steeds bewust bleven, dat de van hen gevergde inspanning eigenlijk hunne krachten te boven ging en dat ze niet terug konden, omdat er langen tijd niemand was, die hunne rol kon overnemen. Tot Engeland het deed! Er ontstond hier te lande ook geen literatuur van beteekenis over de evenwichtspolitiek, zooals in Frankrijk en v.n. in Engeland. Achter de meeste handelingen van Willem III, nadat hij in 1672 Nederland gered had, voelt men het volk niet. Het is de regeering, die handelt, en Willem III beheerscht haar, steeds beter. Hij gebruikt Nederland's rijkdom en kracht, zeker ook ten bate van de Nederlanders en hunne verworven vrijheid zelf, maar een tikje direct nationaal belang meer in zijne politiek zou niet geschaad hebben. Evenals ten tijde van Frederik Hendrik, maar veel doorzettender nu, wordt de Oranje-vorst na de revolutie van 1672, die de „ware vrijheid" ten grave schijnt te dragen, de leider en van zelf staat hij weêr meer in het centrum dan De Witt. Ook nu wordt echter het centraal gezag quâ talis niet versterkt. De regeeringsvorm blijft, wat hij was, al komen er andere personen op het kussen der stedelijke regeeringen.

Literatuur [2]) : MIGNET, *Négociations relatives à la succession d'Espagne*, 4 dln. (Paris, 1835—1842); LEGRELLE, *La diplomatie française et la succession d'Espagne*, 4 dln. (Paris et Gand, 1888—1892); LONCHAY, *La rivalité de la France et de l'Espagne aux Pays-Bas* (in Mémoires Couronnés, publiés par l'acad. royale de Belgique, t. 54); PRIBRAM, *Franz Paul, Freiherr von Lisola : 1613—1674* (Leipzig, 1894); DOLLOT,

[1]) Nederl. Spectator 18 Jan. 1902.

[2]) Wij noemen hier de v.n. werken over de Spaansche successie, vooral die ook voor onze geschiedenis van belang zijn; men raadplege verder ook Lavisse, Histoire de France, VII² en VIII¹ (met litt. opgaven).

Les origines de la neutralité de Belgique et le système de la barrière (Paris, 1902); PREUSZ, *Wilhelm von England und das Haus Wittelsbach im Zeitalter der spanischen Erbfolgefrage*, I (Breslau, 1904; het inl. ged. hiervan); KAEBER, *Die Idee des europäischen Gleichgewichts in der publizistischen Literatur vom 16 bis zur Mitte des 18 Jahrhunderts* (Berlin, 1907).

§. 7. De strijd om het bestaan in 1672 en 1673.

Zoo menige staat, als zoo menig individu, heeft in zijne ontwikkeling een crisis door te maken, waarbij het om zijn leven of althans om zijn leefwijze zooals de betrokkene dit verkiest, gaat. Aldus Frankrijk in de 15e, Pruisen in de 18e, Duitschland in de 20e eeuw; aldus Nederland in 1672. De volkskracht is onder leiding van Willem III, eerst zeer krachtig door De Witt gesteund, groot genoeg gebleken, om de crisis te doorstaan. Toch was zij niet zoo frisch als honderd jaar vroeger. Er waren, heeft Willem III na de overwinning gezegd, ook in Holland steden, die zich bij een aanval op hare muren niet ten besten verdedigd zouden hebben. Men treft echter ook zeer vele voorbeelden van goeden burgerzin en opofferingsgezindheid aan. De strijd was zeer zwaar, de vijand te land zoo overmachtig. En meerderen stonden tegenover één. Wij kregen alleen eenige hulp van Spanje krachtens een in het voorjaar van 1672 met den zeer doortastenden landvoogd in België, den graaf de Monterey, getroffen overeenkomst, uitbreiding van het verdrag van 1671. Ook de groote keurvorst koos nu onze zijde; bij een in Mei met de Staten gesloten verdrag zegde hij tegen subsidiën hulp toe, maar deze legde niet van den aanvang af gewicht in den schaal. Daarentegen ging Zweden geheel naar Fransche zijde over: het verplichtte zich in April tegen aanzienlijke subsidiën tot neutraliteit met de belofte, om aan den oorlog deel te zullen nemen, indien Denemarken of een Duitsch vorst Nederland te hulp mocht komen.

De aanval kwam zeer snel op. Louvois, de Fransche minister van oorlog, had van langer hand zijne toebereidselen kunnen treffen en groote voorraden opgehoopt in het Keulsche gebied, waar den bondgenoot eenige vestingen (o.a. Bonn en Neusz) ten gebruike waren afgestaan. De munitie was voor een deel van uit Amsterdam zelf geleverd. In Mei trok het leger van ± 120.000 man onder persoonlijk bevel van Lodewijk XIV, bijgestaan door

de bekende veldheeren Condé en Turenne, uit Charleroi op. Het ging door het Luiksche, met mijding van België, langs de Maas naar Visé, liet Maastricht, dat de eenige, wel voorziene Nederlandsche vesting was, liggen en zwenkte toen rechtsaf naar den Rijn, om van het Oosten Nederland binnen te vallen. Eerst werden einde Mei de door de Staten-troepen bezette vestingen in de Rijnstreek (hiervóór, p. 165) op één dag aangetast: zij vielen alle binnen 4 à 5 dagen. De hoofdmacht van het Nederlandsche leger onder bevel van den Prins, wien gedeputeerden te velde ter zijde stonden (o.a. Van Beverningk), was opgesteld aan den IJsel. Tot nieuwe wervingen was in het voorjaar nogmaals besloten, zoodat op papier een leger van 28 regimenten voet- en 14 regimenten paardevolk bestond met nog 485 compagnieën voor de garnizoenen (samen ruim 100.000 man). Maar hiervan was in Mei nog niet de helft bijeen: de Prins had aan den IJsel 30.000 man, vrij slecht uitgerust en zonder veel tucht. Een klein gedeelte hiervan stond in den bek van de Betuwe, aan den Rijn; en dit kreeg den Franschen aanval te verduren. Want Lodewijk XIV, een krijgsplan van Turenne volgende, trok bij het tolhuis in de buurt van Elten — evenals Alva in 1572, maar in omgekeerde richting — over den Rijn[1]). De verdediging, eerst opgedragen aan De Montbas, commissaris-generaal der cavalerie, een Franschman in Nederlandschen dienst, die voor de dreigende overmacht zijn post verliet, daarna in der haast aan Würtz, was niet zeer krachtig; toch bleef de overtocht over den Rijn, zonder brug, later tot een groote oorlogsdaad opgevijzeld, een waagstuk, waarbij de Franschen eenige gevoelige verliezen leden (12 Juni). Het Nederlandsche leger, nu in den rug bedreigd, trok na overleg met gedeputeerden van Staten-Generaal en Raad van State, bijtijds terug. Besloten werd Utrecht — toen buiten de Waterlinie — niet te verdedigen en het leger op te stellen op de grens van Holland. Hier waren, onder krachtigen aandrang van De Witt, reeds verscheidene maatregelen voor de verdediging genomen. Burgers en boeren waren, als in 1629, te wapen geroepen (Mei); een klein deel van hen was naar den IJsel geweest. Bij de eerste slechte berichten was verder besloten tot het stellen der noodige inundatiën. Maar de uitvoering der maatregelen stuitte op veel verzet. Toen

[1]) Waal en Rijn splitsten zich toen bij Lobith.

het leger, na aftrek van de in Gelderland achtergelaten garnizoenen ± 3 à 4000 voetknechten en 5000 ruiters sterk (waarbij het hulpcorps uit België, door Monterey te rechter tijd gezonden, zonder dat Spanje daarom direct in oorlog met Frankrijk raakte; evenmin als de Staten in 1658 met Zweden), in de Waterlinie aankwam, moest hier nog zeer veel gebeuren. Maar het gelukte gereed te komen, vóórdat de Fransche hoofdmacht, die zonder veel moeite de IJselvestingen nam, maar door de moeilijkheden van de proviandeering en de verdeeling van het leger over het bezette gebied wat opgehouden was, goed en wel te Utrecht — de stad capituleerde — was gevestigd. Op dat oogenblik bevonden zich behalve Gelderland (waar alleen Nijmegen zich tot 9 Juli verdedigde; de Schenkenschans was zonder slag af stoot overgegeven) en Utrecht ook Overijsel, Drente en een deel der Ommelanden in 's vijands handen. Zij waren aangevallen door een Munstersch-Keulsch leger, waarbij een Fransch hulpcorps onder den hertog van Luxembourg; nergens was tegenstand van eenige beteekenis geboden vóór Groningen, dat door Karel Rabenhaupt zeer krachtig verdedigd werd (21 Juli—28 Augustus). Dit redde ook Friesland. Tevens werd een inval van een Fransch legertje, dat door België gekomen was, in Zeeuwsch-Vlaanderen bij Aardenburg afgeslagen door het moedige gedrag van den vaandrig Elias Beeckman (27 Juni). Dit bevrijdde Zeeland van alle gevaar.

Levendig herinnert de toestand in den zomer van 1672 aan dien van honderd jaar vroeger. Ook nu waren Holland en Zeeland het bolwerk, dat, hoe zwaar bedreigd, stand hield. Ook nu was de macht ter zee hierbij een factor van het grootste belang. De Nederlandsche vloot onder bevel van De Ruyter met Cornelis de Witt als gedeputeerde naast zich, opnieuw voortreffelijk uitgerust, had weliswaar de vereeniging der Engelsche en Fransche vloten niet kunnen voorkomen, maar bood op de hoogte van Solebay aan beide het hoofd (begin Juni); de Engelsche onder York leed een gevoelige nederlaag, de Fransche had zich buiten gevecht gehouden. De Ruyter bewaakte verder de kust; zelfs werd een deel der matrozen in de Waterlinie gebruikt In Juli werd de vijandelijke vloot bij een poging tot landing op de hoogte van Den Helder door storm overvallen, zoodat zij terug moest [1]). In

[1]) Later is de verhindering minder juist toegeschreven aan een dubbele ebbe, die aan den storm vooraf ging (cf. Fruin, Verspr. Gesch., IX, 161).

Augustus slaagde De Ruyter er in een Indische retourvloot, die in de Eems was binnengevallen, naar Holland te geleiden Hier kon men tegen den vijand op!

Ondertusschen ging door het kleine, smalle gebied, dat zich staande hield, een golf van onrust. Sedert den inval in de Betuwe was er een panische schrik over Holland gekomen. Een deel der regenten even goed als der bevolking werd er door aangegrepen. De koers der staatsobligatiën daalde nu voor het eerst en voor korten tijd op de Amsterdamsche beurs angstwekkend snel. Ter Staten van Holland op voorstel van Leiden en daarna ter Staten-Generaal werd na den inval in de Betuwe besloten deputatiën naar Lodewijk XIV en naar Karel II te zenden, om vrede te vragen. Onder de bevolking heerschte de bitterste stemming tegen de regenten, terwijl een beweging, om den Prins de waardigheden zijns vaders terug te geven, bij den dag in kracht toenam. Verwijten werden op verwijten gestapeld en in het bizonder De Witt golden de aanvallen. Verrader schold men den man, die zich met inspanning van alle krachten aan de verdediging wijdde, van geen onderhandelingen had willen weten, maar had voorgesteld, om de regeering naar Amsterdam over te brengen, en daar als in een laatste bolwerk tot het uiterste wilde volharden. In den laten avond van 21 Juni werd een aanslag op zijn leven gedaan (dicht bij de Gevangenpoort) door vier Haagsche jongelieden, die hem ernstig verwondden; één hunner, Jacob van der Graaff, werd gevat en terechtgesteld, wat vrij algemeen als een schande werd beschouwd. Van dien dag af eindigde de invloed van De Witt, die eenige weken ziek bleef, op den verderen loop der gebeurtenissen.

Deze werd nu juist uitermate spannend. Pieter de Groot, één der afgevaardigden naar Lodewijk XIV, kwam terug met het bericht, dat Frankrijk alleen wilde onderhandelen, indien de deputatie volmacht kreeg. Zij werd verleend (26 Juni), hoewel het verzet hiertegen in Holland vrij sterk was geweest, vooral van de zijde van Amsterdam, dat zich voortdurend zeer kloek gedroeg, en van de steden in het Noorder-kwartier; bovendien ter Staten-Generaal van de zijde van Zeeland. De Orangistische beweging werd van dien aard, dat de bevolking de vroedschappen in de meeste steden noodzaakte, het Eeuwig Edict te herroepen en zich voor den Prins te verklaren; het eerst te Dordrecht, waar ook Cornelis de Witt, ziek van de vloot terugge-

keerd, gedwongen werd de acte van herroeping te teekenen. Rotterdam, waar de beweging fel was, stelde daarop de zaak in de Staten van Holland aan de orde (1 Juli) — tegen den eed in! — en na raadpleging hunner committenten door de gedeputeerden ging zij er vlot door: in den nacht van 3 op 4 Juli besloten de Staten het Edict op te heffen — dit laatste op voorstel van Amsterdam — en den Prins tot stadhouder te verheffen. In Zeeland had de verheffing tot stadhouder den vorigen dag reeds plaats gehad. Toen benoemden de Staten-Generaal den Prins tot kapitein- en admiraal-generaal; hij kreeg tevens het recht der patenten. De ware „vrijheid" had het afgelegd; de staatkundige toestand van vóór 1651 was hersteld. Juist toen bracht De Groot, uit de Fransche legerplaats bij Zeist, de voorwaarden van Lodewijk XIV; hij en zijne mede-gedeputeerden durfden het, niettegenstaande hunne volmacht, niet aan ze zonder meer aan te nemen: zij hadden afstand der Generaliteitslanden aangeboden. De eischen waren dan ook buitensporig: afstand van al het gebied buiten de Unie zelf benevens Delfzijl en vrijwel al het land tusschen Rijn en Maas; oorlogsschatting van 20 millioen livres; intrekking van de plakkaten tegen den Franschen handel en vrije uitoefening van den Roomsch-Katholieken godsdienst; jaarlijksche aanbieding van een gedenkpenning aan den Koning als bewijs van dankbaarheid voor het behoud der onafhankelijkheid. Dit laatste zette de kroon op het werk! Er waren toch nog twee steden (Leiden en Gouda), die in de Staten van Holland adviseerden deze voorwaarden aan te nemen, althans ze niet zonder meer af te slaan. Maar de algemeene stemming was: afwijzen. Amsterdam, waarvoor Van Beuningen het woord voerde, sprak er zich zoo sterk mogelijk tegen uit en de Prins, wiens advies werd ingewonnen, eveneens. De onderhandelingen met Frankrijk werden dan ook afgebroken. Kort daarop werden de eischen van Engeland bekend. Zij waren, tegelijk met die van Frankrijk, nader omschreven in het op 16 Juli tusschen dit land en Engeland gesloten verdrag van Heeswijk (waar Lodewijk XIV toen vertoefde en waar de Engelsche ministers Buckingham en Arlington hem bezochten) — en niet minder hoog: erkenning van het dominium maris en betaling van 10.000 £ per jaar voor de haringvisscherij op de Noordzee; één millioen £ oorlogsschatting; afstand van Walcheren, Goeree en Voorne met Sluis en Kadzand (deze twee laatste kwamen dus

niet aan Frankrijk!); een handelsverdrag in de Indiën; de souvereiniteit voor den Prins over het gebied, dat vrij bleef. Binnen tien dagen moest dit alles aangenomen zijn. Men ziet, hoe zeer de bondgenooten zich hunne overmacht bewust waren! Maar de Prins gaf nu als zijne meening te kennen, dat men „sigh liever aen stucken behoort te laten houden als sulcken accoort te maecken". Er werd dan ook niet ernstig meer over gedacht er op in te gaan. Wel onderhandelde Oranje zelf, die, zooals vele anderen, meende, dat zijn oom met zijne verheffing tot stadhouder gepaaid zou wezen, nog in het geheim met Engeland; zelfs bood hij aan den vrede te doen sluiten op haast dezelfde voorwaarden, met inbegrip zijner souvereiniteit, als Engeland gesteld had. Men moet, om dit te begrijpen, den precairen toestand van het land niet uit het oog verliezen. Maar hij kwam met Karel II niet verder: hij overschatte den invloed van het dynastiek belang op den stand van zaken. Hetzelfde deden de enkele Loevesteiners, die zich in het geheim met Frankrijk in verbinding stelden, hopende, dat Lodewijk XIV nu, vreezende voor den te grooten invloed van Engeland, zijne eischen zou matigen. Hun optreden — ten onrechte aan De Witt zelf geweten — beantwoordde veel minder aan de wenschen der publieke opinie dan dat van Willem III; men beschouwde terecht Frankrijk nu als den grootsten vijand.

In de tweede helft van Juli, toen de pas beschreven onderhandelingen plaats vonden, was de algemeene toestand wel iets verbeterd. De Waterlinie, voor het eerst in hare volle uitgestrektheid gebruikt met hoofdposten te Muiden (Johan Maurits), Nieuwerbrug (hoofdkwartier: Oranje), Gouda (graaf van Hoorn), Schoonhoven (Louvignies, commandant der Spaansche hulptroepen), Gorkum (Würtz), was, hoewel lang niet in alle puntjes in orde, in staat het Fransche leger tegen te houden. Het aantal troepen vermeerderde en de Prins trachtte met alle middelen de krijgstucht te verbeteren. Lodewijk XIV keerde naar Frankrijk terug. Een deel van het leger onder Turenne trok naar Brabant, maar slaagde er niet in Den Bosch, juist bij tijds met eenige Spaansche troepen versterkt, in te nemen. Het bezettingsleger, onder Luxembourg gesteld, was voor verder actief optreden nauwelijks sterk genoeg. De Keizer, door den keurvorst van Brandenburg aangespoord, sloot met de Staten een verdrag tot hulpverleening tegen subsidiën, die in staatsobligatiën zouden uitbe-

taald worden (25 Juli), en begon een leger in de Rijnstreken samen te brengen. Dit beteekende nog wel niet heel veel, zooals spoedig aan het licht kwam — Leopold I dacht alleen aan een demonstratie —, maar Lodewijk XIV achtte het nu toch noodig het leger onder Turenne naar de Rijnstreek te dirigeeren, zoodat Brabant verder vrij bleef.

Ook naar binnen toe had Oranje's verheffing een gunstige uitwerking. Maar de rust keerde lang niet onmiddellijk terug. In de steden, zoowel als op het platteland gistte het nog geweldig. De beweging, zich scherp in pamfletten uitende tegen de regenten, hield aan. Zij hadden het land met opzet weerloos aan Frankrijk overgeleverd. Wie hiervan niet vast overtuigd waren, meenden althans, dat een streng onderzoek noodig was. Een stemming van bittere vijandschap heerschte vooral tegen de De Witten, tegen De Groot (die de vlucht nam naar België) en tegen diens zwager De Montbas (die na zijne veroordeeling door den krijgsraad om zijne houding in de Betuwe naar het Fransche legerkamp gevlucht was en dus den schijn zeer tegen zich had!). Cornelis de Witt werd zelfs door Willem Tichelaar uit Piershil beschuldigd een aanslag op het leven van den Prins te hebben beraamd, en op last van het Hof van Holland — tegen zijne rechten als Dordtsch burger in — naar Den Haag overgebracht en op de Voorpoort opgesloten (24 Juli). Johan schreef uit de ziekenkamer brieven aan de Staten van Holland en aan den Prins, om tegen enkele der tegen hem geuite aanklachten te protesteeren: het had geen uitwerking, te minder omdat de Prins op De Witt's vraag om een verklaring omtrent zijne zorg voor de verdediging ontwijkend antwoordde. Kort na zijn herstel diende de raadpensionaris, begrijpende, dat zijn tijd voorbij was, na een waardige verdediging van zijn werk zijn ontslag in, dat hem onmiddellijk verleend werd; overeenkomstig een hem vroeger gedane toezegging werd hem een plaats in den Hoogen Raad gegeven. Maar tot zitting nemen als raadsheer kwam het niet. Het Hof veroordeelde den ruwaard onder invloed van de volksstemming en zonder eenig wettig bewijs van schuld aan het hem ten laste gelegde — hij had ook op de pijnbank niets bekend! — tot eeuwige verbanning uit Holland met vervallenverklaring uit al zijne ambten; zonder opgave van redenen! Het vonnis werd 20 Augustus 's morgens vroeg uitgesproken. Dien eigen dag kwam het tot een hartstoch-

telijke volksbeweging in Den Haag, onder den indruk van de onvoldaanheid over het vonnis. Den dood eischte men. Onder ophitsing door enkele der ergste vijanden van de De Witten, terwijl de regeering van Den Haag even goed als de Staten van Holland en dier Gecommitteerde Raden een zeer slappe houding aannamen, drong in den laten namiddag, onder voorgaan van den zilversmid Hendrik Verhoeff, een deel der schutterij, opgecommandeerd tot bewaking der gevangenis tegen de menigte [1]), de Voorpoort binnen, sleepte den ruwaard en Johan, die zich hier ter afhaling van zijn broeder sedert den morgen bevond, naar buiten en vermoordde hen; op afgrijselijke wijze werden daarbij de lijken verminkt. De droeve dag herinnert aan dien van Oldenbarnevelt's terechtstelling: ook nu vielen twee mannen ten slachtoffer aan hunne staatkundige overtuiging; maar nu was het wat men later de lynchwet is gaan noemen, die op hen werd toegepast: van een wettige terechtstelling geen spoor. Toch is er in den grond der beide gevallen deze overeenkomst, dat de straf werd opgelegd om verzet tegen de wordende eenheid in de Republiek; dit vergoelijkt het beestachtige optreden der Haagsche schutterij geenszins, het geeft er slechts de verklaring van. Men voelde instinctmatig, dat het regeeringssysteem der Loevesteinsche factie voor de groote rampen in niet geringe mate verantwoordelijk was en wreekte dit op hen, die als de hoofden werden beschouwd, hoewel zij, bep. Johan, het meest hadden gedaan, om de gevolgen van het systeem te ondervangen. Men lette op de plotselinge uitbarsting: van een complot, in vorige dagen beraamd, is geen steekhoudend bewijs; wel van overprikkelde stemming. En dus evenmin van eenige schuld van Willem III aan dezen moord, al is meermalen, ook toen ter tijd reeds, beweerd, dat dit wel het geval was. Verwijten mag men den Prins, die op den moorddag afwezig was, dat hij na zijn terugkeer zijne autoriteit niet gebruikt heeft, om de schuldigen te doen straffen, er zelfs tegen heeft gewaarschuwd dit te doen om de „commotie", die het zou veroorzaken, — ja enkele der meest schuldigen (Tichelaer; Van Banckem, schepen van Den Haag) heeft begunstigd.

[1]) Tegelijk met een paar compagnieën cavalerie, toen de eenige bezetting van Den Haag; deze werden om een gerucht van nadering der boeren uit het Westland, die Den Haag zouden komen plunderen om ± 2 uur naar de toegangen van Den Haag ter bewaking gezonden.

Ook met de zoenoffers van 20 Augustus was de wraakbegeerte niet bevredigd. Er werd aangedrongen op zuivering van de stedelijke regeeringscolleges. Ook tegen deze uiting der beweging, evenmin als tegen het geraas over de De Witten, is de stadhouder ernstig opgetreden. Weldra stelde Gaspar Fagel, in 1670 benoemd tot griffier der Staten-Generaal en nu opvolger van De Witt geworden, in de Staten van Holland voor den Prins te machtigen tot het verzetten van de wet in de steden. Het voorstel werd goedgekeurd (28 Aug.) — niet van harte, want verschillende gedeputeerden teekenden hiermede hun eigen doodvonnis. Nu ging eene commissie namens den Prins de steden rond en verving de meest bekende Loevesteiners door Oranje-gezinden. Een persoonswisseling dus alleen en waardoor volstrekt niet grondig schoonmaak werd gehouden. De nieuwe regeerders vormden evengoed een côterie als de afgetredenen en zelfs bleef de oude zuurdeesem hier en daar wel degelijk zitten, terwijl zij door opneming van Loevesteinsche elementen of door ontevredenheid van anderen weldra versterkt werd. Een kern van voorstanders der „ware vrijheid" blijft dus bestaan; men bemerkt hunne aanwezigheid tusschen 1672 en 1702 van tijd tot tijd wel degelijk. Verder dan tot deze persoonswisseling reikte de begeerte van de groote meerderheid niet. Men vindt hare verlangens het best samengevat in het rijmpje:

„Oranje boven en Wit onder,
Die 't anders wil, die sla de donder".

Alleen te Amsterdam werden eischen van verdere strekking gehoord: v.n. aanstelling van de kapiteins en luitenanten van de schutterij uit de burgerij en niet uit de regeering. Ook in Friesland sputterde men, vrij heftig zelfs, tegen de oligarchie en hare gebruiken. Maar dergelijke uitingen vertoonden nu nog geen levensvatbaarheid. Na het verzetten van de wet keerde de rust van zelf terug.

Maar de vijand stond nog op eenige uren van Den Haag. Zwaar hadden de bezette gewesten, v.n. Utrecht, van zijn druk te lijden; groot waren de schattingen, die hij hief. Willem III spande zich reeds in September in, om hem te verdrijven. Maar zijne krachten waren hiertoe niet voldoende. Aanslagen op Naarden en Woerden mislukten (hier sneuvelde Zuilestein). In November waagde de

Prins het met de geheele cavalerie en een 6000 man voetvolk door Brabant naar den Rijn te trekken, hopende, in vereeniging met de daar aanwezige keizerlijk-Brandenburgsche armée, Bonn te nemen. Maar de vereeniging kwam niet tot stand en een stoutmoedige aanslag, dien de Prins op Charleroi deed, had door het invallen van den winter geen succes. Ondertusschen maakte Luxembourg van 's Prinsen afwezigheid gebruik, om in Holland te vallen, waartoe de vorst hem een geschikte gelegenheid bood. De Franschen trokken van Woerden over Zegveld om Bodegraven en Nieuwerbrug heen, maar werden te Zwammerdam door dooi overvallen en achtten het raadzaam terug te gaan. De graaf van Königsmarck, toen belast met de verdediging van het middenste deel der linie, had zich met zijne hoofdmacht bij Alfen geposteerd, terwijl de kolonel Paynwin, die te Nieuwerbrug lag, bij de nadering der Franschen op Gouda terugtrok. Zoo konden de Franschen ongehinderd over Bodegraven naar Woerden verdwijnen, onderweegs schandalige buitensporigheden bedrijvende; de herinnering er van bleef lang bewaard door het veel gelezen „Advis fidèle d'un véritable Hollandais", een op last der Staten door Wicquefort naar aanleiding dezer gruwelen geschreven werk. Het beloop der zaak bewees, dat de toestanden in het leger nog niet geheel deugden; Paynwin werd gefusilleerd. Onder de bevolking had hier en daar, bep. te Leiden, een paniek geheerscht; van de Staten van Holland was ook geen groote kracht uitgegaan. In het Noorden viel nog vóór het einde van dit rampjaar een succès te boeken: Rabenhaupt hernam Coevorden.

Gedurende het grootste deel van 1673 bleef de toestand onveranderd. De belangrijkste gebeurtenissen vielen ter zee voor. Hier bood De Ruyter, nu luitenant-admiraal-generaal, terwijl de door den Prins met hem verzoende Tromp den post van luitenant-admiraal van Holland bekleedde, den Franschen en Engelschen het hoofd in de groote slagen van Schooneveldt, waar tweemaal kort na elkander gevochten werd (Juni), en Kijkduin (Augustus) en verhinderde alle landingspogingen. Het bleek opnieuw, wat onze vloot waard was: zonder hare kracht zou Holland menschelijkerwijze gesproken aan 's vijands genade overgeleverd geweest zijn. Te land begon het in den nazomer ook beter te gaan: een nieuwe aanslag op Naarden had nu succes (Sept.). Dit woog zwaarder dan dat Maastricht zich na een roemrijke verdedi-

ging onder De Fariaux moest overgeven (Juli). Gunstiger werden nu ook de buitenlandsche omstandigheden. De groote keurvorst had zich om de eerst zoo slappe houding van den Keizer en uit vrees van verwoesting zijner eigen Kleefsche landen wel met Frankrijk verzoend (vrede van Vossem: Juni 1673); maar èn de Keizer èn Spanje werden juist nu bereid gevonden aan Frankrijk den oorlog te verklaren: de eerste mits ruime subsidiën te zijner beschikking gesteld werden; het andere, mits de Staten zich verplichtten mede te werken tot het herstel van den toestand bij den vrede van de Pyrenaeën, waartoe ook de Keizer en Spanje onderling zich verbonden; bovendien kreeg Spanje afstand van Maastricht toegezegd. De hierover gesloten verdragen (Augustus 1673) beteekenen den geheelen ommekeer in de buitenlandsche staatkunde der Republiek, die, zich reeds aankondigend vóór 1672, nu voorgoed zijn beslag had gekregen: met de oude vijanden tegen de nieuwe, de vroegere bondgenooten. Nu waagde Willem III ten tweeden male den tocht naar den Rijn en nu werd Bonn verrast (12 Nov). Reeds een paar weken vroeger had Luxembourg bevel gekregen (einde Oct.) Utrecht te ontruimen om de gevaren, waarmede Frankrijk, dat zelf den oorlog aan Spanje verklaarde, zich bedreigd vond. Hij deed dit, na een laatste schatting geheven te hebben, en bracht zijne troepen onverlet naar Frankrijk terug. De IJsel-vestingen en het Oosten van het land werden in het voorjaar van 1674 opgegeven. De Munsterschen en Keulschen hunnerzijds verdwenen ook toen pas. Maar niettegenstaande deze gedeeltelijke bezetting mocht men toch vóór den winter van 1673 het directe gevaar voor Nederland's bestaan als geweken beschouwen.

Literatuur: DE BORDES en VAN SYPESTEYN, *De verdediging van Nederland in 1672 en 1673*, 2 dln. ('s Grav., 1850); *Notulen gehouden ter Staten-vergadering van Holland* (1671—1675) door CORNELIS HOP — en NICOLAAS VIVIEN — (uitg. Japikse in Werken H. G., IIIe. S., no. 19); ROUSSET, *Histoire de Louvois* —, 4 dln. (Paris, 1862—'64); DE SÉGUR, *Le Maréchal de Luxembourg et le Prince d'Orange*: 1668—1678 (Paris, z. j.); F. G. SLOTHOUWER, *De buitengewone ambassade naar het Zweedsche Hof in 1672* (in Bijdr. Vad. Gesch., III[6], 81); HORA SICCAMA en DER KINDEREN, alsvoren, p. 111 en 223; P. L. MULLER, *Nederland en de Groote Keurvorst* (in Bijdr. Vad. Gesch., II[6], 169); KRÄMER, *De Nederlandsch-Spaansche diplomatie vóór den vrede van Nijmegen* (Utrecht, 1892); P. L. MULLER, *Nederland's eerste betrekkingen met Oostenrijk* (Amst., 1870; cf. Verspr. Gesch., 282); F. G. SLOTHOUWER, *Staatkundige Woelingen in Friesland* — 1672 en 1673 (in Bijdr. Vad. Gesch., III[1], 337); FRUIN, *Willem III en zijn geheime onderhandelingen met Engeland* (in Verspr. Geschr., IV, 338; cf. BLOK *in Hand. Lett.* 1906/7, 125,); JAPIKSE, *Geheime onderhandelingen van Johan de Witt met Frankrijk in 1672?* (in Onze Eeuw, VI[4], 457); WIJNNE, *Het proces van Cornelis de Witt* (in den bundel: Geschiedenis — 1872 —, p. 230); FRUIN, *de Schuld*

van Willem III en zijn vrienden aan den moord der gebroeders De Witt (in Verspr. Gesch., IV, 357; cf. ook KERNKAMP in *Vragen des Tijds* 1905, I, 225; DEN BEER POORTUGAEL in *Tijdspiegel* 1905, I, 286, en KRÄMER in *Onze Eeuw*, IV, 462).

§ 8. De oorlog met Frankrijk tot 1678.

Niettegenstaande den rustigen en berustenden aard, die het Nederlandsche volk eigen is, werkt toch de 17e eeuwsche staatkundige geschiedenis meer dan eens passionneerend. Neem de Unie-ontwikkeling met hare verrassende wendingen en uitleggingen van de bondsacte. Neem de groote figuren, die, altijd zonder vast omschreven positie, de staatsmachine laten loopen, terwijl alleen de Staten zelf met hunne rechten pal schijnen te staan. De tragische conflicten van 1618, 1650 en 1672 dienen als veiligheidskleppen. Schadelijke gevolgen voor het geheel hebben ze niet, want de éene groote man wordt onmiddellijk door den ander vervangen. Nu weêr Willem III, in zijn rustige zelfbeheerschende kracht ook zoo door en door Hollandsch. Een zwak gestel van jongsaf, maar een sterke wil en een groote geest. Terwijl men niet merkt, dat aan zijne opvoeding bizondere zorg besteed is, toont hij zich toch in 1672 onmiddellijk in staat op militair en op staatkundig gebied leiding te geven. Een geboren leider! In vasthoudendheid evenaart hij vader Willem: voor hem wordt het tegengaan van Frankrijk's wereldmacht het levensdoel, dat hij zonder overhaasting — hij is nooit buitengemeen werkzaam — nastreeft en bereikt. In wijdheid van blik overtreft deze man, die werkelijk schijnt te bezitten wat men genie pleegt te noemen, al de Oranje's en de beide groote raadpensionarissen vóór hem. In grootmoedigheid legt hij het, evenals Maurits, af bij zijn overgrootvader, zooals zijne houding tegenover de De Witten in 1672 en later tegenover andere tegenstanders bewijst; de behandeling, hem in zijne jeugd aangedaan, de betrekkelijk enge omstandigheden, waarin hij deze had doorgebracht, mogen tot gedeeltelijke verontschuldiging dienen. Anderer meening dan de zijne verdraagt hij moeilijk; hij is bepaald eer- en heerschzuchtig, zonder daarbij in de eerste plaats aan eigen voordeel te denken; evenals de regenten is hij van volksinvloed op de regeering niet gediend. Welk een loopbaan: van eersten burger der Republiek, zooals de Loevesteiners hem gaarne noemden, tot haren beheerscher, tevens koning van Engeland en overmachtig tegenstander van Lodewijk XIV!

Hij trof het met de hulp, die hij bij de voornaamste dienaars der Republiek vond. Gaspar Fagel, gesproten uit een oorspronkelijk Geldersche familie — zijn vader was lid van den Hoogen Raad van Holland —, was zeer bekwaam en handig en diende met liefde de politiek van den Prins. Daarom kon de omvang van het raadpensionarisambt geheel blijven als onder De Witt; Fagel werd alleen verplicht van zijne correspondentie aan den stadhouder mededeeling te doen en natuurlijk werd de algemeene invloed minder. Stadhouder en raadpensionaris konden het nu weêr zoo goed vinden als Willem I en Buys, als Maurits en Oldenbarnevelt in de eerste jaren. En met Hendrik Fagel, broeder van Gaspar en diens opvolger als griffier, was het niet anders: beiden wisten zich te effaceeren tegenover Oranje en zoo toch een belangrijke rol te spelen. Het griffierschap was in 1672 in tweeën gesplitst: Fagel voor de buitenlandsche zaken (en tot 1795 bleef dit ambt in de familie); een ander voor de binnenlandsche. Er was ook, in Holland zelf, op aangedrongen het raadpensionarisambt te splitsen, maar de meerderheid der Staten bleek er op gesteld één minister met de volle macht te behouden (tractement nu: ƒ 12.000). Ook Govert van Slingelandt, secretaris van den Raad van State (sedert 1664), al was hij een neef van De Witt, werkte goed met Oranje samen. Van zelf kwam nu het gewicht van het bewind weer meer in het centrum dan in Holland te liggen: als ten tijde van Frederik Hendrik; zoo werd oogenschijnlijk de macht der Staten-Generaal weer grooter. Als toen werd het van 1672 af opnieuw gewoonte, dat belangrijke, bep. buitenlandsche zaken in afzonderlijke commissiën (samenstelling: hiervóór, p. 137), afgedaan werden, en zelfs werden deze zgn. secrete besognes tot een vaste instelling; ten tijde van De Witt was het nooit verder gekomen dan dat voor bepaalde opdrachten (b.v. de deputatiën ter zee) commissiën met volmacht ingesteld werden.

De gunstige wending der zaken, in 1673 ingetreden, bleek in den aanvang van 1674 al duidelijker Het afbreken der onderhandelingen in den zomer van 1672 was van korten duur geweest. Reeds in het einde van dit jaar hadden onder Zweedsche bemiddeling nieuwe besprekingen plaats, waarbij de eischen van Lodewijk XIV en Karel II reeds heel wat lager bleken. Zij leidden er toe, dat officieele onderhandelingen begonnen te Keulen (zomer

1673), die eerst niet veel voortgang hadden. Willem III hoopte ook toen op afzonderlijken vrede met Engeland en werkelijk werd de volksstemming, zich uitende in het Parlement en dezerzijds handig bewerkt, zeer ongunstig ten opzichte van het voortzetten van den oorlog; een sterke beweging openbaarde zich tegen de Katholieke neigingen van het Hof. Ook Spanje ijverde, wat het kon, om dezen vrede tot stand te brengen: anders zou het zelf ook met Engeland in oorlog moeten geraken. Tot bespoediging van zaken verleenden de Staten den Spaanschen gezant te Londen volmacht, om op door hen aangeboden voorwaarden den vrede te teekenen. Toen durfde Karel II niet weigeren. De voorwaarden van den tweeden vrede van Westminster (Febr. 1674) waren trouwens voordeelig genoeg voor hem na de nederlagen, door de Engelsche vloot geleden. Engeland kreeg 2 millioen gulden (het grootste deel hiervan diende tot aflossing van de schuld van de Stuarts aan het Oranje-huis [1]); het dominium maris werd erkend op de Brittannische Zeeën, nu omschreven als zich uitstrekkende van kaap „Finis terrae" (= Landsend) tot Stadtland (Statenland) op de kust van Noorwegen,— dit onder uitdrukkelijk beding, dat deze erkenning niet zou mogen strekken tot belemmering der vrije visscherij. Het handels- en scheepvaartverdrag van 1668 werd bevestigd (en in het einde van het jaar door een nieuw van dezelfde strekking vervangen). Wederzijdsche veroveringen werden teruggegeven, wat ten gevolge had, dat New-York, tijdens den oorlog heroverd, aan Engeland bleef, en Suriname, verloren gegaan, aan Nederland. De beide landen zouden elkander tegen hunne vijanden niet steunen. In zijn geheel beschouwd mag men dezen vrede, die, de eer van de vlag aan Engeland latende, in het wezen de vrijheid der zee en het Nederlandsche zeerecht behield — na de eischen van 1672! —, als een gelukkige uitkomst beschouwen. Keulen en Munster, wier kans na den terugtocht der Franschen verkeken was, sloten te Keulen ook vrede (April-Mei); de Staten beloofden aan het eerste geen bezetting meer in Rijnberg te zullen leggen; ten opzichte van Munster keerde men terug tot den toestand van vóór den oorlog. De verdere onderhandelingen te Keulen werden nu afgebroken. Versterkt werd de buitenlandsche positie der Staten bovendien door verdragen van hulpverleening tegen subsidie-

[1]) Cf Worp in Bijdr. Vad. Gesch., III[10], 186.

betaling met de vorsten van Brunswijk-Lunenburg, met Brandenburg, dat nu opnieuw de zijde der Staten koos (deze legden ook geen bezettingen meer in de vestingen, Kleef enz., in zijn gebied) en eindelijk met Denemarken (Juni en Juli).

Is het wonder dat Willem III populair was als iemand na zulk een succes, waarvan de eer hem ook werkelijk voor een groot deel toekwam? Reeds in Februari 1674 stelde Haarlem ter Staten van Holland voor het stadhouderschap erfelijk te verklaren in de mannelijke linie; een regeering zonder stadhouder was schadelijk gebleken, zei de stad ter toelichting, en diende dus voortaan vermeden. De zaak ging er zonder tegenstand van beteekenis door. Het lid der Ridderschap, waarvan Willem III ook weer eerste edele was, werd toen tevens op zijn verlangen met eenige nieuwe leden vermeerderd. Zeeland volgde spoedig Holland's voorbeeld en de Staten-Generaal verklaarden ook het kapitein-generaalschap benevens het door hen begeven stadhouderschap van de Generaliteitslanden op dezelfde wijze erfelijk; ongeveer gelijktijdig was de vraag aan de orde: wat met Utrecht, welks gedeputeerden, evenals die van Gelderland en Overijsel, zich na de bezetting uit de Generaliteitscolleges hadden verwijderd, te doen? In Holland bestond eenige neiging het als veroverd gebied te beschouwen; het had zich immers zoo slecht verdedigd in 1672, zei men. Maar het gewest zelf stelde hier tegenover, dat het door het Unieleger niet verdedigd geworden was. Oranje, wiens invloed bij de regeling dezer zaak zeer groot was, adviseerde Utrecht jure postliminii opnieuw tot de Unie toe te laten, maar het gebied aan de grens, waarop Holland versterkingen had opgeworpen, aan dit gewest te laten. Zoo beslisten toen de Staten-Generaal en deze machtigden den Prins tevens de wet in het Utrechtsche te verzetten. De laatste maakte hiervan gebruik, om in Utrecht een regeeringsreglement in te voeren (April 1674), dat dit gewest, waarvan hij nu ook erfstadhouder werd, in zeer sterke mate van hem zelf afhankelijk maakte: benoeming van de geëligeerden, telkens voor drie jaar, en aanvulling der Ridderschap aan hem; evenzoo de benoeming van de vroedschappen in de steden, telkens voor één jaar; het recht, om gedeputeerden ter Generaliteit voor onaangenaam te verklaren. In beginsel was toen ook besloten, Gelderland en Overijsel weer in de Unie toe te laten, onder deze voorwaarde, dat het eerste gewest voortaan één lid in

den Raad van State en Groningen hier twee leden zou benoemen. Dit geschiedde echter niet direct na de ontruiming. Eerst regelden gedeputeerden van de Staten-Generaal er bij provisie de nieuwe regeering. Toen gebeurde er in het begin van 1675 iets zeer merkwaardigs: door de stad Nijmegen eerst en daarna door den landdag van Gelderland zelf werd, naar het schijnt niet zonder medewerken van den Prins of althans van de Fagels, besloten, hem de hertogelijke waardigheid van dit gewest aan te bieden. De souvereiniteit aan de orde, nu in ernstiger vorm dan toen Valckenier in 1672 bij de beraadslagingen over het Eeuwig Edict in de Amsterdamsche vroedschap, zonder bijval te vinden, voorgesteld had den Prins graaf van Holland te maken! Willem III maakte haar tot een punt van discussie in haast de heele Unie door aan de gewestelijke Staten in zijne stadhouderschappen hunne meening te vragen. Een zeer sterke oppositie openbaarde zich toen in Holland en vooral in Zeeland. De motieven, die aangevoerd werden, waren zeer verschillend. Maar het hoofdmotief, al werd het slechts even openlijk uitgesproken, was het behoud van de „vrijheid": onder den „zoeten naam" hiervan zouden de ingezetenen meer genegen zijn zware lasten te dragen dan „onder eenen oppervorst". De handhaving van „de oude en loffelijke regeering dezer landen", d. w. z. de Staten-regeering, werd uitdrukkelijk gewenscht. Zóó sterk beïnvloedde deze oppositie den Prins, dat hij voor het aanbod van Gelderland bedankte; in een zeer scherpen brief aan Zeeland gaf hij tevens te kennen, dat men ten onrechte meende, dat de „vrijheid" van hem iets te vreezen had of dat het om eigen grootheid te doen geweest was; deze hadden juist de zoogenaamde voorstanders der „voorregten en vrijheden" gezocht! In Gelderland en Overijsel werden nu ook regeeringsreglementen ingevoerd (Febr.-Maart 1675), die deze gewesten op dergelijke wijze als Utrecht van den stadhouder, ook hier erfstadhouder, afhankelijk maakten. Het geval is bizonder leerzaam: hoe stevig blijkt eenerzijds de Staten-regeering, het meest nog in het sterk Calvinistische Zeeland, wortel geschoten te hebben; hoe sterk blijkt reeds de Unie-band, zoodat Gelderland geen souvereiniteit kan opdragen, omdat de anderen het niet willen, en men zelfs oppert, of het wel mag! En hoe contradictoir is anderzijds de oppositie, die geen souverein wil, maar wel duldt, dat aan één persoon een macht wordt opgedragen, die hem boven de sou-

vereinen, immers boven de Staten, stelt! De ontwikkelingskiemen, in de geschiedenis onzer Republiek sedert 1572 aanwezig, komen meer en meer tot rijpheid: de Staten zijn al over het midden heen; Oranje raakt er aan toe. De gebeurtenissen van 1672 hebben aan de Oranje-macht een nieuwen duw naar boven gegeven: nooit was een Oranje nog zoo rijk geweest ook in effectieve macht als Willem III nu. Zijn neef in het Noorden, Hendrik Casimir II, profiteerde er ook van. Reeds in 1672 op 15-jarigen leeftijd tot stadhouder van Friesland uitgeroepen [1]), werd hij in 1675 ook erfstadhouder in Friesland, terwijl Drente in 1676 de survivance aan Willem III aanbood; alleen Stad en Lande deed aan deze erfelijkheidsverklaringen niet mede.

Van 1674 af is de oorlog tegen Frankrijk van anderen aard: het gaat nu weêr om de Habsburgsche macht, vooral in België, en de Republiek werkt er aan mede, om haar te verdedigen, op meer dan één gevechtsterrein. De oorlog wordt zeer algemeen: Brandenburg en Denemarken raken in strijd met Zweden (resp. 1674 en 1675), zoodat in Noord-Duitschland en de Oostzee ook gevochten wordt; ook Nederland en Zweden verklaren elkander den oorlog. Maar de coalitie — de „groote liga", zooals men haar toen noemde — kan niet goed tegen Lodewijk XIV op. Vooral Spanje blijkt buitengemeen zwak en moet eigenlijk verdedigd worden. De Staten houden een groot, nu veel verbeterd leger (± 70.000 man; het veldleger is hoogstens ± 30.000 man) op de been, betalen groote bedragen aan subsidiën, zoodat de schuld bedenkelijk stijgt, maar de coalitie verliest toch. Vooral in België is Willem III niet opgewassen tegen Condé, zijn eersten, en Luxembourg, zijn lateren tegenstander hier (sedert 1675); de laatsten hebben eenheid van actie in hun leger voor boven de veelheid van zinnen in het leger der Spaanschen, Keizerlijken en Nederlanders; groote rampen worden slechts door de behendigheid en de onmiskenbare bekwaamheid van Willem III als tacticus voorkomen. In 1674 bezetten de Franschen Franche-Comté en overwinnen bij Seneffe; Willem III neemt Grave, dat met Maastricht nog in Fransche handen gebleven is. In de volgende jaren maken de Franschen groote veroveringen in België door telkens vroeg in het jaar en snel hun slag te slaan. In 1677 lijdt Willem III opnieuw de

[1]) Zijne moeder Albertina Agnes bleef toch de voogdij feitelijk uitoefenen tot 1679, toen haar zoon meerderjarig werd.

nederlaag bij Mont-Cassel. Ter zee gaat het wel iets beter. De Fransche vloot, al heeft zij een voortreffelijk admiraal in Duquesne, is tegen de Nederlandsche niet bestand. Wel mislukt een tocht van De Ruyter in 1674 naar de West-Indiën, waar hij tevergeefs tracht zich van Martinique meester te maken; maar in 1675-1676 helpt hij met succes de Spanjaarden tegen de Franschen, die een opstand op Sicilie begunstigen, in de Middellandsche Zee (slagen bij het eiland Stromboli en de Etna; hier wordt De Ruyter gewond en sterft kort daarop). Tromp bestookt de Westkust van Frankrijk, eigenlijk om daar een dreigenden opstand van Fransche ontevredenen, v. n. Hugenooten, met wie Oranje in connectie staat, te ondersteunen (1674), treedt in 1676, met toestemming der Staten, in Deenschen dienst en verslaat de Zweedsche vloot tot tweemaal toe (in 1678 keert hij wegens ongenoegen in Denemarken terug en wordt dan in De Ruyter's plaats luitenant-admiraal-generaal). Hier in het Noorden wint de coalitie ook te land: de groote keurvorst overwint de Zweden bij Fehrbellin (1675), en behaalt daarna belangrijke voordeelen.

De in het algemeen ongunstige loop van zaken wekte hier te lande spoedig ontmoediging. En Lodewijk XIV, met wien herhaaldelijk onderhandsche besprekingen over vrede plaats hadden, bood den Staten zulke gunstige voorwaarden: Maastricht terug en handelsvoordeelen. Het is zeer begrijpelijk, dat er onder de regenten neiging opkwam, om afzonderlijk vrede te sluiten. Het meest te Amsterdam. Zij richtten zich daardoor van zelf tegen Willem III, want deze verzette zich met hand en tand tegen het in den steek laten van de bondgenooten. Vooral toen in 1676 de reeds lang te voren aangewezen gezanten te Nijmegen bijeenkwamen, om de officieele onderhandelingen onder Engelsche bemiddeling (Temple) te beginnen, werd het conflict scherp. Voelt men de overeenkomst met den strijd om den Munsterschen vrede? Maar nu was Willem III het sterkst. Ook hij was teleurgesteld over het uitblijven van succes: hij zocht echter het remedie in versterking der coalitie. Engeland moest toetreden! De gedachte van Lisola († 1674) werd nu door Willem III ten volle overgenomen. Aan hare verwezenlijking had hij reeds meer dan eens gedacht, maar de ongunstige stemming van Karel II, die persoonlijk de grootste sympathie voor Frankrijk had, deed de hoop op succes gering zijn. Wel ijverde Temple, nu opnieuw gezant in Den Haag

(tot 1679), voor het plan — dat immers een wederopvatting was van de staatkunde van 1668 —, wel was de publieke opinie in Engeland er sterk voor, terwijl men van kwesties over handelsaangelegenheden opmerkelijk weinig hoorde, dit had geen vat op het Hof. Toen ging de Prins zelf (Oct. 1677), onder den indruk van den loop der gebeurtenissen, naar Engeland met een dubbel doel: om de hand te vragen van zijne nicht Maria, dochter van den hertog van York; om zijn oom te bewerken ten gunste van zijne groote politiek. De reis bracht succes. Het huwelijk, een zuiver mariage de raison, werd gesloten: de Koning hoopte door deze verbintenis tusschen twee rechthebbenden op den Engelschen troon èn het volk aangenaam te zijn èn zelf den Prins op den duur voor zich te winnen, hem te beheerschen misschien. Hij scheen voorloopig door zijn neef ook gunstiger gestemd voor diens politiek. In Januari 1678 kwam tusschen de beide zeemogendheden een verdrag tot stand, waarin zij de voorwaarden voor den vrede, v. n. dien tusschen Frankrijk en Spanje, vastlegden — met belangrijke opofferingen voor het laatste. Precies een dergelijke handeling als in 1668: een compromis tusschen de winnende en de verliezende partij. Maar de maatregelen van „contrainte" ontbraken nog en zoo had de overeenkomst niet anders dan moreele waarde. Den Koning was het met de geheele zaak weinig ernst; hij handelde ook nu, om zijn volk in het gevlei te komen, en bleef in nauwe connectie met Lodewijk XIV.

Toen drongen de Franschen in het voorjaar van 1678 verder dan ooit in België door: Gent en Ieperen werden genomen; de sterke vesting Bergen (Mons) werd geblokkeerd. De vredespartij werd nu zeer roerig. Op instigatie van Amsterdam, dat zelfs met D'Estrades, een der Fransche gezanten te Nijmegen, in correspondentie stond, zonden de Staten van Holland een deputatie naar Willem III te velde, om hem hunne meening, dat de oorlog gestaakt moest worden, mede te deelen. Ongeveer tegelijk bood Lodewijk XIV te Nijmegen aan vrede te sluiten ongeveer op de voorwaarden, die Engeland en Nederland hadden vastgesteld, mits zij vóór een bepaalden termijn (eerst 10 Mei; later verlengd) aangenomen werden. De Staten-Generaal vereenigden zich met bekwamen spoed met deze voorwaarden (Juni), maar de bondgenooten — op Spanje na — draalden. Vooral de eisch, dat Zweden alles moest terugkrijgen, wat het verloren had, hield de zaak op.

Lodewijk XIV begon in Juli een dreigende toon aan te slaan. Maar met verkeerd gevolg: Engeland, waar de veroveringen in Vlaanderen groote beroering gewekt hadden, verbond zich nu nader met de Republiek. Bij een tweede verdrag (26 Juli) beloofden Engeland en de Republiek gezamenlijk tegen Frankrijk te zullen optreden, indien dit laatste de teekening van den vrede afhankelijk bleef maken van den eisch ten opzichte van Zweden; zij eischten zelfs, dat het hiervan vóór 11 Augustus zou afzien. Hier was de „contrainte". Onder invloed van deze bedreiging gaf Lodewijk XIV toe. In overhaasting werd de vrede tusschen de Republiek en Frankrijk 10 Augustus 's avonds laat gesloten; met dien tusschen Spanje en Frankrijk was men nog niet gereedgekomen en de Franschen wierpen daarna nog eenige moeilijkheden op. Vier dagen na het teekenen van den vrede met de Republiek, waarvan hij toen nog alleen wist, dat hij stond gesloten te worden [1]), leverde Willem III slag aan Luxembourg bij St. Denis. De slag bleef onbeslist. Maar Luxembourg ontruimde zijne stellingen en eindigde op last van zijn Koning een paar dagen later de blokkade van Bergen. Eerst in September werd de Fransch-Spaansche vrede definitief geteekend; Willem III was er in geslaagd tot zoo lang de ratificatie van den Nederlandschen-Franschen vrede op te houden. De Keizer en de kleinere vorsten sloten ook te Nijmegen vrede (begin 1679). Brandenburg en Denemarken werden eerst later in 1679 door Frankrijk gedwongen hunne veroveringen aan Zweden terug te geven (vredes van St. Germain-en-Laye en Fontainebleau). Voor Nederland was de afloop van den zwaren oorlog allergelukkigst: het kreeg, wat Frankrijk in uitzicht had gesteld. Spanje verloor Franche-Comté en wisselde de in 1668 afgestane vestingen ten deele tegen andere (o. a. werden Valenciennes, Kamerijk, St. Omer nu voorgoed Fransch, en Ieperen tijdelijk, nl. tot 1713). Spanje kreeg aan de grens een aantal goed verdedigbare vestingen, een soort barrière dus tegenover Frankrijk Er lag hardheid in, dat de mogendheid, die de Republiek het eerst te hulp gekomen was, het gelag moest betalen; maar het droeg er om zijne zwakheid zelf de meeste schuld van. De Staten weigerden ook Maastricht uit te leveren, onder het min plausibele voorwendsel, dat

[1]) Uit een dépêche van de gedeputeerden te Nijmegen (waarbij Van Beverningk) aan de Staten-Generaal van 10 Aug. 's ochtends, die gedrukt verspreid was; een brief van Van Beverningk aan den Prins, geschreven nà het sluiten van den vrede, heeft zijne bestemming niet bereikt.

Frankrijk de stad aan hen teruggegeven had De hertog van Lotharingen kreeg zijn land onder zekere voorwaarden terug.

Literatuur : in hoofdzaak gelijk die bij § 7. Verder: KRÄMER, *Een nog onuitgegeven geheim tractaat van Willem III* (in Bijdr. Vad. Gesch., III[6], 133, en cf. III[7], 41); J. W. VAN SYPESTEYN, *Laatste tocht van De Ruyter naar de Middellandsche Zee* (in Gesch. Bijdr., II, 105).; VAN BIJLANDT, *Het diplomatiek beleid van Hieron. van Beverningk: 1672—'78* ('s Grav., 1863); FRUIN, *De Slag van St. Denis* (in Verspr. Geschr., IV, 377); MULLER, alsvoren (in Verspr. Geschr., 309; cf. BIJVANCK in *Gids* 1899, III, p. VIII); *Actes en Mémoires des Négociations de la paix de Nimègue*, 7 dln. (3e uitg.; La Hage 1697; cf. *Een Ital. reisbeschrijving der Nederlanden*, 1677—1678, uitg. door Brom in Bijdr. en Med. H. G., XXXVI, 81).

§ 9. Voortdurende onrust in West-Europa (1678—1688).

De vrede van Nijmegen was niet veel meer dan een wapenstilstand, zooals die van Aken geweest was. De toekomst der Habsburgsche monarchie in Spanje bleef geheel een open vraag, wat minder acuut nu, omdat Karel II voortleefde. Lodewijk XIV, hij moge geen wereldveroveraar als Napoleon zijn geweest, was er toch steeds op uit de grenzen van zijn land te verbeteren: de Rijn wenkte hem en zijn volk als een begeerenswaardige beschutting —, en men bleef daarom steeds aan verrassingen zijnerzijds blootgesteld. Willem III volgde al zijne bewegingen met de grootste aandacht en het duel tusschen de beide mannen duurde voort. Lodewijk XIV heeft èn voor èn na den vrede getracht Willem III door de aanbieding van persoonlijke voordeelen voor zich te winnen; de laatste is hierop nimmer ingegaan, een schoon voorbeeld zijner onbaatzuchtigheid. Naar Fransche voorstellen tot een nieuwe alliantie met de Republiek, zelfs met het aanbod, om niet meer in België te zullen oorlogen, werd bijkans niet geluisterd: zóó groot was Willem's wantrouwen in het land, dat volgens hem beslist „d'intentie" had, „om meester te zijn van Europa, om een generale monarchie en religie te introduceeren".

De Nederlandsche politiek, zooals Willem III deze na 1678 bleef voorstaan, was, hoewel stellig ook berustende op nationalen grondslag, bij uitstek international. Lees de correspondentie van den Prins, die vooral voor de jaren na 1688 ter beschikking staat, en ge zult getroffen worden door den overvloed van brieven over de Europeesche zaken tegenover een minimaal aantal over de Republiek zelf. Blader in de journalen van Constantijn Huygens

(zoon van den dichter, secretaris van Willem III), en de massa vreemdklinkende namen aan het Hof zullen uwe aandacht trekken. Natuurlijk vooral Engelschen ten gevolge van 's Prinsen huwelijk met de nobele, fijnvoelige Maria Stuart. De voornaamste militaire raadsman is Georg Friedrich, vorst van Waldeck, een Duitscher dus, in 1672 in Nederlandschen dienst getreden, weldra veldmaarschalk, die op de verbetering van de legertoestanden een goeden invloed gehad heeft [1]). Dit is niet zoo, omdat de Prins de Nederlanders met opzet op een afstand houdt — Willem Bentinck, een Geldersch man, is zijn boezemvriend en later wordt dit Arnold van Keppel —, het is een gevolg van de omstandigheden, maar het teekent deze meteen. Hoe zou De Witt zich geërgerd hebben, had hij dit moeten aanzien! En niet alleen om den uiterlijken schijn. Er was ook een diepgaand onderscheid tusschen beider buitenlandsche politiek en tusschen het financieel beleid uit de door hen vertegenwoordigde perioden: meer nationaal-Hollandsch zouden wij De Witt's opvatting willen noemen. Overigens, al was de macht van Willem III heel groot, was er niet zoo veel verschil. Neem de kerkelijke zaken. In de eerste jaren na 1672 is de toenemende invloed van de predikanten — zeker ook onder invloed van de groote rampen — onmiskenbaar en Willem III werkt dit dan in de hand. In 1674 verboden de Staten van Holland Spinoza's theologisch politiek tractaat (verschenen 1670) en enkele andere boeken van vrijdenkers, die de kerk aanstoot gaven. In 1676 verboden curatoren der Leidsche Universiteit het leeren of verdedigen van een twintigtal stellingen, grootendeels Cartesiaansch, ten deele Coccejaansch; de hoogleeraar Heydanus, sterk voorstander der Cartesiaansche denkbeelden, werd afgezet. Te Middelburg werd, met hulp van Willem III, aan twee Coccejaansche predikanten het preêken verboden. Een hunner — curieus voorbeeld van gewestelijke zelfstandigheid! — werd spoedig daarna tot hoogleeraar te Franeker beroepen: hier woei een vrijere wind en het Friesche Hof, dat met Willem III uit jaloezie over diens groote macht zekere wrijvingspunten had, begunstigde dezen. Trouwens, ook buiten Friesland duurde de triumf der Voetianen — onder welken naam men de orthodoxen van toen het best kan samenvatten — niet lang. Wanneer de kerk in 1691 tegen Balthasar Bekker, den beroemden schrijver der Betooverde

[1]) Johan Maurits trad na 1675 niet meer actief op († 1679).

Wereld, dat vlammende boek tegen het geloof aan duivel en geesten optreedt, vindt zij bij de magistraat van Amsterdam grooten onwil. Over den onchristelijken geest in het leger van Willem III vallen luide klachten. En weldra merkt men van ernstige bestrijding der nieuwe richting niets meer. De vervaging van de scherpe kanten in den theologischen strijd houdt ten slotte aan. De Doopsgezinden, die zich bij de verdediging in 1672 door het opbrengen van belangrijke geldsommen onderscheiden hebben, krijgen dan in Friesland geheele vrijheid van godsdienstoefening en behouden deze voorgoed. Kan men dus niet zeggen, dat de tijd van Willem III, die zelf op godsdienstig gebied onverschillig was, de geestelijke ontwikkeling op den duur ernstig belemmerd heeft, evenmin heeft zij dit de verdere ontwikkeling der oligarchie gedaan. Integendeel! De correspondentiën gaan ongestoord verder. Te Amsterdam sluiten de beide voornaamste factiën in de regeering, die van Valckenier en Hendrik Hooft, in 1676 een contract over de begeving der ambten: het gemeenschappelijk verzet tegen de politiek van Willem III brengt hen hiertoe. De stadhouder bekommert zich om deze dingen niet. Zijne voornaamste zorg is te bewerken, dat hij menschen in de stedelijke regeeringen brengt, op wie hij kan rekenen. En hij schrikt niet voor eigenaardige middelen terug, om dit te bereiken. Wanneer te Dordrecht in 1685 Nicolaas Vivien, neef van De Witt en in 1672 afgetreden, op de nominatie voor een schepenplaats komt, wordt het bezwaar tegen hem opgeworpen, dat hij niet te Dordrecht geboren was (hij was er vroeger n.b. acht jaar pensionaris geweest!); de stadhouder wilde een gunsteling van hem op de voordracht en kreeg zijn zin. Te Rotterdam kwam in 1690 bij een oproer, waarbij het huis van een schout geplunderd werd, een stuk te voorschijn, waaruit bleek, dat iemand lid van de vroedschap geworden was tegen storting van een som gelds, die hij verbeurde, wanneer hij iets tegen 's Prinsen politiek ondernam. En dergelijke voorbeelden van min eerbare praktijken, die Willem III duldde, zijn er meer. De geldgierigheid van zijn vertegenwoordiger in Zeeland, den heer van Nassau-Odijk (zoon van Beveweert), was berucht. De verwording der regenten-aristocratie, die in de 18e eeuw zulke ontstellende proportiën bleek aangenomen te hebben, is het product eener langzame ontwikkeling, die men in haar algemeenheid niet aan Willem III wijten mag,

maar die in zijn tijd stellig groote vorderingen gemaakt heeft.

Zijn geestelijk oog scheen alleen de dingen naar buiten in het groot te zien. Hier viel ook waarlijk genoeg voor. De door Lodewijk XIV opgerichte Chambres de Réunion (1679 en 1680), die moesten nagaan, welke plaatsen vroeger van de bij de vredes van Munster en Nijmegen, bep. in Lotharingen, den Elzas en in Franche-Comté, afgestane hadden afgehangen, opdat deze ook geannexeerd (eig.: „gereunieerd") konden worden, wat dan ook in ruime mate geschiedde; de inbezitneming van Straatsburg (1681) — zonder een schijn van recht — en op denzelfden dag die van de even belangrijke Alpen-vesting Casale in Montferrat ten gevolge van een koop; de pogingen eindelijk, om de stad Luxemburg in bezit te krijgen, hielden de staatslieden in West-Europa in voortdurende spanning. De omstandigheden waren den Franschen koning uitermate gunstig. De „groote liga" was met den vrede uiteengevallen, de bondgenooten waren zeer ingenomen tegen Holland, dat hen in den steek had gelaten; Brandenburg verbond zich zelfs opnieuw met Lodewijk XIV (1681). In Engeland nam de binnenlandsche onrust hand over hand toe; het Parlement, dat de Katholieken reeds van het bekleeden van staatsambten had doen uitsluiten (1673), stuurde met kracht aan op de uitsluiting van den hertog van York, die Katholiek geworden was, van de opvolging. Karel II ontging de aanneming van een wetsvoorstel hiertoe („bill of exclusion") alleen door het Parlement te ontbinden (1681), waarna hij, geregeld op Fransche subsidiën terende, geheel van Lodewijk XIV afhankelijk werd en zijne politiek van 1678 opgaf. Een ommekeer als tien jaar vroeger, maar nu alleen om den toestand in Engeland en zonder direct kwade gevolgen voor Nederland. Tevergeefs hadden Willem III en de Staten getracht de breuk van koning en parlement te voorkomen, den eersten zelf door den Nederlandschen gezant opzettelijk vermanende niet tot de ontbinding over te gaan. In de Republiek zelf openbaarde zich bovendien verzet van Amsterdam tegen Willem III. Weêr stonden regeeringspersonen in de stad, in het bizonder de pensionaris Jacob van den Bosch, vroeger commies van De Witt, met den Franschen gezant, den graaf d'Avaux, in nauwe verbinding. Men zou verkeerd doen bij deze oppositie alleen min oirbare drijfveeren te onderstellen, al speelde er partijzucht onder; zij is van denzelfden aard als die

tegen Frederik Hendrik en tegen Willem II: financieele en commercieele belangen beheerschen haar. Zij is gewoonlijk niet zeer fel; na den dood van den almachtigen Valckenier († 1680) krijgen minder sterke karakters als Johannes Hudde en Nicolaas Witsen, beiden bekende geleerden, den meesten invloed.

Het begon sterk te spannen in 1682. Lodewijk XIV hield toen de stad Luxemburg, bewerende, dat krachtens uitspraak der Chambre de Réunion te Metz het platteland van het gewest hem toekwam, geblokkeerd; hij nam bovendien eenige plaatsen in Vlaanderen (o.a. Aalst), die hij in den vorigen oorlog veroverd had en waarvan in het vredesverdrag niet uitdrukkelijk gezegd was, dat zij moesten teruggegeven worden (ofschoon dit beslist de bedoeling was!), opnieuw in bezit en bood toen aan deze laatste af te staan tegen Luxemburg! Spanje wilde zich verzetten en vroeg hulp krachtens de alliantie van 1673. Willem III voelde al de beteekenis van Luxemburg, ook als deel van de barrière tegen Frankrijk in België. Hij was er sterk voor de hulp niet te weigeren. Zelfs ging hij naar Engeland (Febr. 1682), om Karel II, ook door een alliantie van 1680 tot hulp aan Spanje, indien dit aangevallen werd, verplicht, tot medewerking over te halen: hij keerde zonder bepaalde weigering terug. Op steun van elders viel haast niet te rekenen. Wel sloeg Zweden, voor het oogenblik weêr van Frankrijk vervreemd, terwijl Denemarken evenals Brandenburg zich bij Lodewijk XIV aansloot, een op zich zelf zeer merkwaardig plan voor: het wilde een garantie-verdrag, een „associatie", zooals het ditmaal genoemd werd, tot stand brengen tusschen alle Europeesche landen, die wilden toetreden, en dat zou dienen tot handhaving van de vredes van Westfalen en Nijmegen; een overeenkomst dus, om den vrede in Europa te bewaren, zoo noodig met geweld, en die door de omstandigheden van zelf tegen Frankrijk gericht was. Maar Zweden vond niet veel bijval. De Republiek, in wier politiek een dergelijk streven geheel paste, trad zeer spoedig toe (Sept. 1681); weldra volgden de Keizer en Spanje (begin 1682). Maar Brandenburg bleef trouw aan de Fransche alliantie, evenals Saksen en Beieren en kleinere Duitsche staten, alle met Frankrijk verbonden. En ook Engeland weigerde feitelijk, al gaf het op de uitnoodiging tot toetreding een uitstellend antwoord. Toen wilde de associatie niet verder vlotten en verliep in het zand. Zouden nu onder deze omstandigheden de

Staten vrijwel alleen tegen Frankrijk optreden? De Prins vocht er voor: moedig optreden zou de situatie van zelf redden, meenden hij. Amsterdam werkte vrij sterk tegen: men moest in elk geval niets doen zonder Engeland; stelde men zich anders niet bloot aan een herhaling van de rampen van 1672? Het besluit viel ter Staten-Generaal (Maart 1682), om het gevraagde hulpcorps van 8000 man toe te staan, maar, alvorens het te zenden, nog een poging tot bemiddeling te doen. Juist ter zelfder tijd gaf Lodewijk te kennen, dat hij de blokkade zou opheffen en het geheele geschil onderwerpen aan de bemiddeling van Karel II! De Fransche koning, die voor het oogenblik geen oorlog wenschte — hij had immers in vredestijd al zoo veel gekregen en zag volstrekt niet van Luxemburg af —, gaf als reden voor deze in werkelijkheid onder indruk van Oranje's oppostitie staande handeling op: het gevaar, dat Europa van de Turken, opnieuw met den Keizer in oorlog, dreigde.

Werkelijk beheerschte dit tot ver in 1683 den toestand. In September van dit jaar werden de Turken, tot voor Weenen doorgedrongen, beslissend geslagen. Spanje had inmiddels niets gedaan: het had noch de bemiddeling van Karel II aanvaard noch zich tot krachtig verzet gereed gemaakt. Toen eind Augustus de termijn, door Lodewijk XIV voor het aannemen van de bemiddeling gesteld, verstreken was, trad Frankrijk opnieuw met de wapenen op; het zond een 20.000 man naar België, om daar op kosten van de bevolking te leven. Nu verklaarde Spanje, het door en door zieke Spanje — waar alleen een tyran de orde had kunnen herstellen, naar de meening van onzen vertegenwoordiger te Madrid —, den oorlog aan Frankrijk. De situatie van het begin van 1682 keerde terug in veel ernstigeren vorm; van den Keizer, verder bezig met de Turken, was niet te minste hulp te verwachten: hij helde, evenals de meeste Duitsche vorsten, over tot een langen wapenstilstand met Lodewijk XIV, dien deze hem aanbood; enkele verdragen, in 1682 en 1683 tusschen Duitsche vorsten onderling en met den Keizer gesloten, niet zonder invloed van Willem III (door Waldeck), bleven zonder verdere uitwerking. Willem III nam precies dezelfde houding aan als in 1682, bovendien aandringend op het indienstnemen van 16.000 man: er had na den vrede van Nijmegen een vrij belangrijke afdanking plaats gehad. Nu was het verzet veel grooter. Amsterdam, waar Van Beuningen,

juist van een zending naar Engeland teruggekeerd en onder invloed van den toestand daar voor het eerst sedert 1667 tegen een anti-Fransche staatkunde, leidde de oppositie met kracht. De hulpverleening aan Spanje zette Willem III zonder moeite door, maar weldra kregen de troepen van de Staten in last niets tegen Frankrijk te ondernemen: zij zouden alleen dienen, om Spaansche troepen in de vestingen vrij te maken. En de nieuwe werving kon Willem III niet gedaan krijgen, al ging hij zelf aan het hoofd van een deputatie uit de Staten van Holland naar Amsterdam (Nov. '83), al kon hij met een onderschepten brief aantoonen, dat de stad met Frankrijk in geheime relatie stond. Niet alleen „ces coquins d'Amsterdam" — de uitdrukking is van den Prins zelf! —, ook Friesland en Groningen onder invloed van Hendrik Casimir II verzetten zich; zelfs in de stad Utrecht en in Overijsel was oppositie en niet minder te Middelburg. Het wervingsbesluit bij meerderheid doordrijven was een waagstuk, maar de Prins ondernam het: eerst in Holland met sterk protest van Amsterdam (Jan. 1684). Toch was het een ware uitkomst, dat Lodewijk XIV gematigdheid aan den dag bleef leggen en het niet op haren en snaren zette; hij liet aan Spanje een keuze uit verschillende voorstellen over, o.a. het aangaan van een bestand voor 20 jaar. De Staten verklaarden zich hiermede ingenomen — tegen den zin van Willem III — en Engeland eveneens. Er bleef toen voor Spanje niet veel anders over dan te kiezen en begrijpelijkerwijze koos het den wapenstilstand; hij werd geteekend te Regensburg tegelijk met dien tusschen Frankrijk, den Keizer en het Duitsche Rijk (Aug. 1684). Luxemburg, inmiddels bezet, en Straatsburg met de andere acquisitiën in Duitschland zouden dus alvast voor 20 jaar aan Frankrijk blijven.

De afloop van deze verwikkelingen was voor Willem III niet bemoedigend; Lodewijk XIV had hem, zonder veel kosten, door een handige diplomatie, geheel in den hoek gehouden. De Prins voelde het diep en spaarde niet die hem het meest tegengewerkt hadden. De Utrechtsche vroedschap werd omgezet, zoodra er gelegenheid toe was. Muys van Holy, een overigens trouw aanhanger van den Prins te Dordrecht, die zich nu tegen diens politiek had durven verklaren, werd op unfaire wijze uit de stadsregeering gewerkt. Van Beuningen, die stellig uit volle overtuiging de vredespolitiek voorgestaan had, kon sedert geen goed meer

doen[1]). In dit optreden is Willem III, hoe gaarne hij den „grooten weg" bewandelde, niet groot. Beter zal men er zich mede kunnen vereenigen, dat hij een schout van Leiden, die voor geld een Engelsch samenzweerder tegen Karel II aan den Engelschen gezant uitleverde, duchtig de les las. In het algemeen besefte hij niet of wilde niet beseffen, dat zijne tegenstanders ook hunne overtuiging hadden en goed konden verdedigen. Want waarlijk! er was in de omstandigheden van 1682—1684 toch wel zeer sterke reden tot voorzichtigheid aanwezig. Willem III vergat in zijne heftige uitingen aan het adres van Amsterdam, dat de regenten daar in 1672 tot zijne trouwste medestanders behoord hadden, en dit werden ze opnieuw, zoodra de nood ook naar hunne meening samenwerking eischte. Zeer spoedig bleek dit.

1685 is een belangrijk jaar in de geschiedenis van West-Europa. Karel II sterft en zijn broeder, Jacobus II, wordt koning; een Katholiek op den Engelschen troon! In Frankrijk, waar de Hugenooten reeds sedert eenige jaren aan ernstige vervolgingen blootstonden, werden in October al hunne vrijheden ingetrokken door de opheffing van het edict van Nantes uit den tijd van Hendrik IV. Deze handelwijze was een hooge uiting der onbeperkte, van God gegeven koningsmacht, zooals deze zich onder Lodewijk XIV ten volle ontplooid had, en die, evenals ten tijde van Philips II, de volkomen eenheid van kerk en staat eischte. En de theorie van deze onbeperkte koningsmacht werd niet alleen in Frankrijk (door Bossuet) verdedigd, maar vond ook aanhang in Engeland. De groote partijen der Tories en Whigs, in de laatste jaren van de regeering van Karel II ontstaan, waren juist over deze leer verdeeld: de eersten hingen haar, althans in theorie, aan (Hobbes was hun publicist); de anderen bestreden haar (Locke). Zou nu ook in Engeland onder een Katholieken koning het goddelijk koningsrecht het winnen? Het waren ernstige gebeurtenissen voor de Nederlanders, die voor de opvatting, die de Whigs voorstonden, reeds in hun strijd tegen Spanje gevochten hadden. Liep hunne eigen vrijheid, nu die in vollen omvang, geen gevaar? En de Hugenooten, die in de 80er jaren bij duizenden uit Frankrijk vluchtten („réfugiés") en zich in grooten getale in onze industriesteden (Leiden, Haarlem), in Zeeuwsch-Vlaanderen en elders vestigden en in velerlei opzichten van invloed waren op hunne

[1]) De oude man werd zielsziek († 1693).

[illegible]

[illegible]

nieuwe omgeving (evenals een eeuw vroeger de Belgen), wisten veel te verhalen van het geweld, waaraan de groote Zonne-koning hen had blootgesteld, om hen te dwingen hun geloof op te geven; zij predikten in geschrifte [1]) en ook in het leger, waarin velen hunner dienst namen, den haat tegen Frankrijk, niet alleen hier, maar ook in Duitschland, waar vooral Brandenburg hun een toevluchtsoord was, en in haast geheel Europa. Er is misschien geen daad, die Lodewijk XIV meer kwaad gedaan heeft, dan deze ophitsing der godsdienstige hartstochten. Hier te lande werden van kerkelijke zijde tegenmaatregelen geëischt tegen de Katholieken; maar Willem III en Fagel verzetten zich hiertegen: voor hen bleef de politiek, waarin ze immers met Katholieke vorsten moesten samenwerken, de hoofdzaak, al profiteerden zij rijkelijk van den misslag van Lodewijk XIV.

Men had ingezien, merkte Witsen na de gebeurtenissen van 1683 op, dat de oneenigheden den staat groote schade zouden kunnen toebrengen. Zij dreigden een oogenblik nog heftiger te zullen worden: Amsterdam kwam met plannen voor den dag, om Fagel's macht te besnoeien (als die van De Witt in 1670!), om 's Prinsen invloed op de krijgszaken te verminderen, terwijl het weigerde de petitie van oorlog voor 1685, die geen legerafdanking van beteekenis bracht, goed te keuren. En ziet! in den loop van 1685 verdwijnen al deze booze bedoelingen. Vóór het einde van het jaar zijn Willem III en Amsterdam het geheel eens over de petitie. Reeds in het begin van het jaar hebben Willem III en Hendrik Casimir II een formeel verdrag van verzoening gesloten, waarvan de hoofdzaak is, dat de laatste beloofde den eersten voortaan te zullen steunen; het verdrag was in de hand gewerkt door de schoonmoeder van den Frieschen stadhouder (deze was in 1683 gehuwd met zijne nicht Amalia van Anhalt [2])). Een geest van harmonie werd over de Republiek vaardig en Willem III was van dit oogenblik af hare bijkans almachtige leider. Eensdeels zijne groote standvastigheid, anderdeels de ernst der tijden hadden dit groote gevolg teweeggebracht.

Harmonie was noodig, want de gebeurtenissen ontwikkelden zich vrij snel. Tegenover Europa nam Lodewijk XIV juist nu een

[1]) Cf. W. Meijer in Tijdspiegel, 1904, II, 35 vlg. — Over de réfugiés in de Nederlanden in het algemeen, zie men de werken van W. S. J. Berg en H. J. Koenen (resp. Amst., 1845; Leiden, 1846).

[2]) Hare moeder was een dochter van Frederik Hendrik (hiervóór, p. 176).

meer verwaten houding aan dan hij nog ooit gedaan had. Genua en zelfs de Paus werden gedeemoedigd om verzet tegen den wil van den heerscher. Duitschland werd in beroering gebracht door de zeer betwistbare aanspraken, die hij op de Rijn-Palts maakte na het uitsterven van de hier regeerende tak van het huis Wittelsbach (1686). Reeds vroeger had de groote keurvorst, goed Protestant, de Fransche alliantie verlaten. Een buitengewoon gezant van hem kwam in 1685 toenadering in de Republiek zoeken, werkte hier mede tot de verzoening van Amsterdam en Willem III en slaagde er zelfs in een overeenkomst te sluiten, waarbij aan de uit den vorigen oorlog spruitende geldelijke pretensiën van den keurvorst in ruime mate voldaan werd, terwijl het verdrag van 1674 hernieuwd werd. Nu, onder den indruk van de dreigende Paltsische moeilijkheden, sloten verschillende Duitsche vorsten (o.a. de Keizer, Brandenburg, Beieren) benevens Spanje en Zweden zich tegen Frankrijk aaneen bij het verdrag van Augsburg (Juli 1686). Vooral de ommekeer van Brandenburg had voor den Prins, die nu aan de Oostzijde geheel gerust kon wezen, groote waarde. Engeland hield zich buiten dit alles. Jacobus II, onafhankelijker karakter dan Karel II, wilde eerst zelfstandig de binnenlandsche zaken in Engeland regelen. Het bleek spoedig, waarheen hij wilde: intrekking van de wetten tegen de Katholieken, waartoe hij niet schroomde zoo noodig buiten het Parlement om stappen te doen. Het bleek ook spoedig, dat dit tot groote beroeringen zou leiden. Engeland bleef dus ook nu voor de politiek van Willem III zonder waarde; won de Koning binnenslands, niemand wist, aan welke zijde hij zich dan in den Europeeschen strijd zou scharen.

Willem III volgde in het bizonder de Engelsche gebeurtenissen met de grootste aandacht. Maar altijd uit het oogpunt van de Europeesche politiek, want voor hem was ook Engeland in de eerste plaats van belang als factor in zijn grooten strijd met Lodewijk XIV. Belanghebbende was hij ook direct als één der naaste erfgenamen — zijne vrouw was de andere — van de Stuarts. Mocht het gewaagde spel van zijn schoonvader mislukken, wat zou er dan met de Engelsche kroon gebeuren? Willem III heeft zich bij dit voor hem in dubbel opzicht zoo ongemeen gebeuren opnieuw — als in 1672! — als een eminent groot man doen kennen. Voortdurend werd hij voortreffelijk bijgestaan door Fagel, verder ook door Weede van Dijkvelt uit Utrecht,

[illegible]

[illegible]

[illegible]

den bekwaamsten Nederlandschen diplomaat van deze jaren [1]), die hem van de stemming in Engeland op de hoogte hield. Zich niet opdringend aan de sterke Engelsche oppositie-partij, liet hij toch geen gelegenheid voorbijgaan, om voeling met haar te onderhouden. Tegenover zijn schoonvader nooit uittartend, hem zelfs bij een opstand in Engeland (1686) steun aanbiedend, maar hem ook nooit verhelend, dat hij geen handelingen tegen de gevestigde kerk zou goedkeuren. Toch kon het niet anders, of de Koning en zijn schoonzoon moesten in onmin raken. En daarbij had de laatste het groote geluk, dat zijne echtgenoote, overtuigd Protestante, onvoorwaardelijk zijne zijde koos, zoodra ze goed wist, om welk hoog belang het ging: dit droeg tot de verbetering van de verstandhouding van het stadhouderlijk paar, dat het vóór dien aan alle vertrouwelijkheid ontbrak — zóó zelfs, dat de toenmalige Engelsche gezant, meenende hiermede zijn Koning aangenaam te zijn, een complot had kunnen smeden, om de Prinses weg te voeren — zeer veel bij; zij werd van nu af zelfs zeer goed [2]). Het was begin 1688, toen Willem III openlijk partij koos in de Engelsche twisten. De Koning had eigenmachtig een wet van verdraagzaamheid op godsdienstig gebied (act of indulgence) uitgevaardigd en het gerucht was verspreid, dat de Prins en de Prinses hiermede instemden. Klinkklaar verklaarde toen Fagel in een in overleg met den Prins opgesteld stuk, dat op ruime schaal in Engeland verspreid werd, wat de ware meening van Hunne Hoogheden was: afkeerig van alle vervolging, maar trouw aan de gevestigde wetten. Van dat oogenblik af was Willem III van zijn schoonvader gescheiden. En toen de beroering in 1688 al hooger steeg — vooral onder den indruk van de geboorte van een zoon van Jacobus II, die in Protestantsche kringen algemeen voor een ondergeschoven, dus valsch kind werd gehouden (hoewel ten onrechte!) —, werd de verbinding van den Prins met de oppositie al intiemer. Deze, en zelfs eenige aanzienlijke Tories met haar, verzocht hem ten slotte over te komen met een voldoende macht, om het Protestantisme te handhaven (Juli 1688), en Willem III willigde het verzoek in. Heeft dit na het voorgaande nog lange verklaring van noode?

[1]) Nadat Beverningk († 1690) zich had teruggetrokken uit het politieke leven.

[2]) Op de verzoening had de uit Engeland gevluchte bisschop Burnet invloed; hij is de schrijver van een "History of my own time", die ook voor onze geschiedenis (sedert 1660) belangrijke gegevens bevat.

Verdediging misschien? Neen, naar onze meening, wanneer men maar altijd voor oogen houd, welk grootsch doel Willem III nastreefde: Engeland aan zijne zijde te hebben tegen het anders overmachtige Frankrijk.

Voor zijne onderneming had Willem III den steun der Staten noodig. Met maatregelen van militairen aard hield hij zich het geheele jaar 1688 door bezig. Dit kon, zonder direct aanstoot aan Jacobus II te geven, omdat de verhoudingen op het vasteland ook nu juist tot een crisis kwamen. In het Keulsche, waar een nieuwe aartsbisschop gekozen moest worden, stonden een Fransche (Willem van Fürstenberg) en een keizerlijke candidaat (Jozef Clemens van Beieren) tegenover elkander. Beide verklaarden zich gekozen — de paus besliste ten gunste van den Beier —, maar beider begunstigers maakten zich gereed hen met de wapenen te ondersteunen. De lang dreigende nieuwe strijd scheen nu door deze aanleiding tot een uitbarsting te zullen komen. Militaire maatregelen waren dus alleszins gewettigd, maar werden door den Prins toch allereerst voor zijne expeditie naar Engeland bedoeld. Het viel hem niet licht de Staten te winnen; de Amsterdamsche heeren, op wie het het meest aankwam, huiverden, toen zij gepolst werden, voor de verantwoordelijkheid terug. De Prins kon doorzetten, dat er een flink aantal oorlogsschepen uitgerust werd en 9000 matrozen in dienst genomen; de admiraliteitscolleges beschikten over de noodige gelden, omdat in 1687 — waarschijnlijk reeds met het oog op een eventueel noodige groote uitrusting — besloten was alle „middelen te water" (d. w. z. convooien en licenten, last- en veilgeld en eenige kleinere dergelijke heffingen) voor den tijd van één jaar (later tot 1690 verlengd) te verpachten [1]), welke „admodiatie" veel meer opbracht dan de gewone heffing met hare velerlei ontduikingen. Maar met de uitrusting te land vlotte het minder goed. De Prins had 10.000 man voor den tocht noodig en wilde deze uit het Nederlandsche leger te nemen troepen inmiddels hier te lande door andere vervangen. Hij liet hierover door Bentinck besprekingen in Duitschland houden, hij ging ook zelf met enkele Duitsche vorsten overleg plegen (o. a. met Frederik III van Brandenburg, zijn neef, die den grooten keurvorst pas opgevolgd was en geheel de anti-Fran-

[1]) Ook in 1625 was hiermede op kleinere schaal een proef genomen.

